

ПРЕДГОВОР

# СПОМЕНИЦА

О СРПСКОМ ПРАВОСЛАВНОМ  
ВЛАДИЧАНСТВУ ПАКРАЧКОМ

БИБЛИОТЕКА  
ОДЕЉЕЊА ЗА ИСТОРИЈУ  
Филозофски факултет  
Универзитета у Београду

Музеј Српске Православне Цркве  
Београд  
1996.

Музеј Српске Православне Цркве  
Београд  
1996.  
15/794

## ПРЕДГОВОР

Др Радослав Грујић, један од најпознатијих српских историчара, посебно истраживача српске црквене прошлости, написао је до данас најпотпунију историју српског народа и његове цркве на простору Славоније, односно Пакрачке епархије. Ово повесно штиво казује о прошлости Срба у славонским пределима од најранијих времена па све до 1930. године када је ову књигу, насловљену **Споменица о српском православном владичанству пакрачком**, односно **Пакрачка епархија - историјско-статистички преглед**, издало свештенство Пакрачког владичанства "у славу четрдесетогодишњице епископства, шездесетогодишњице свештеничке службе, и осамдесетогодишњице живота владике Мирона".

Дакле, повод за објављивање ове студије о српском народу на простору Старе Славоније био је тројструки јубилеј владике пакрачког Мирона, једног од најугледнијих српских архијереја.

Славонско свештенство имало јеовољно разлога да се обрати протојереју Радославу Грујићу и да га замоли да напише историју српског народа и његове цркве на просторима Славоније. Његови ранији текстови из духовне и културне прошлости Срба у пределима преко Саве и Дунава, међу којима посебно треба истаћи дела: **Како се поступало са српским молбама на двору несара аустријског последње године живота патријарха Арсенија III Чарнојевића**, књига Матице српске бр. 18, Зборник историјских документата I, Нови Сад 1906; **Грађа за историју**

ју Пакрачког Владичанства, Богословски гласник IX, X и XI, Београд 1906; Пропаст манастира Марче, Србобран, календар за 1909. годину; Апологија Српског народа у Хрватској и Славонији и његових главних обележја. Поводом "Оптужнице" кр. држав. одветника у Загребу од 12. I 1909. г. написао Радослав М. Грујић, Нови Сад 1909; Прилози за историју Срба у Аустро-Угарској у доба патријарха Арсенија III Чарнојевића, Споменик СКА VI, Б, Београд 1913; Грађа за културну историју Славоније, Старине ЈАЗУ, 34, Загреб 1913; Најстарија српска насеља по Северију Хрватској до 1597. године, Гласник СГД, II, Београд 1913. и Тужба Срба из Хрватске и других крајева са сабора у Београду 1930. на представнике аустријских државних власти, Гласник ИДНС, II, Нови Сад 1929, била су повод, а уједно и гарант Грујићеве научне објективности.

Ова обимна студија има три целине: историјски преглед Пакрачке епархије, статистичку табелу и трећи део који носи наслов "Мирон епископ пакрачки". Први део "Пакрачка епархија - историјско-статистички преглед", јесте окосница ове Споменице посвећене епископу пакрачко-славонском Мирону. Протојереј Радослав Грујић историјску прошлост славонских Срба излаже хронолошки, од најранијих времена па до епископовања владике Мирона. После краћег увода, следи наслов **Територија** где је описан и омеђен простор где се крећу и живе Срби Славоније. **Српска насеља по Славонији** представља целину која се надовезује на претходне и у њој аутор говори о првим српским насеобинама на простору Горње и Доње Славоније, као и о бројним неприликама које су наносиле српском живљу Римокатоличка црква и аустријске власти. **Пожешка епархија** је поглавље у коме прота Радослав Грујић документовано износи историјске податке о Пожешкој митрополији, првој организованој црквеној јединици Српске цркве на простору Славоније. Ово владичанство устројено је обновом Пећке патријаршије 1557. године, у време патријарха Макарија Соколовића. Историјски и духовни наставак Пожешке митрополије је Марчанска епархија где је др Радослав Грујић, на основу архивских докумената, изнео сву голготу тог мученичког владичанства. Ова епархија, чије је седиште било у манастиру Марчи, била је стално на удару Римока-

толичке цркве, односно Загребачке бискупије и њиховог програма уније. Насилним укидањем Марчanskog владичанства основаће се Северинска епархија која ће, једно време, задовољити духовне потребе Срба Вараждинског генералата. После бројних тешкоћа, понајвише оних које је чинила Римокатоличка црква, патријарх Арсеније III Чарнојевић устројава Пакрачку епархију са седиштем у Пакрацу која ће духовно објединити све православне Србе широм Старе Славоније, од Загреба до Осијека.

**Пакрачка епархија** је главно штиво ове књиге где је дат историјски пресек овог владичанства од оснивања па до 1930. године. Поред бројних историјских података о миграционим кретањима Срба, као и свим тешкоћама које су их пратиле, изнете су и околности под којима су Срби подизали своје богомоље, отварали школе и друге културно-просветне институције. Др Радослав Грујић је сачинио хронолошки преглед свих пакрачких архијереја са обиљем биографских података. За сваког од епископа истакнуто је шта је за време његовог епископовања урађено, односно по чему га историја памти.

Посебно треба истаћи да је при изради овог историјског прегледа Пакрачке епархије аутор, како стоји у поговору, користио "сем разних монографија и штампаних извора по нашим и страним едицијама, мањом још необјављеним и непознатим изворима из 83 цркве и 69 парохијских здања Пакрачке епархије", које је лично походио; а затим из архива и ризница манастира Ораховице, Лепавине и Пакре; из Архива Пакрачке епархије и Карловачке митрополије, Беловарско-крижевачке жупаније, Надбискупије и Југословенске академије у Загребу; и најзад, из Архива Дворске коморе у Бечу и Ратних савета у Бечу и Грацу".

На овај историјски садржај надовезује се "Статистички преглед Пакрачке епархије од 1702. до 1929. године". То је табеларни преглед српских православних домова и душа распоређених у четири прото-пресвiterijata у годинама 1702, 1734, 1759, 1779, 1809, 1839, 1869, 1899, и 1929.

Завршни део ове изузетне историјске читанке чине пригодни текстови посвећени јубилеју пакрачког епископа Мирона. Поред оп-

ширне биографије где је изнет животни пут владике Мирона од рођења по до 85. године живота, ово поглавље садржи многобројне честитке и друге пригодне изразе најлепших жеља поводом владичиног троштуког јубилеја.

Разлози да се појави ово издање Пакрачког владичанства које је пре 65 година написао проф. др Радослав Грујић, угледни свештеник и историчар, јесу вишеструки. Да поменемо само неке: **Пакрачка епархија - историјско-статистички преглед** још увек је најбоља историја српског народа и Српске православне цркве на просторима Славоније. То потврђује и сам аутор протојереј-ставрофор Радослав Грујић који се убраја у наше најпоузданјије историчаре, посебно one који су се бавили историјом цркве. **Споменица о српском православном владичанству пакрачком**, како се још зове ова монографија, јесте књига које нема у продаји више од 50 година, чак ни антикварно. Она је права реткост. У ова тешка и ратна времена Срби Славоније, посебно млађа генерација, као мелем траже сва историјска казивања о њиховом пореклу и прошлости на славонским просторима са којих су прогнани. Све су то разлози да се поново објави ово дело, и то са Грујићевог примерка који се чува у његовој оставини у Музеју Српске православне цркве у Београду. На неколико места прота Радослав Грујић је својеручно исправио постојеће грешке тако да је текст у овом издању исправљен. У целини је поштован језик и правопис првог издања.

Трећи део књиге "Мирон епископ пакрачки" је у овом поновљеном издању изостављен. Ту су, поред животописа владике Мирона, углавном честитке, телеграми и писма политичара и других угледника упућени владици поводом јубилеја.

**Мр Слободан Милеуснић**  
Управник Музеја СПЦ

Протојереј Dr Радослав М. Грујић

## ПАКРАЧКА ЕПАРХИЈА

### ИСТОРИЈСКО-СТАТИСТИЧКИ ПРЕГЛЕД



акрачка епархија не води своје порекло из доба славе и величине српске средњевековне државне и црквене моћи. Она не потиче ни из доба великих црквено просветних и организаторских радова и настојавања Св. Саве, нити из времена снажног политичког, културног и државног замаха великога српског цара Душана и његова ревионсног помоћника, првог патријарха Јанићија. Насупрот томе, њен је основ у великој трагедији српскога народа. Она је дело тешких дана, у доба највећег расула нашега народа током XVI и XVII века. Њено је порекло из времена оних, када су многи наши преци присиљени били да напуштају своја стара огњишта и уклањају се од неподносиших турских насиља, често у врло далеке и непознате им земље; или су нагођени били од својих спахија, да дижу све своје и са њима одлазе у новоосвојене земље на северозападној крајини - да тамо поседну и обрађују туђа опустела поља, спремају храну за турску војску и своје господаре, аге и бегове, помажући им уједно при даљем ширењу Турске царевине и при осигуравању њене власти у задобијеним земљама.

Међутим, знатац део овако силом доведених српских породица са турских спахилука из Мађедоније, Србије, Црне Горе, Херцеговине и Босне, на крајину Словинску и Хрватску према хришћанским господарима, није могао да се измири са положајем турских работника и најамника; па је, жељан да својом снагом помогне хришћанској ствари против заједничког непријатеља Турчина, ступао у преговоре са суседним хришћанским господарима, ускакао или пребегавао у њихове области и помагао им оснивати и одржавати хришћанске војничке кра-

јине, према турским крајинама...

Све то, иако мањом несвесно, служило је ширењу наших потоњих национално - културних и политичких аспирација, чији значај тек данас може се правилно схватити и оценити; а у оно доба та је околност само још више појачавала трагичну судбину нашега народа - пошто су од тада, често пута, морали да се љуто крве и међусобно сатири и сами Срби крајишници, са аустријске и турске стране.

У таковим етапама приликом похитала је реорганизована српска Светосавска црква, у доба обнављања Пећке патријаршије, под родољубивим патријархом Макаријем у другој половини XVI века, да духовним средствима организује помоћ своме народу на крајинама. Прва последица те њене акције било је образовање једне православне српске црквене организације на турском Славонској крајини, под именом **Пожешке епархије**; а затим, почетком XVII века, успела је да оснује, и у нетрпељивој римокатоличкој средини на аустријској Славонској и Хрватској крајини, сличну организацију са називом **Ускочка, Марчанска или Врећанијска епархија**. Из те две епископије на територији стваре Славоније, са аустријске и турске стране, постала је током XVIII века данашња **Пакрачка епархија** и развила се у новооснованој Карловачкој митрополији, посталој после ослобођења Угарске и Славоније од Турака крајем XVII века, на основу повластица што их је добио српски народ од аустријског цара Леополда I, приликом велике сеобе са својим пећким патријархом Арсенијем III Чарнојевићем.

Историја Пакрачке епархије јесте дакле део црквене, културне и политичке историје нашега народа, у нарочито тешким околностима, - у једној политички, религијски и етнички периферијској области, - јер је наша црквено-народна организација у тој области скоро четири века храбро издржавала неравну борбу са многоструким утицајима, скопчаним обично са грубим, а много пута и са префињеним насиљима на верску и националну индивидуалност нашега народа у тим крајевима под туђом иноверном влашћу.

**Преглед историјског живоћа Пакрачке епархије**, који доноси-мо у даљим одломцима, бациће нам више светlostи на све те односе.

## ТЕРИТОРИЈ

**М**еђу епископијама бивше Карловачке митрополије Пакрачка епархија је заузимала готово централни **географски** положај. А данас, у великој Српској патријаршији, која, с малим изузетком, обухвата сав српски православни народ, она се налази на северо-западној периферији. Њена област, на име, пружа се преко целог територија између Саве и Драве. Те велике реке наше чине уједно јужну и северну границу њену. На западу она граничи са Штајерском, у данашњој Дравској бановини, коју од северне Хрватске деле река Сутла и гора Мацјел. На истоку јој је граница Сремска област Дринске бановине и Осечки срез Савске бановине. - У ранија времена, током прве половине XVIII века, и тај је срез у више мањова, под именом **Осечко поље**, био у саставу Пакрачке епархије и сачињавао је посебан протопопијат или екзархат. Од 1759. год. он је стално у границама Карловачке архиједезе.

**Полишички**, целокупна област Пакрачке епархије налази се у Савској бановини и захвата готово сав њен северни и источни део. - Сав тај крај између Саве и Драве називан је, у средњем веку и доцније, по народном изговору **Словинијом**; Немци, који су Словене називали Виндима, дали су јој име Windischland; а Мађари и други, у латински писаним документима и књигама, називали су је свагда Sclavonia. Овај задњи облик имениа превладао је и очувао се до данас у имену **Славонија** за њен источни крај - од речице Илове на западу, до ушћа Драве у Дунав и Босне у Саву на истоку; или тачије, од источних граница бивше Беловарско-крижевачке жупаније до западних међа раније Сремске жупани-

је. То је област данашње Славоније, која је све до половине XVIII века, управо до 1746 год. - до т. зв. инкорпорације и обнављања старе Пожешке и Вировитичке жупаније - називана, обично, **Доњом Славонијом**, за разлику од **Горње Славоније**, данашње северне Хрватске од речице Илове до Сутле. Главни политички и културни центри Горње Славоније били су тада, поред Сиска и Загреба - Крижевци, Копривница и Вараждин; а у Доњој Славонији, поред Вировитице и Пожеге - Осек, Брод и Пакрац. У другој половини XVI и током XVII века називана је Доња Славонија још и турском Славонијом, а горња аустријском или хрватском Славонијом.

Турске провале у XV и XVI веку учиниле су да су многи Хрвати из Лике, Крабаве, Приморја и северне Далмације стално се уклањали са свога огњишта и настањивали по области Горње Славоније. Тако се етничка граница Хрватске постепено дизала од Купе, где је првобитно била, све више на север према Драви. Загреб је ускоро постао центар нове етничке Хрватске; док су Крижевци, Копривница и Вараждин, - чију су област од 1540 год. почели знатно насељавати и многобројни Срби, - још дugo после тога, готово читава два века, били носиоци старога Словинства. Јер, када је 1542 год. цела Доња Славонија, - са Пожегом, Пакрацом и Вировитицом, - дефинитивно пала у турске руке, да под њиховом влашћу остане пуних 150 година, Аустрија је у Горњој Славонији, помоћу српских ускока, основала **Словинску крајину**, - као и Хрватску крајину у приморским областима старе Хрватске, - за одбрану Словиније и Хрватске, а с њима и суседних наследних аустријских земаља, од Турака. Та крајина назvana је доцније, у XVII веку, **Вараждинским генералашом**; а у половини XVIII века премештен јој је центар из Вараждина у новоосновани град Беловар, који ускоро постаје средиште и политичког, просветног и културног живота, у опште, готово целе Горње Словиније, данашње северне Хрватске.

Када је Карловачким миром 1699 год. и Доња Славонија поново ушла у састав Аустро-угарске монархије, одмах су претставници разних државних, а нарочито политичких власти, почели све чешће да идентификују стару Словинску крајину или Вараждински генералат са Хрва-

тском, називајући Славонијом само новозадобијену Доњу Славонију. Тако је постепено, током XVIII века, коначно се утврдило име Хрватска и за целу област раније Горње Славоније; те **Пакрачка епархија** данас **обухваћа**, у главном, сву **Славонију и Хрватску између Саве и Драве**.

Народ пак, од памтивека па све до прве половине XIX века, када је почела снажнија акција систематског школског образовања и народних маса у националном хрватском духу, називао је свагда целу Горњу Славонију, потоњу Беловарско-крижевачку и Вараждинску жупанију, **Словинијом**, а себе **Словинцима**; док су суседни Штајерци и други околни народи, нарочито западном делу њеном - Загорју и Пригорју - дали име **Безјачка**, а народу **Безјаки** или **Безјаци**, слично **Шијачкој** и **Шијацима** око Пожеге у Доњој Славонији. Међутим, када су Срби населили центар Горње Славоније, добила је она још једно ново име - **Врешанија**, што је идентично са **Брешанија** или **Бришанија**, како се у канцеларији пећких паријара, према старој црквенoj традицији, назвала територија нове српске православне црквене организације, **Ускочеке** или **Марчанске епархије**, на крајњим северозападним етничким границама српскога народа и православља. То име, за ову област, доста често су употребљавали наши црквени претставници и по њима молдавски владаоци у својим списима од 1609 - 1704 године, а и српски сликари тога времена на иконостасима и антиминсима по тој области; док су у исто доба и још нешто доцније, до половине XVIII века, руски владаоци и црквени претставници редовно и ову област, као и Доњу Славонију, називали "српском земљом".

**Расцијом** или **Србијом** називан је у XVI и XVII веку знатан део данашње Славоније и на разним европским географским картама тога доба, а нарочито крајеви око Бруда, Пожеге и Валкова, у вези са многобројним насељеним Србима по њој и са задњим српским деспотима из породице Бериславића, који су имали знатне властеоске поседе по Славонији, са центром у Бруду на Сави. А Турци су сав планински крај између Пожеге и Пакраца до Илове, т. зв. Забрђе, назвали **Малом Влашком** или **Малом Србијом**; јер су тај најистакнутији део своје крајине

према аустријској граници насељили самим православним Србима - око утврђених градова, који су бранили непријатељу приступ у Пожешко поље, као средиште Пожешко-церничког или Славонског санџаката.

*Географски* састав Пакрачке епархије сачињавају простране алувијалне равнице око Саве и Драве, између којих се, средином територија, дижу брежуљци и горски ланци, који се пружају од Мацель Горе, са Штајерске границе, у правцу запад-исток, готово непрекидно до Ђакова. Западни део овог горског ланца обухвата брежуљкаста *Било Гора*, која се пружа од Калничке горе, више Крижевца и Копривнице, са највишим врхом Ријека (307 м), уздуж Подравине према Вировитици и Слатини; а јужно од ње потпуно осамљена лежи, према Посавини, *Мославачка Гора* (Горња хумка 489 м). Други, источни део овог горског ланца пружа се средином данашње Славоније од Илове према Срему. То је *Пожешко Горје*, чији су саставни делови: Пакрачка Гора (Кик 717 м), Дујанова Коса (Црни Врх 865 м), Папук (953 м), Крндија (491 м), Диль Гора (Млакино Брдо 471 м), Пожешка Гора (Максимов храст 616 м) и Псуњ (Брезово поље 984 м). - Сва ова брда и брежуљци, у главном, обрасли су лепим шумама; а културе и људска насеља, по правилу, не продиру на веће висине од 300 м, - врло ретко до 350 и 400 м.

## СРПСКА НАСЕЉА ПО СЛАВОНИЈИ

Славонија, као и Хрватска, није трпела у својим областима никакве друге вере, сем римокатоличке; па је то и нарочитим законским чланцима утврђено у доба Реформације, почетком XVI века. Стога је Славонија, све до провале Турака, потпуно римокатоличка била; иако су по где-где, а нарочито у Пожешким горама, одржавали се потајно још по неки ројеви босанских Богомила.

Прве колоније православних Срба у *Горњој Славонији* познате су нам већ из прве половине XV века. То су били Срби (*Rasciani*), које је довео, као војничку посаду, хрватско-славонски бан Урлих гроф Цељски, пошто се у пролеће 1434 год. оженио са Катарином (*Katakuzinom*), ћерком српског деспота Ђурђа Бранковића Смедеревца. Та посада је смештена била у Цељскове градове: *Медведград* код Загреба, *Раковац* код Врбовца, велики и мали *Калник* код Крижевца и у *Копривницу*; а остала је у тим градовима и после убиства Урлихова (1456 год.), те је кастелан Катаринин у Медведграду и жупан Загребачког поља био Србин из Деспотовине - властелин Богавац Милаковић. У оба Калника заповедао је Павле Микшић, са својим Србјанцима, докле год удовица Урлихова, Катарина Бранковићева, није те градове уступила другима. Број српских војника по тим славонским градовима морао је бити прилично велик, када су старешине њихове имале знатан утицај и на околину. О томе нас уверава и једно писмо угарског краља Владислава из 1447 год свима Србима (*Rasciani*) по поменутим градовима: да не узнемирију грађане и сељане разним теретима и кметским работама...

Нема сумње, да је већина тих српских војника, која је овамо, по свој прилици, нежењена дошла, овде се поженила и засновала породице, које су се ту и по околним селима стално настаниле. Зато се од то доба и помињу око тих градова многи одлични становници са карактеристичним српским презименима, као што су на пр. Бабини, Банковићи, Борићи, Вучићи, Добренићи, Југовићи, Недељковићи, Милићевићи, Обрадовићи, Познановићи, Радиновићи, Станчићи и др.

Када су у другој половини XV века попадале једна за другом, у турске руке, све српске државе и државице на Балкану, тада је све више одличних Срба повећавало властеоске и друге редоге народне у Славонији, као и у Хрватској. - Ови Срби брзо су изменили своју православну или богомилску веру са римокатоличком вером земље у коју су дошли; па су полагано и етнички се изједначили са староседеоцима тих земаља - са Славонцима и Хрватима - утичући све јаче не само на дијалект него и на обичаје њихове.

Цељкове Србе из Србије, који су се такође поримокатоличили, појачале су крајем XV века (између 1467 и 1470) нове српске насеобине из Босне и Херцеговине, са војводом Владиславом *Херцеговићем*, сином оснивача Херцеговине херцега Стјепана Вукчића Косаче. Он је добио, у Горњој и доњој Славонији, знатна властеоска добра, а нарочито Велики и Мали *Калник* више Крижеваца. Доцније, 1537, овај град је одузет од његова потомка Николе Балшиног Херцеговића, - кога и краљевске листине називају Србином (*Rascianus*), - јер је пристао уз Запољу противника Фердинандова. Изгледа, да је ово херцеговачко насеље, које је такође махом римску веру примило, имало тада у томе крају и извесну своју црквену организацију, пошто се 1514 помиње Владислав, *херцег од Св. Саве*, као старешина (*praepositus*) цркве Св. Богородице код данашњег села Глоговнице под Калником. Као суседи његова винограда помињу се опет готово сами Срби Херцеговци: Братић, Косић, Брдарић, Мартиновић и др; док се у оближњем селу Потоку, поред Филиповића, Лукачића и др., већ 1498 и 1509 помиње Јован *Сербљин* и Ђорђе Орешковић, за кога се такођер наглашује да је Србин, с додатком Tracz, чemuј је синоним *Rać* или *Rashanin*. Врло је

веројатно, да потомци Јована Сербљина и данас живе у породици хрватских сеоских племића *Сербљиновића*, који поред Љубића, Петровића, Салаића и др. станују, као римокатолици, у суседном селу Св. Јелена Корушка код Крижеваца.

У *Доњој Славонији* морало је у XV и XVI веку, до њеног коначног пада под Турке (1543), још и више бити појединих српских колонија, које су такође, без православне црквене организације, ускоро примиле римокатоличку веру и етнички се стопиле са староседеоцима Словинцима. Таквих колонија несумњиво је било и на великим имањима српског деспота Вука Гргоровића, познатог јунака Змај-огњеног Вука, када је он 1469 год. добио од краља Матије Корвина град *Белу Штепу*, јужно од Пакраца, и Тотушевину са преко 100 села - дакле, сву *Посавину* од Сиска до Старе Градишке.

Исти краљ, на име, молио је у једном писму арагонског кардинала, да посредује код папе за дозволу, да и он може, као што чине Турци, из турских земаља силом изводити народ и насељавати га по опустелим областима; а из једног другог његовог писма од 12 јануара 1483. г. сазнајемо, да је, само за последње четири године (1479-1483), успео да пресели у јужну Угарску и Славонију већ око 200.000 Срба из Турске. Када је пак почетком XVI века, знаменита славонска властеоска породица Бериславића, женидбом Иваниша са Јеленом, удовицом последњег деспота из династије Бранковића (Јована † 1502), добила достојанство српских деспота (1504), врло је веројатно да су и они на своја славонска имања, са центром у Броду на Сави, насељавали Србе, који су пред инвазијом турском, нарочито после пада Београда и Ку-пинова у турске руке 1521, морали напуштати своја села и имања по северној Србији и Срему. - Све је то у још јачој мери морало бити у доба и после Мохачке битке (1526) год., када је деспот Стефан Бериславић од краља одређен био да штити Пожегу од турских пљачкашких чета.

Тада је већ цео тај крај називан и *Rasciam* (Србијом). Тако се на пр. у једном писму из 1529 год. каже: да је Марија, ћерка последњег деспота Јована Бранковића, удовица Фердинанда Франкопана, после мужевљеве смрти отишла in Rascia - својој мајци Јелени и браћи по

матери српском (рашком) деспоту Стефану и Николи од *Брода*.

И у славонској *Подравини* сретају се српске колоније у то доба. - Прве вести о Србима у томе крају имамо из 1494 и 1495, када су српски деспоти Ђорђе (потоњи владика *Св. Максим*) и Јован Бранковић освојили лепи град Ораховицу од херцега Ловре Илочкога. Нешто доцније, у том крају јавља се још један потоњи *свештитељ* Српске цркве - *Стефан Шкиљановић*. Он је у то доба био кастелан Новограда, намесник и управник свих градова Владислава Мореа, најбогатијег властелина у Славонији, коме је Магдалена Ораховичка, удовица херцега Ловре Илочкога, донела у мираз Ораховицу и многа друга имања. Шкиљановић је краљ Фердинанд, 23 новембра 1527 год, даровао властелинства Михољанец и Глоговницу, која су раније припадала Балши Херцеговићу, унуку херцега Стјепана. Сачувано је неколико писама Шкиљановићевих од 1530-1535 из града Ораховице; у коме је 1530 и 1531 чувана и породица, са свима драгоценостима, Радослава Челника, - у наредној песми опеваног сремског војводе Рајка, - када се он морао пред Турцима у Славонију уклонити, да се доцније настани у Ђуру код Павла Бакића. Са њих, а свакако и раније и доцније, прешло је у тај крај Подравине врло много Срба из Срема; јер главни аустријски војсковођа Кацланер, полазећи 1537 год. из Горње Славоније против Турака код Осека, пише у свом извештају: како се његови официри надају да ће онде добро проћи, пошто је то ein voll Land, die *Rätsen* werden uns genug zuführen, auch noch zu uns fallen. А тако је, по свој прилици, остало и кроз цео XVI век, када је на једној карти Угарске, - коју је 1572 год. у Амстердаму издао Др. Волфганг Ланц, - цео крај од Валпова и Ђакова на исток означен као *Rascia*.

После несретне битке код Горјана, недалеко од Ђакова, - у којој је погинуо последњи српски деспот Павле Бакић, 9 октобра 1537, бранећи храбро Славонију, - налазио се на најизложенијем месту према Турцима, у Валпову на Драви, као заповедник града, поменути Стефан Шкиљановић. Његов последњи извештај од 18 јуна 1540 г. гласи: да су се Турци, под заповедништвом првога пожешког санџак-бега Арслана, упутили према Драви. Стефан се затим повукао у Шиклош у Барању,

где је ускоро умро. Тамо је, после 1543 год., када су Турци и Шиклош освојили, пађено целокупно његово тело у грому и он је проглашен светитељем. Црква га слави 4 октобра. - Он је дакле био последњи бранилац славонске Подравине. После његове смрти она је убрзо дефинитивно пала под Турке (Валпово 1543, а Вировитица 1552), као што је и славонска Посавина, убрзо после погибије предзадњег српског деспота Стефана Бериславића (1535), коначно дошла под власт турску (Брод и Пожега 1536, Пакрац 1542, а Бела Стена 1543). - Тако је цела Доња Славонија још пре половине XVI века постала турским пашалуком, са седиштем санџакбega или паше у Пожеги.

*Горња Славонија* је и раније у неколико махова паљена и пљачкана од Турака, а сада је отпочело систематско пустошење целе те области са три стране: из Босне и Хрватске, из доње Славоније и из југозападне Угарске. - Прва на ударцу била је стара Крижевачка жупанија. И она већ 1543 год. броји само 1501 дом способан за опорезовање, према ранијих више од 12.000 такових домова; а све три жупаније ове области (Загребачка, Вараждинска и Крижевачка) имале су тада заједно тек 10.645 домова. Када је за тим 1552 пала Вировитица, па чак и Чазма, у турске руке, провале турских разбојника и војске учестале су још више, те је такав страх завладао међу словинским кметовима, да су многи све напуштали и бегали у северозападну Угарску, Штајерску и Аустрију; а од оних што остале многи су се добровољно предавали (отуд т. зв. *предавци*) Турцима и плаћали двоструки данак (Аустрији и Турској), само да би поштеђени били од паљења и робљења. - На тај начин, већ за један децениј, пала је порезна снага целе Горње Славоније испод половине тако, да су све три жупаније 1554 год. имале свега тек 4657 порезних домова, од којих је Крижевачкој жупанији припадало само 376 домова. Тако је страшна била катастрофа ове лепе и доста плодне земље. На срећу, последња јача пустошења турска била су од 1591-1593 год., када је Хасанпаша босански попалио око 26 хрватско-славонских кастела и градова, и одвео у ропство на Балкан око 35.000 душа. - Од тада је турска сила тргла натраг и могло се мислити о регенерацији опустелих области.

**Проблем насељавања** опустелих крајева Турци су решавали на тај начин, што су се залетали, често и врло дубоко, у суседне земље, па одатле силом одводили на тисуће становника и насељавали их по својим спахилуцима у унутрашњости свога царства; а када би успели да освоје коју суседну област и помакну границе своје државе напред, онда су, па опустела огњишта избеглих или у ропство одведених становника, довођили, силом или уз обећање знатних повластица, своје старе поданике из унутрашњих области. При том су, рачунајући на антагонизам између православних и римокатолика, ради ранијих покушаја насиљног спровођања уније, нарочито настојали да њихове крајине према римокатоличким државама буду настањене православним Србима или муслиманима. Тако су учинили одмах по освојењу Босне према Хрватској и Далмацији, а по том и у Доњој Славонији, по њеном западном планинском делу, нарочито више речице Илове према Горњој Славонији. У том планинском крају, - где су били и најзначнији погранични градови или кастели, ранији дворови славонске властеле, као што су: *Бела Стена, Пакрац, Чакловац, Сирач, Струйчаница, Добра Кућа* и, високо у планини на путу Пакрац-Пожега, тврди *Каменград* или *Каменско* (612 м), Турци су одмах по освојењу тих градова, по околним селима, населили, готово искључиво, саме православне Србе. Једини изузетак чинила су два села у близини Пакраца - Бадљевина, која је за време Турака имала само 4 римокатоличке куће, и Дереза, која је раније опустела и тек 1657 год. поново насељена са 16 српских православних и 5 римокатоличких кућа, по свој прилици, доведених из Босне. - Цео тај западни део Доње Славоније, од Пакраца до Пожешког поља и од Суботског града с југа до близу Воћина на север, народ је називао *Забрјем*, а Турци су га назвали *Малом Влашком* и поделили на пет *војводина*.

По градовима и замцима становали су само Турци, а тек изузетно пуштана је и по која српска породица у подграђе или вароши под градом. Тако је напр. у варошу Сирачком, поред 40 турских кућа, било и 10 српских домаћина пред ослобођење Славоније крајем XVII века. Сви Срби у *Малој Влашкој* и *Воћинској нахији*, као и један део српских породица у Југовом (Борово-Слатина) и *Пожешком пољу*, нису сматрани као

кметови, него као нарочита врста војника - као *крајишници* или *маршалози*. Њихова је дужност била да стражаре на Илови и по другим местима према Вараждинском генералату, и да учествују не само у одбрани своје крајине, него и у свима походима турских чета и војске у суседне непријатељске области; па су зато од свих кметских рада и давања ослобођени били. Шта више, и многе српске породице по Ораховичкој нахији и Ђаковштини ослобођене су биле од кметских рада, јер су вршиле стражарске дужности по друмовима и шумама или пандурске службе по спахијским селима. - Крајишници су имали и своју специјалну народну војничку организацију, на челу са војводама, агама, јусбашама и одабашама, бешлибашама, харамбашима и кнезовима. А изгледа, да је, бар за Малу Влашку, постојао и један главни војвода над пет осталих војвода.

На сличан начин, као Турци, одмах је и Аустрија настојала да осигура своју крајину у *Горњој Славонији*. - О томе се нарочито бринула штајерска властела, којој је, после пада Славоније, у првом реду претила опасност. И већ после тешког пораза Каццинерова 1537 год. код Горјана, почело се одмах радити на оснивању плаћеничких крајишних чета, које ће бар разним разбојничким турским четама пречити дубље пронирање у ову област. Али, главни војни заповедник Ханс Унгнад, коме је та организација 1540 поверила била, брзо се уверио, да се при томе послу не може много ослонити на домаће словинске и хrvатске кметове. Стога је он обавестио сталеже штајерске, да ти људи нису дорасли за борбу с Турцима, па би требало да неко и њих брани; јер: "они су навикли само, да служе око столова својих господара и пуне поддумре и кошеве њихове". Зато предлаже: да се, место њих, набаве ваљане плаћеничке чете Немаца и особито Срба, који већ од пре десетак година у знатном броју ускачу из Турске у Сењско приморје, Жумберак и Крањску, те врло успешно врше војну службу на оној крајини. - Штајерци одмах усвоје овај предлог и већ исте године отпоче систематско насељавање српских ускока по Горњој Славонији.

Почетак је учињен са српским ускокима из Крањске и Жумберка већ марта 1540, а затим и маја 1542, када је у крајинску службу узето

400 Срба под управом 12 народних војвода. Ови крајишници размештени су по тадашњој Словинској крајини између градова **Копривнице**, **Крижевца** и **Иванића**. Многи од њих довели су овамо и своје породице, те их сместили по склонитим брдским и шумским местима у близини својих стражара; док су старешине њихове насељиле се, за први мах, по суседним крајевима Штајерске. За овима одмах почеше долазити и ускоци из Доње Славоније и југозападне Угарске. Њих су у ово доба називали *пребезима* а доцније *Власима*. Тако је, већ 1543 године, дошао овамо Марко Томашевић од Пожеге и Петар Беседић - Прибег, сваки са 9 оружаних момака; а из суседне Угарске дошао је заставник Павле Бакић са својима. Нешто доцније ускочише из турске Славоније и други, међу којима најугледнији беху војвода Иван Маргетић (*Rascianus*) и стриц му Плавша. Иван је са својих 49 коњаника настанио се око Лудбрега, по селима данашњих српских парохија Болфана и Великог Поганца, те је дао и име селу Иванцу; а Плавша се, са своја 53 пешака, насељио близу Копривнице, где се и по њему прозвало једно село - Плавшинци, главно српско село у ономе крају и седиште парохије.

Када је, међутим, почетком друге половине XVI века, Крижевачка жупанија готово сасвим опустела од учесалих турских првала, - при чему су, нема сумње много пострадали и новонасељени Срби, - јавила се потреба за још већим бројем плаћених крајишника. Стога је 1555. год. примљено у службу 6 нових ускочких војвода из Крањске и Жумберка, са преко 200 ускока, те се и број српских становника поново умножио у овој области. Исте године дошла је овамо из Доње Славоније једна одлична породица од 40 душа, тројице војвода браће Алексе, Дојчина и Вукмира; а 1556. год. примљен је на рачун немачких плаћеника и војвода Ратко Прибег са 43 пешака, који се настанише око града Тополовца недалеко од Крижевца. 1562. г. дошло је у Подравину, ниže Копривнице, неколико десетина српских породица од Сењских ускока са 60 оружаних људи, те су после годину дана пресељени у близину манастира Лепавине, између Крижевца и Копривнице. А 1563. год. дошли су овамо, с нарочитом царским повластицама, многи Срби т. зв. Морлаци, из *северне Далмације* и настанили се око Глоговнице под

Калником. Најзад, 13. јануара 1568 год. упућене су из Беча војне власти на Словинској крајини, да све српске ускoke из Крањске, или бар one, који то буду хтели, преселе у *Подравину* по обронцима Калничке и Билогоре, између Лудбрега, Копривнице и Ђурђевца, а нарочито око Расине; али је то наређење само делимично могло се извести.

На тај начин, већ у другој половини XVI века, настањено је по Горњој Славонији неколико тисућа Срба са врло видном улогом на тој крајини, када је надвојвода Карло сматрао за потребно, да јуна 1576 год. упозори Земаљску штајерску управу: како већина војвода на Словинској крајини није римокатоличке него ускочеке православне вере (*nit Christen, sondern Usskokhen.*)

Међутим, још знатно већи прилив српских ускока и прибега у ову област извршен је у задњој четврти XVI века, а нарочито од 1507 - 1600 године. Појачању тих миграција знатно је допринела и Бручка либела од 1578 год., којом је одређено да се плаћеничка војска на Словинској крајини знатно повећа. Те сеобе, у ово доба, биле су већином из турске Славоније; а од сеоба из других крајева знатнија је само она која се забила између 1583 - 1586 год. Њу је извео војвода Петар Хасановић, када је, после неуспелог покушаја да се ослободи Клис од Турака (1583), из *средње Далмације* ускочило у *сењску околицу*, а затим и даље, преко 800 породица. Хасановић је са својим прешао на Словинску крајину и настанио се прво око Иванић Клоштра, где се својим јунаштвом 1586 год. одлично истакао у боју са Алибегом. Потом је примљен у крајишку службу и са својим људима и њиховим породицама, после 1606, послат је на најизложенију крајину код града Ђурђевца у Подравини - Потомци им и данас живе у том крају, по селима парохије Мале Трешњевице, иако су само малена оаза од 750 душа међу римокатолицима.

Јануара 1586 год. Михајло барон Секељ и капетан Глобицер извели су прву знатнију сеобу из турске Славоније. Они су наиме, са својим четама продрли у Малу Влашку, попалили неколико села око Сирча и довели, као роба, одличног српског кнеза из тога краја Ивана Пејашиновића, са преко 100 жена и деце. Пејашиновић се затим споразумео

са austriјском војном влашћу, повратио се у свој крај 1587 год. и оданде извео још 13 задружних породица, са једним свештеником и много блага. - Све те породице смештене су око Копривнице и Крижевца.

Сеобе, које је извео из турске Славоније славонски пуковник барон Херберштајн, са својима капетанима Лайбахером, Грасвајном и Глајспахом од 1597 - 1600 год. још су знатније; а изведене су по споразуму са народним старешинама. - Тако је, на жељу харамбаше Милије, крижевачки капетан Гргор Лайбахер око 10 јуна 1597 год. упао у Малу Влашку, попалио Цепидлаке, Дрежник и Кусоње, те извео Милију и других 117 душа, са 1000 комада марве, већином из Кусоња и Ступчанице. Те су породице насељене по Црквиној, Св. Ивану Жабном, Глоговници, Тополовцу, Градецу, Дубрави и Св. Петру Чврстецу. Сем тих, у исто време, добегло је још 16 Срба у Копривницу и 8 у Крижевце. Септембра 1597 год., после дугих преговора са народним изасланицима, повео је сам Херберштајн чету од 500 људи, ударио на подравску Слатину, спалио је и извео из ње и околних места 1100 Срба са 4000 глава марве; па је све те исељенике сместио у Ровиште и по околним селима. С пролећа 1598 год. прешло је, у две групе, око 500 душа које су већином смештene у Великом Поганцу и околици. Августа исте године смештено је у околици Иванића 146 новонасељених Срба; у октобру је опет прешло 500 душа и насељено око Св. Крижа; а почетком новембра упале су чете из Иванића у Турску према Пакрацу и Пожеги, па отуд извели око 350 Срба са њиховим старешинама Драгул - агом и Вучић - агом. У септембру 1599 године доселио је Херберштајн неколико српских породица; а 2 октобра довеле су иванићске чете 120 породица, са 995 душа и око 3000 глава стоке. Јувово поље поново је опустошено, када је копривнички капетан Албан Грасвајн, са својом експедицијом и помоћним четама из Лудбрега и Крижевца, 27. јануара 1600, преко Вировитице и Брезовице, поново напао Слатину, коју су Турци обновили били. Том приликом, поред Слатине, спаљени су Вукичица, Михољац, Миљено, Бистрица, Мединци и Речица; а све Србе из тих места, заједно са њиховим угледним старешином Раосавом Цветиновићем и много блага, преселили су на Словинску крајину и населили око Коп-

ривнице. Истим путем, нешто доцније, прошао је прама Ораховици иванићки капетан Глајспах, са помоћним четама из Крижевца и Пећерије, те је из Јувова поља и Ораховичке нахије извео преко 100 српских породица са 828 душа, од којих је 309 било способних за оружје.

Из тих времена постала су села Дереза и Дерешани код Иванића, по селу Дереза код Сирача; Прогомељина у планини између Пакраца и Пожеге; а отуд су и Шушњари недалеко Иванића, по истоименом селу код Каменске; Дејановци, Џагинци и Ширинци код Иванића, по бившем селу Дејановцима и данас још постојећим Џагама и Ширинцима код Окучана; Џепидлаке код Болча, по Џепидлакама код Катинаца више Дарувара; стари Батињани, данашњи Војаковац код Крижевца, по једном од истоимених села код Пакраца или Дарувара; Боровљани код Копривнице, по Борови код Вировитице, и т. д.

Тада су потпуно опустела многа српска села у Малој Влашкој, као на пр. Подборје, данашњи Дарувар, и њему околна села Дольани, Миљеновац, Срећани, Карановац, Врбовац и т. д., која су била подалеко од утврђених градова Сирача и Ступчанице, а на главном ударцу при пролазу из Горње у Доњу Славонију. И када су Турци 1660 године поново почели насељавати та села, порасла је била по њима већ велика шума, те ју је требало прво окрчити.

Пресељавање Срба из Доње у Горњу Славонију у главном је завршено већ крајем XVI века, те се током XVII века помињу само још по нека пљачкања српских села на турској граници и извађање тек по неколико породица у austriјску крајину. Тако су на пр. 1602 крајиници од Иванића продрли према турској Посавини и Џернику, попалили нека места и извели нешто душа; а 1603 једна друга чета продрла је до Ораховице и спалила је; 1622 опљачкане су Џепидлаке и Бастији, а затим и села у околици Пакраца, 1630 пљачкани су крајеви према Сирчу, а 1637 изведена је једна група Срба од 150 душа из Подравине - од Рајина поља и Борове.

Пошто је крајина у Горњој Славонији већ доста густо насељена била, austriјски су цареви забранили да се, без њихове нарочите дозво-

оле, не смеју више Срби у ту крајину пресељавати; али, како су погранични капетани, према једном извештају из 1666 год., по обичају "из давних времена", добијали од сваке новодосељене куће по једнога вола или какав други дар, то су они врло радо помагали све оне из турске крајине, који су изјавили жељу да се преселе. Тако на. пр. знатно, да је 1651 год., уз потпору пограничног заповедника, прешло 11 српских породица; а барон Галер, када је у августу 1659 год сазнао да две куће желе преселити се, послao им је у помоћ чету од 100 људи да их заштити од Турака и допрати. Од свих, пак, тих сеоба најзначатија је била она, коју је 1662 год. извео крижевачки капетан из села Подгорја. Она је бројала 38 дома, који су у главном насељени по селу Подгорцима више Ровишта.

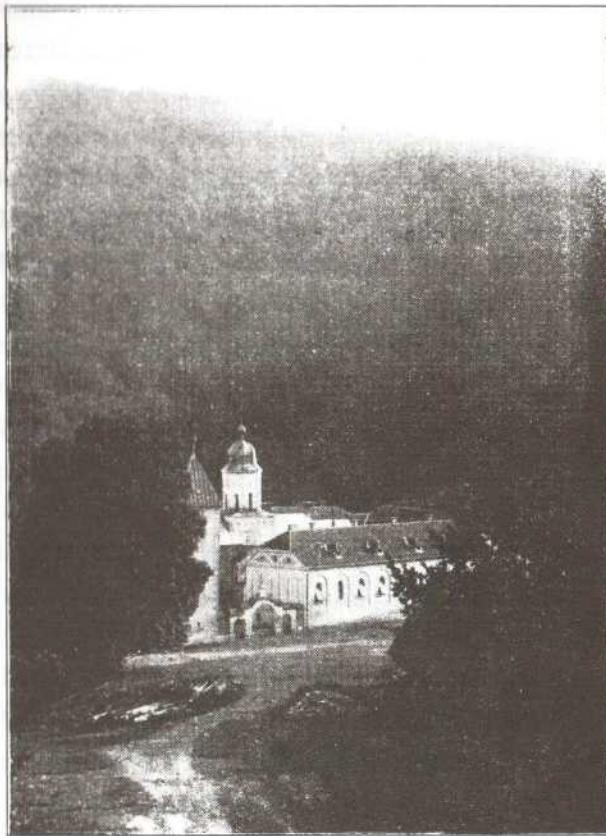
Разуме се, да Турци нису скрштили руку посматрали тако тешка пљачкања и пустошења својих обласи, већ су настојали да опустела села поново наслеље новим становницима из различних својих крајева, а нарочито из суседне Босне, и да се освете својој бившој раји, која је, под заповедништвом аустријских официра, сва та пљачкања и пустошења изводила. Шта више, 1621 год. тражили су будимски и пожешки паша, од копривничког и крижевачког капетана, да им се поврате све Срби крајини, јер су они турски поданици; па су стога пограничне страже још боље уређене и утврђене биле. Ипак су Турци успевали чешће да провале у српска насеља, нарочито око Ровишта, и поведу собом много стоке и пастира, жена и деце. То је било особито од 1618-1648, за време аустријског тридесетогодишњег верског рата са протестантима, када су и многи славонски крајиници ратовали по разним далеким ратиштима, те Словинска крајина није могла довољно заштићена бити. А како су и на једној и на другој крајини, поред нешто Немада и Турака, готово искључиво сами Срби били, то је у тим честим четовањима врло много страдало и изгинуло нашега народа и на аустријској и на турском страни.

Крај томе међусобном сатирању православних Срба у Славонији за рачун другога, учињен је тек миром између Аустрије и турске у Сремским Карловцима 1699 год., када је цела Славонија, дакле цео териториј данашње Пакрачке Епархије дошао под аустријску власт. - У

великом аустријско-турском рату од 1683-1699 год., који је претходио Карловачком миру, Горња Славонија поштећена је била од директних ратних невоља; а Доња Славонија имала је готово за све то време, да подноси многе грозоте рата и скоро сви делови њени, сем високих панских крајева, били су по неколико година за то време готово сасвим пусти. Знатан део народа из западне Подравине, Мале Влашке и Посавине, пребегао је, већ ускоро после турског пораза код Беча, 1683 год. у Вараждински Генералат; а нарочито у доба када су Аустријанци почели Вировитицу (1684) и Осек (1685) освајати. Неки су остајали само по годину - две дана у Генералату, а многи и по неколико година; док је такође било доста и таквих који се више никад нису ни вратили на своја стара огњишта. Са Турцима се у Босну повукло само врло мало Срба а из Босне пртицало је, после коначног ослобођења Славоније 1691 год., врло много нових досељеника, који су не само попунили и појачали ранија села, него су и сасвим изнова насељили многа стара опустела и основали сасвим нова села, крчећи шуме за куће, поља, ливаде и винограде. Тако су на пр. Босанци већ 1692 год. обновили стара опустела села: Белановац, Суботски град, Јагму, Жуберковац и Шаговину; 1693 Белу Стену, Лештане и Бобаре; 1699 Ловску и др; 1695 из основа су подигли Шибовац, а 1700 Љубаник; 1692 основали су Кукуњевац Срби из Хрватске, а 1700 искрчили су шуму и основали село Брестовац код Дарувара Срби из Босне, славонске Посавине и из Хрватске. - Такових примера могло би се навести читав низ и за остале крајеве.

О насељавању Срба из Србије директно у Славонију имамо само једну вест, која нам каже: да је ускоро после освојења Ужица, почетком октобра 1688 год., изведен 6000 душа из **ужичке околине и са обала Мораве**, те насељено по опустошеним крајевима Славоније. На основу тога и једног извештаја из 1690 год., да је у то доба генерал Капрара насељио Србе у **Мославини**, врло је веројатно да су ти ужичко-моравски Срби основ данашњим српским парохијама по Мославичкој Гори. А да је за време тога рата могло бити појединачних насеља у Славонији и из источних крајева Србије и западних делова Бугарске, даје нам основа претпоставци и околност, што се напр. у попису становништва у

Пожези 1702 год., међу осталима помињу: *Пирошић* и удовица Гињица *Ђијравчанић*; а у оближњем селу Подгорју властелинства Кутјева налазио се у исто време и Мато *Буѓаровић*. Сем тога у Пакрачкој епар-



Сл. 1: Манастир Ораховица, са модерним зградама и старом црквом

хији има и данас неколико породица, које славе као Крсно име *Св. Ђорђа Крашовца* (26 маја, на дан преноса његових моштију); а он је погинуо и проглашен за светитеља у Софији, где су га тамошњи златари први почели да славе као свога патрона.

Када је 1702 год. основан *Славонски Генералаш* почело је стал-

но досељавање Срба и у славонску Посавину, како из Вараждинског Генералата, тако и из Баније, Лике и Крбаве. Исти елементи, уз сталан прилив Босанаца, населили су и пусте земље по обронцима Мославачке Горе и Било горе, као и сва села између њих од Беловара до Илове, која је сада постала граница између *Вараждинског Генералаша* и *Славонског провинцијала*; а доцније је та речица почела се сматрати као међа између *Хрватске*, некадашње Горње Славоније, и *Славоније*, раније Доње Славоније. - Илова је уједно била и граница између раније *Пожешке*, касније Пакрачке или *Славонске епархије* и раније *Марчанске*, доцније Северинске или Хрватске епархије све до 1771 год., када су се обе те епископије ујединиле у данашњу *Пакрачу епархију*.

## ПОЖЕШКА ЕПАРХИЈА

**Н**ајстарија вест, коју до сада имамо, о организацији Српске православне цркве у Доњој Славонији, сачувана је у рукописном цветном Триоду или Лазаревцу у манастиру Ораховици. Непознати преписивач те књиге записао је на kraју свога дела: "Сврши се сиа света и божествена книга глаголема Пендикостар при храму светаг архијереа и чудотворца Христова **Николи**, јеже јест **Ремеша**, в' подкрили планини **Ореховици**, от битиа в' лето 7093 (1585); при в' сеосвештеном **мишройолишће пожешком** кир' **Јосифу**, при игумену же **ремешскому** јеромонаху кир' **Максиму**. Тогда же престолом **шекским** светитељствујушту **архијейскобу** Кир' **Савашију**".

Сем овога записа има још два записа у рукописним књигама манастира Ораховице, који спомињу епископа Василија, као пожешког митрополита у задњем деценију XVI века. - Оба та записа оставио је калиграф јеромонах Matej. У свом препису Типика Св. Саве Освећеног он каже: да је препис извршио 7098 (1590) у истом реметском манастиру, под великим планином Ораховицом, при истом игумену Максиму и "при в' сеосвештјешем **мишройолишће пожешком** кир **Василију**; тогда же престолом пет'ским добрје правешту патриарху кир **Јерођеју**"; а на kraју свога преписа књиге Јефрема Сирине "Паренесис", забележио је: да је ту књигу довршио 7102 (1594) год., у доба када је и нова манастирска црква Св. Николе саграђана, при истом игуману Максиму и **мишройолишћу Василију**, за владе пећског **шапријарха Јована**.

Ови подаци аутентично нас уверавају, да је за православне Србе у Пожешком санџаку, или у турској Славонији, постојала у деветом и

десетом деценију XVI века, засебна епархија у саставу Пећке патријаршије, и да су њени епископи већ тада имали наслов митрополита **пожешког**.



Сл. 2: Триптих са сликама Св. Саве и Св. Симеона Немање на спољној страни, из XVI века, у манастиру Ораховици

Кад се узме у обзир, да је Пожега пала у турске руке 1536, да је Пожешки санџак основан 1538, а цела **Доња Славонија** да је постала **турском провинцијом** 1543 год., и да је тек тада почело систематско насељавање Срба по западном делу Доње Славоније, ради оснивања војне крајине, Мале Влашке, према аустријској крајини у Горњој Славонији, онда се с правом може претпоставити, да је оснивање и организовање Пожешке епархије могло извршено бити само у раздобљу из-

међу 1543 и 1585 год. Код нас се обично узима, да је оснивање српских православних епархија по Угарској и Славонији, изведено тек после обновљења Пећке патријаршије за патриарха Макарија (1557); али једна околност упућује нас на мисао да је то могло бити и раније. На



Сл. 3: Прва страна зборника "Поученија изабрана"  
писаног у манастиру Ораховици 1593. године.

име, и област Будимске епархије потпала је дефинитивно под Турке у исто време (1543 год.) када и Славонија, а за ту епархију поуздано се зна, да је креирана била већ 1552 год., и можда још и коју годину раније, пошто се те године спомиње један њен епископ - Матеј. Сем тога, и

титула митрополитска првих познатих нам епископа пожешке епархије даје основа претпоставци, да је та епархија могла бити основана, као и Будимска, већ ускоро после освојења Славоније и организовања Пожешког санџаката; дакле, можда, већ у петом или шестом деценију XVI века, пошто није много веројатно, да би први епископ једне мале новоосноване епархије *одмах* добио и *точасни наслов* митрополита.

Не слажем се ни са досадашњим мишљењем, да је стална резиденција првих пожешких епископа или митрополита била у манастиру Ораховици. Они су могли у тај манастир само с времена на време долазити и резидовати у њему краће или дуже време. - У сва три преведена записа, на име, у којима се они помињу, ни једном речи не истиче се њихов удео, наређење или благослов, за писање тих књига, што обично свуда бива где се књиге у епископској резиденцији или при њој, пишу; већ се они спомињу само као духовне старешине области у којој је манастир, слично као што се одмах за њима, помињу и патријарси - врховне духовне старешине целе Српске цркве. Шта више, у неколико других рукописа из истог времена, писаних од истих калиграфа, и за време истог игумана Максима, у истом манастиру Ремети или Ораховици, не помињу се ни митрополит, ни патријарх, него само месни игуман. Тако напр. у Триоду посном или Фарисеовцу, писаном 7092 (1581) и у Зборнику изабраних поука на недељне и празничне дане, писаном 7101 (1593) године - "при всечестнејшему игуману кир' Максиму"; иако је врло веројатно, да је ова задња књига преписана са једног примерка из збирке књига епископских, - јер се у њој, на 7 листу а - кватерн 1, каже: да су то "Поученија избрана от светаго Јевангелија и от многих божествених писаних, *благољемаа ош архијереја из усћ в' сакују* недељу на поучение христоименитим људем, или *прочишћајема* такожде и на Господскије празници".

Најверојатније је, да је стално седиште пожешких митрополита - епископа било негде у предграђу Пожеге, која је ускоро постала велики турски град и већ у половини XVII века имала је 14 ћамија, или где год у Пожешком пољу у близини тога града; као што су, по свој прилици, и будимски и сегедински митрополити, за време Турака, имали своје

резиденције у тим главним градовима својих обласи. На ту претпоставку упућује нас и један извештај папског изасланика Павла Ровињанина из 1640 године, у коме се прича: како је он, возећи се, на славонским колима у четверопрегу, од Брода према Великој, хтео да



Сл. 4: Почетак Јеванђеља по Марку, из рукописа XVI века  
у манастиру Ораховици

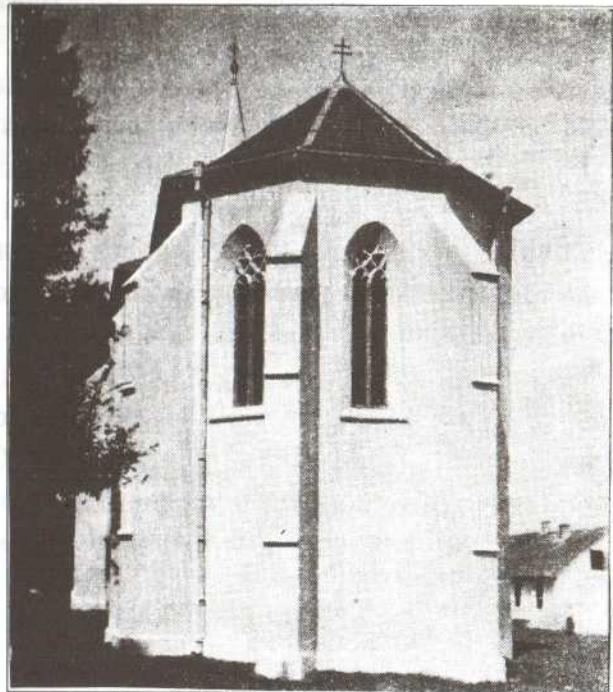
сврати у Пожегу, али су га од тога одвратили његови пратиоци римокатоличке вере, поверилиши му - да су, недавно, римокатолици, у Пожешком пољу убили православног епископа, који је обављао визиту и

узимао, како од православних тако и од римокатолика, своје приходе. Владика је имао пратњу од 23 калуђера, свештеника и Турака. Једне ноћи, на згодном месту, дочекају их римокатолици, сигурно предвођени од својих калуђера, и све до једног потуку; па онда заједно, људе и коње, закопају у велике јаме и побусају зеленим бусењем тако, да се никада није дознalo ни где су убијени, ни где су закопани. Али, сада се чуло да долази римокатолички епископ послан од папе, па се бојати освете православних. Стога, вели Ровињанин, *није ни с враћао у Пожегу*, него је заobilaznim путем отишао у Велику.

На пожешког митрополита Василија, или на његовог наследника, односе се и извесни подаци из аустријских архива од октобра и новембра 1595 год. Из њих сазнајемо, на име, да је почетком октобра те године дошао крајишком заповеднику у Крижевце један "врло угледан и паметан" епископ православних Срба из Пожешког и Церничког санџака. Аустријске власти у Крижевцима и Вараждину, као и код самог надвојводе у Грацу, примиле су га врло лепо. Шта више, надвојвода га је у Грацу сматрао државним гостом и наредио је 17 новембра 1595 Дворској комори да плати за владику сав трошак начињен у гостионици и да му да, у име дара, 50 форината; а већ раније, 15 октобра и. г., дозвољено је било да може остати на овој страни и да му се даје плата једнога народног војводе на крајини; уједно је одлучено да се предузму кораци и за пресељење оних народних старешина, који су по владици поручили да желе прећи на аустријску страну. Ништа не знамо каква је даља судбина била овога пожешког епископа; али је врло веројатно, да је оно ванредно снажно пресељавање многобројних српских породица из турске славонске крајине у аустријску славонску крајину, ускоро после тога, од 1597-1600 год., било у вези са преговорима што их је тада пожешки владика имао у Грацу са аустријским надвојводом и крајишким заповедницима у Крижевцима и Вараждину. Међутим, о самом владици не знамо даље ни толико, да ли је остао на аустријској крајини и ту можда ускоро умро, или је, по извршеној мисији, повратио се натраг у своју епархију, па тамо од Турака страдао?

О пожешким епископима током XVII века имамо само неколико

врло оскудних података. Тако су, у два манастирска поменика, сачувана само два гола имена пожешких митрополита из тога времена. У сопоћанском поменику, на име, помиње се пожешки митрополит Софроније, а у рачанском Григорије. Из извештаја нашичког Фрањевца Симона у Рим "Пропаганди" од 14 маја 1635 сазнајемо, да је у то доба био у Славонији патријаршијски епископ Ђирило, да му је везир велики при-



Сл. 5: Савремени изглед апсиде манастира Св. Ане код Дарувара

јател био и да је због тога затварао и мучио фратре, што нису хтели да плаћају, као и православни, прописане дохотке томе владици. Лако је могуће, да је Ђирило био онај православни пожешки епископ, о коме нам је Павле Ровињанин 1640 год. оставио ону поменуту белешку, да су га славонски римокатолици убили у Пожешком пољу, када је утеривао приход и од римокатолика.

У вези са сличним односима помиње, без имена, и чувени Фрањевац Лука Ибришимић једног српског пожешког епископа, у свом писму од априла 1679 год. аустријском славонском генералу Лудвигу грофу Сушу. Он се наиме тужи, да тај православни славонски владика, по допуштењу великог везира, хоће и римокатолике да вргне под своју власт; па је прошле године везир послao 50 оружаних људи да повежу римокатоличке свештенике и одведу их у Цариград, због непослушности према српском владици. Народ је морао да скупи велику своту и откупи своје духовнике од Турака. Стога Ибришимић моли генерала, да цар, преко свога резидента у Цариграду, изради хатишериф или берат, да православни епископ у будуће остави римокатолике на миру.

Последњи помен о пожешком епископу имамо у једној изјави скопског Митрополита Јефтијија 1688 год. у Москви: да је недавно под немачког цара потпало седам српских епископа, међу којима се помиње и епископ пожешки. - Како се доцније, у аустријским документима и иначе, никде више не помиње пожешки епископ, то је врло веројатно да је он још за време ослобађања Славоније умро или с пожешким Турцима у Босну прешао; па је сремски епископ Лонгин Рајић управљао и том епархијом, као што је то доцније од аустријских власти поверено било и његову наследнику епископу Петронију Љубибрatiћу, пре него што ће се он дефинитивно настанити у Пакрацу.

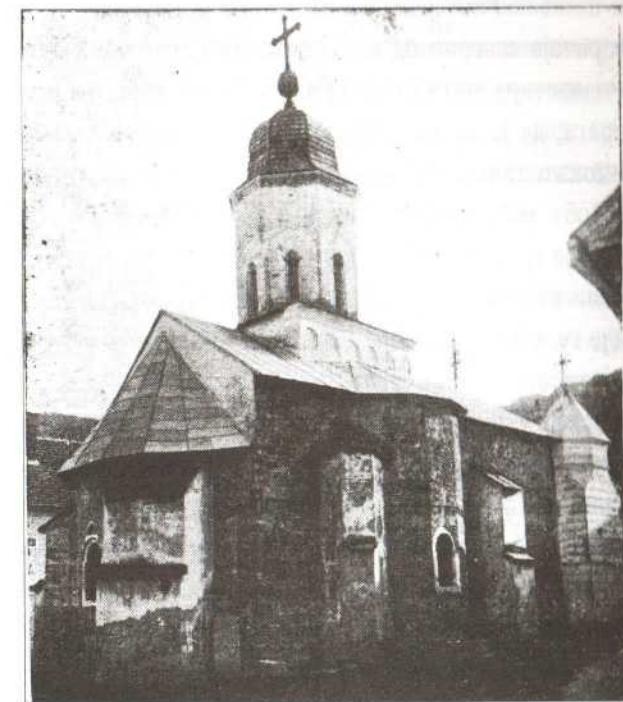
О самом црквеном - религијском животу у Пожешкој епархији за време Турака имамо takoђer врло мало података, и то већином индиректних. - Геновежанин Антоније Меравино забележио је 1514 год. ово: "Када Турци освоје коју земљу присвоје себи све покретности и не-покретности... Из цркава односе звона, оргуље и све украсе, па их посвећују своме Мухамеду. Хришћанима остављају само по коју ниску и сиромашну црквицу с дозволом, да богослужења у њима могу обављати само тихо, ниским гласом. А када која од ових црквица од земљотреса, ватре или од старости обори се, хришћани не смеју поправљати их, а још мање на место њих нове дизати, - сем ако им успе да то право великим новцем купе..." Сви поправци зграда стајали су у сваком санџаку под надзором нарочитог чиновника - *мириливе*, који је пазио да

се ишта ново не сагради; дозволу за поправке и градњу хришћанских цркава могао је дати само султан. - Врло је веројатно, да је и то био један од узрока зашто се по опустелим местима и селима Славоније, која су Срби заузели, није очувала ни једна римокатоличка црква из предтурских времена; а било их је доста, и великих и лепих, од тврдог материјала и често у непосредној близини српских насеља, као на пр. код Подборја, данашњег Дарувара, Бијеле, Сријеђана и т. д. Једино је пошло за руком калуђерима манастира Пакре, да колико - толико сачувaju од коначне пропasti павлинску цркву Св. Ане, - која је саграђена 1412 год. на имању Нелепића, господара властелинства и града Добре Куће, -али и то не за Турака, него тек после њихова изгнанства из Славоније под аустријском влашћу, са много труда и борбе.

Једини објекат, који нам сведочи да су православни Срби у Славонији и под Турцима умели израдити дозволу, и имали смисла и способности да сагrade себи једну лепшу ивишу цркву од тврдог материјала, јесте *црква манастира Ораховице*, у лепој планини под Петровим Врхом у нашичком срезу. - Та црква уопште, како по својој архитектури и остацима живописа - фресака, тако и по осталим уметничким сликарским, златарским, везилачким и књижевним производима, израђеним у XVI и XVII веку и сачуваним у њој до данас, казује нам очигледно: да се у Пожешкој епархији и у време Турака налазило црквених претставника виших побуда, који су волели и неговали науку и уметност по старим српско-византијским традицијама па, и у оним тешким временима, налазили средства и људе с којима ће изводити своје тежње у том правцу.

Ми овде можемо бацити само један кратак поглед на ту њихову лепу акцију, која и на далеко потомство делује тако пријатно. О манастиру имамо први поуздан помен из 1584 год. У њему је тада писан посни Триод или Фарисеовац; а затим редом читав низ других волуминозних богослужбених и поучних књига. На основу овога могло би се претпоставити, да је манастир ускоро пре тога основан; али, како се најважније богослужбене књиге, као шту су: Служебници, Требници, Псалтири, Октоиси, Зборници или празнични Митеји, Јеванђеља и тд.,

рукописни и штампани по разним нашим штампаријама из прве и друге половине XVI века, налазе и данас још доста добро заступани у библиотеци манастира Ораховице, то нам пружа могућност, да постанак овог манастира потражимо за који деценије раније. Међутим, једна друга околност, као да нам даје границу преко које не можемо у пазад



Сл. 6: Црква манастира Ораховице, саграђена 1594, са доцнијим потпорњима

ићи при трагању за означењем ближег времена манастирског постанка. На име, када су Турци 1543 год. освојили Шиклош, пронађено је тамо ускоро целокупно тело Стефана Шкиљановића, који је још 1540 год. био заповедник Валпова и управник великога властелинства града Ораховице, на чијем је имању и подигнут манастир. Како су и Валпово и Шиклош готово у суседству данашњег манастира Ораховице, то би

свакако монаси његови први постарали се, да мошти новопronађеног светитеља прибаве за свој манастир, да је манастир у то доба већ постајао; а не би допустили да им тако драгоценi реквизит, за духовни и материјални напредак манастирски, тако рећи испред очију однесу калуђери из далеког фрушкогорског манастира Шишатовца.

Сем тога, манастир Ораховица је у XVI веку и прва два деценија XVII века називан *Ремешом*, а и данас још један извор, на неколико стотина корачаја северно од манастира, назива се *Ремешинец*. Како никаде око манастира, нити у самој грађи данашње цркве и ћелија, нема никаква трага, да је ту пре Турака постала каква већа грађевина каквог римокатоличког бенедиктинског или павлинског манастира, који су у доба мађарске превласти у Славонији такође називани Реметама, то је врло веројатно, да је место данашњег манастира Ораховице могло добити име Ремета по каквом пустињаку еремити, ремети, који је ту, у близини извора, по њему названом Реметинац, живео у дрвеној колибици или земуница.

Манастир у правом смислу, са неколико монаха и црквицом, могао је постати тек после 1543 год. На то нас, можда, упућује и најстарија манастирска датирана рукописна књига Зборник проповеди - Метафраст, која је довршена 1538 год. негде у источној Угарској или Влашкој, - како се може установити по хартији са воденим знакима из угарских и пољских фабрика, и по мађедонској редакцији српско-словенског правописа, којим се тада писало и у данашњој Румунији, чија је црква дуже времена подвлаштена била Охридској архиепископији. У запису у тој књизи каже се, да је почета писати се "при епископству Теофанову и с'врши се и свезасе, јакоже јест при епископству Теодосијеву, светому храму *архијереју и чудојворцу Николи* љета 7046 (1538)". Стога није немогућа претпоставка, да је оснивач манастира Св. Николе у Ремети код Ораховице могао бити један од придворних калуђера поменутих у запису епископа, - који се у оним бурним ратним временима нашао, с масама народним или сам, у зеленим горама пلانине Папука и ту, са братијом, која му се придружила, подигао дрвену црквицу и посветио је истом светитељу, коме је била посвећена и

епископска катедрална црква, при којој је он раније служио. Лако је могуће, да је у вези с тим и околност, што се и у доцнијим ораховачким рукописима ресавске редакције, калиграфа Матеја из краја XVI века, налазе доста често трагови мађедонске редакције.

Тако основани, око половине XVI века, манастир Ремета, доцније Ораховица, морао је ускоро добити знатан углед у српском народу насељеном по Славонији, када је његов игуман Максим, већ после неколико деценија, био у могућности да даде, не само преписивати читав низ и таквих богослужбених и поучних књига, које су се онда само у најјачим библиотекама налазиле; него, у исто време, да даде градити, па место дрвене, од цигље и бигора лепу крсто - образну црквицу у старом српско - византиском стилу.

Црква је довршена, као што нас неколико записа уверава, 1594 год. и одмах фреско живописана. Доцније је храм у неколико мањова поправљан, те је, нарочито дозиђивањем разних потпорних зидова, значајно изгубио од своје првобитне архитектонске композиције. Фреско живопис дао је, почетком XIX века, прекречити један од игумана, који већ није имао смисла за ту врсту уметности... Остао је нетакнут само живопис на четири осмоугаона стуба, која носе доста високо кубе. На њима је, у медаљонима, приказана лоза династије Немањића и Лазаревића (североисточни), лоза Јесејева (југоисточни), испосници, међу њима и српски: Гаврило Лесновски, Прохор Пчињски, Јоаким Сарапандорски и др. (северозападни) и старозаветни пророци (југозападни). На више места успело је скинути креч са зида, те по очуваним сликама изгледа да је, и по композицији и по изради, у овом живопису дато, готово, најбоље што се могло дати у тој уметности у доба опште декаденције. Још нам, при том, ваља нагласити: да на западном зиду у старој црквиној припрати, где се обично сликају ктитори, у целом ставу приказани су Стеван Немања, као монах Симеон, његова жена Ана, као монахиња Анастасија, Св. Сава и Стефан Првовенчани, као краљ; а то упућује на традицију и записи, по којима су Немања и Сава, а по њима и Ана и Стефан, сматрани као "ктитори све српске земље".

Сем поменутих књига из краја XVI века, писане су у манастиру

Ораховици и многе друге књиге кроз цео XVII век, са доста уметнички израђених иницијала и минијатура. Најлепши је ипак Служебник, који је писао и илустровао писац Димитрије 1635 год.; а слично је, вели се, било и сребром оковано и позлаћено Јеванђеље, које је писао "Василије, наречениј Стефан јеромонах" 7180 (1672) године, али га већ давно нема у манастиру.



Сл. 7: Икона Св. Николе донесена у манастир Ораховицу приликом његова оснивања у XVI веку, а окована око 1600. год.

У Ораховици рађена су и многа **клишеја дрворезом**, по примеру најстарије штампе, обично за разне иконе, антиминсе или плаштанице, али и за поједине молитве, као на пр. Св. Архангелу Михаилу, и т. д.

Према једном инвентару манастира Ораховице из 1758 год., чувано је у ораховичкој капели св. архијакона Стефана 11 комада таквих "**шашани дрвени** различних икона", а сада се налази само једна дрвена плоча дуборезом, у негативу, израђена са обе стране - на једној су Св. Симеон Мироточиви и Св. Сава, ничице пали по земљи пред престољем Христовим у молитви за свој народ; а на другој страни изрезан је лик Св. Архијакона Стефана, њиховог заштитника.



Сл.8: Фреске династије Немањића и Лазаревића, из 1594. год, очуване на североисточном стубу цркве манастира Ораховице.

Круну у три реда, искићену модрим, белим и првеним камењем. На тој икони је запис: "Сеј свети образ украси по обештанију богољубиви отац проигумен Пајсеј, глаголеми Шеста и даде душевнаго ради спасенија во

манастир Ораховицу, во храм светаго чудотворца Николаја. Способник му је христолубиви муж Дука. Труд и тештание положи Са(ватије) иконограф - Крабулећ. Соверши се во љето 1607, месецда ијунија 9 дан". Исти сликар израдио је и пандан овој икони: Богородицу с младенцем на престолу са ниским сребрним и позлаћеним крунама; у оквирима окоје насликано је 12 пророка, у врху су цареви Давид и Соломон, а у дну у средини "седам мачева, седам печали пресветој Богородици", до којих десно стоји пророк Захарија а лево пророк Авакум. - Овај први једноставни иконостас, по старом српском обичају, замењен је 1697

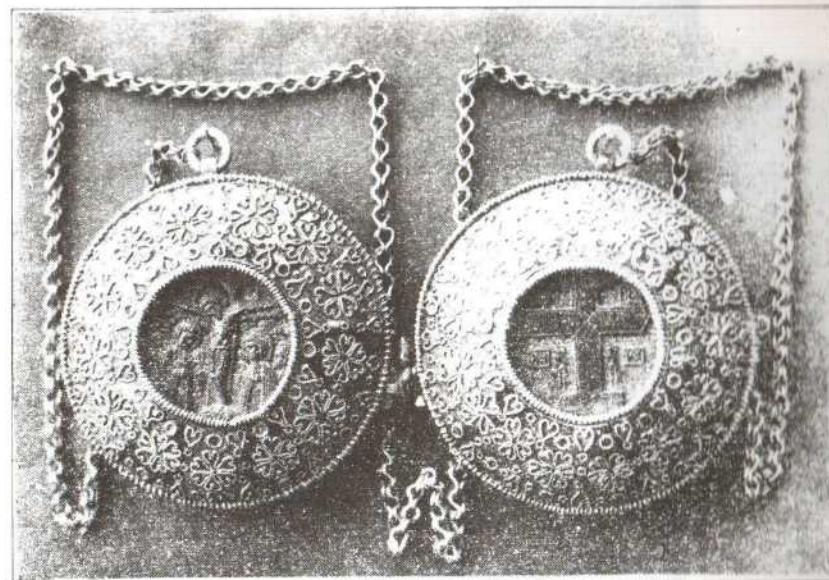


Сл. 9: Две стране Служебника, писаног у Манастиру Ораховици

другим, који је, по новом обичају, место две имао већ 4 престолне иконе, над њима ред апостола, а у врху крст са распећем Христовим, поред кога су св. Богородица и Св. Јован.

Док су прва два позната нам игумана, Максим и Пајсеј, побринули се за цркву, њен живопис, иконе и књиге, трећи достојан наследник

њихов игуман Захарија, снабдео је цркву драгоценим сребрним предметима *злашарске уметности* онога времена. - Његовим настојањем одличан златар Аврамије Хлаповић израдио је 1617 год. једну читаву гарнитуру црквених предмета од сребра и злата: дарохранилиницу у облику цркве са седам кубета, петохљебницу, свећњак, трикирије и једну кадионицу старога облика, т. зв. ручку, чији поклопац је имао пет



Сл. 10: Панагијар манастира Ораховице од XVI века

кубетића, а на сребрној плочи или дршци извајан је био лик Св. Архијакона Стефана. Сви се ови предмети и данас налазе у манастиру Ораховици, сем последњег - ручке или кадионице, која је можда за време Наполеонских ратова, по захтеву аустријских власти, са осталим старим сребром претопљена; а место ње се налази друга сребрна, такође уметнички израђена кадионица на ланцима, која је могла, по стилу, потећи из исте кујунџијске радионице, али на њој пише: "Сиа кадионица храм Усекновенија глави Предтече"; док је на моделу цркве - дарохранионице, урезан овај запис: "си билег храма светаго архијереја

и чудотворца Христова Николаја, зовома манастира Ремете, ва подкрилији Ораховици гори. Кова се при игумену јеромонаху Закарије, и кова га Аврамије кујунџија Хлаповић ва лето 7125 (1617). - Сличан је



Сл. 11: Престолна икона манастира Ораховице, израђена 1607. год.

запис и на петохлебници; а по једном инвентару из 1758 год. такав је запис био и на несталој ручки - кадионици.

По истом инвентару налазило се ту и још много других уметничких предмета од сребра и злата, којих данас нема. При том нарочито пада у очи неколико сребрних и позлаћених чаша, на којима је

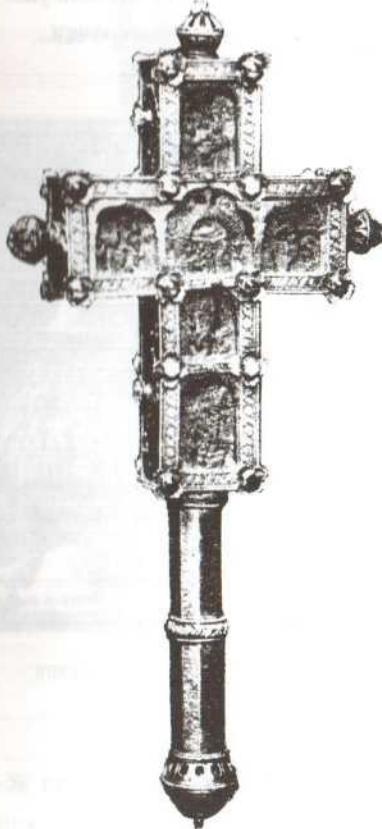
било извајано по 6 и 12 апостолских и других ликова, а на дну Св. Никола. Сребрне и позлаћене чаше радо су имали и поједини угледни каљуђери у својој ћелији, као што се по том попису види, да је једну сребрну са обе стране позлаћену чашу дао за себе сковати у Букурешту 7184 (1676) ораховички архимандрит Авесалом Милошевић; а 1703 дао је израдити себи једну малу сребрну чашу "са стопицом и с' двема ушема" патријархов екзарх Василије Рајић, потоњи епископ пакрачки...



Сл. 12: Златарски радови Аврама Хлаповића из 1617. у манастиру Ораховици

Од још очуваних сребрних и златних објеката, често пута искићених разнобојним камењем, каткада и бисером, емајлом итд., као што су разноврсни филитран израђени крстови, енколпије или панђије, путри, дискоси и друго, ваља посебно споменути велики крст од кипарисова дрвета, у коме је ванредно вешто израђено дванаест Господњих празника, па је окован у сребро, позлаћен и украсен драгоценним камењем. По запису, на његовој дршци, и њега је дао израдити поменути игуман Захарија 1632 год., као општи духовник, при игуману Мисаилу; а израдио га је у сребру и злату кујунџија Стефан Ивановић -

Сарајевац. Из тога су времена и три сребрна богато позлаћена појаса, типични пасови старе властеле и властелинки. - У инвентару 1758 год. забележено је 5 сребрних и позлаћених појасева "са ситними павтами"; а посебно још један појас сребрни и позлаћен "содержашч в' себје 96 плочица малени". Најзад, између 11 сребрних и позлаћених кандила уметничке израде, која се помињу у попису од 1758, сачувано је до данас само 4, од којих су два не-датирана, а два носе датум 1711 године...



Сл. 13 Крст духовника Захарије из 1632 год. у манастиру Ораховици.

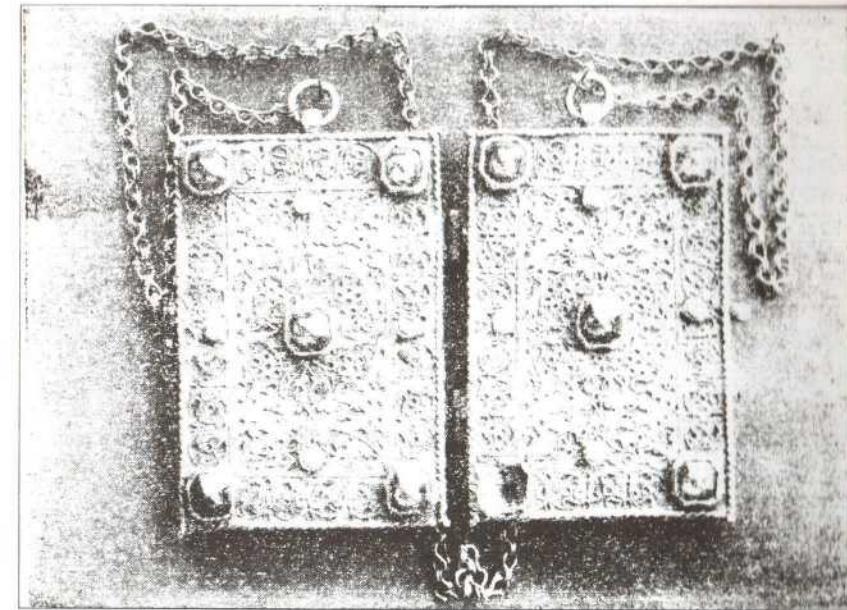
епархији; јер оно мало рукописних и више штампаних, мајом богослужбених, књига из неколико наших првих штампарија XV и XVI века по балканским областима и у Венецији, - које се налазе још по где-где у славонским парохијским црквама, већином нису постале на овом терену и не казују много ни својим садржајем ни својим обликом, па ни

Сем ових старина налази се у манастиру Ораховици и неколико рукописних и старих штампаних књига из XVI и XVII века, које нису постале у Ораховици, нити у Славонији уопште него у Босни; а у Ораховицу су их донели калуђери манастира Липја и Ступја избегли 1691 год. у Славонију, пошто су им манастири за рата попаљени.

Да није овог историјско-археолошког, књижевног и уметничког блага, прибављеног и очуваног у манастиру Ораховици, да-нас се ништа не би знало о духовном и културном животу нашега народа под Турцима у Пожешкој

записима који се по каткада у њима налазе.

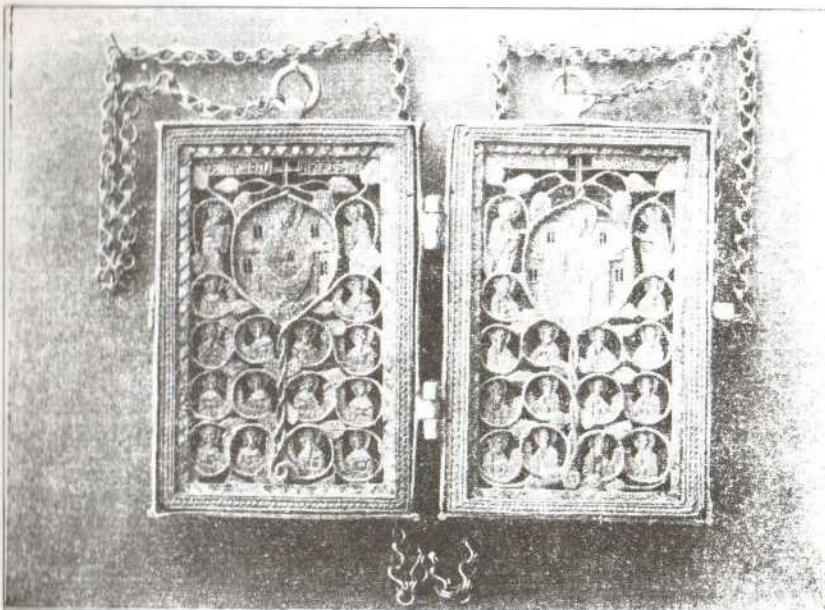
Све остало, што су набављали за манастир поједини игумани и калуђери, после Турака под аустријском влашћу, током XVII и XIX века, далеко заостаје, и по духовним и по материјалним - стварним и уметничким вредностима, за оним што је урађено и прибављено за време Турака у XVI и XVII веку. А треба уз то још имати на уму и то:



Сл. 14: Панагијар манастира Ораховице из XVII века, спољна страна

да су ораховички монаси ова задња два века имали много повољније финансијске прилике, готово читаво властelinство у земљама и шумама; док они за Турака ни издалека нису могли имати толико земље. Они су живели већином од милостиње, коју су скupљали међу угарским и славонским Србима, и од једне парохије, која је обухватала скоро целу Ораховичку нахију, а доцније и од данашње парохије Ветова у Пожешком пољу; јер су калуђери, постављени за вршиоце дужности у тим парохијама, дужни били манастиру давати: "руно (од

жртвованих оваца), груде (сира), бир (у житу), велика подушја (дарове за умрле) и посленике (работнике бесплатно) подполно"; а манастир је њима остављао од бира само потребну количину за њихову прехрану. - Па ипак је у тих људи, са врло скромним личним прохтевима, било много отмених тежња и традиција старе угледне властеле и пуно смисла за предмете више духовне и лепше материјалне културе.



Сл. 15: Панагијар манастира Ораховице из XVII века, унутрашња страна

Да ли је, поред Ораховице и резиденције пожешких епископа, којој се сваки траг изгубио, за турско време постојао још који манастир и културно - просветни центар Срба у турској Славонији не можемо ништа поуздано рећи, иако има понешто индикација за ту претпоставку. - Тако на пр. први пакрачки епископ Петроније Љубибрatiћ забележио је у једном свом акту од 26 септембра 1697 године у Пакрацу, да је моравски или ариљски митрополит Григорије, када је с народом од Ужица пресељен у ове крајеве, нашао "њекоје худое и весма тјесноје

пристаниште, зовомоје **Пакар**, и тамо обрјетши ветхују (от) 1556 и већ оборившују се црков, малу, пустују, при јејже и келију себје поткнути принудилсе..." затим је ту цркву обновио о посветио Ваведењу Пресвете Богородице. А народно предање, опет, приписује постанак те прве пакранске цркве из XVI века неком хајдуку, који се покајао, зајакнујерио и предао испосничком животу. Према томе је врло веројат-



Сл. 16: Плаштаница дарована 1567. год. манастиру Милешеви, сада у манастиру Пакри.

но, да је и у Малој Влашкој за време Турака постојао један манастир - Пакра. Али у том манастиру нису очуване никакве ствари из времена турских, које су рађене за манастир или у самом манастиру. Све њене ствари XVI и XVII века потичу из манастира Милешеве и Равне Реке у Јужној Србији (плаштаница влашкога војводе Јована Александра из 1567 године за гроб Св. Саве у Милешеви, сребрни моћник проигумана Лонгина Милешевца из сребрни крст јеромонаха Силивестра Миле-

шевца из 1671 године, лепо рукописно Четверојеванђеље Равне Реке, оковано 1661 године и друго) а донесене су у Пакру приликом народних смиграција крајем XVII или почетком XVIII века.



Сл. 17: Страна рукописног Јеванђеља манастира Равне Реке у Јуж. Србији, окованог 1661 год., сада у ман. Пакри

Најзад изгледа, да је и у Пожешком пољу остало понешто трагова црквенога живота нашега народа под Турцима, ако то и нису можда трагови резиденције пожешких митрополита; јер се на пр. на аустријској генералштабској мапи од 1891 год. код средњег дела села Лазе, недалеко од Пожеге на југ, налази забележено Лазе (Prnjavor); а ми

добро знамо да су *Прњавори* постојали обично само у непосредној близини православних манастира. За тим, северозападно од Пожеге код Стражемана налази се село *Бишкући*, које се помиње и у попису 1702 год. као село које је насељено било и за Турака, када није било посебног римокатоличког бискупа за Славонију, а постојаје право-славни епископ код Пожеге; и одмах више Стражемана, на истој мапи, забележене су Klosterruine.

Није немогуће, да се негде у тим локалитетима крију трагови неког пропалог православног манастира из времена турских, а можда и трагови резиденције пожешких митрополита.

## МАРЧАНСКА ЕПАРХИЈА

**И** Срби крајишици на аустријској Словинској крајини, у старој Горњој Славонији, нису остали без своје посебне црквене организације; али су за њом морали много дуже чекати, него они у турској Славонији. Главни разлог је био што је то насеље било у другој царевини и уз то још у врло нетрпљивој римокатоличкој области, за коју је и у доба сеобе православних Срба у њу, током друге половине XVI века, понављан стари закон: да се у Хрватској и Славонији не може трпети друга вера поред римокатоличке (законски чланак 5 од 1545, 12 од 1550 и 31 од 1563).

Врло је веројатно, да је већ и са првим групама Срба, које је су од 1540 год., преко Жумберка и Крањске, почеле насељавати се између Крижевача и Копривнице, долазио и по који свештеник или калуђер, - да им врше обреде и чува веру, - као што је то било и при доцнијим сеобама из турске Славоније. По томе, може бити тачна и белешка једног старог непознатог хроничара манастира Лепавине: да је први основ томе манастиру поставио неки пустињак из Херцеговине - Вукодабовић око 1550 године; као и даље причање његово, да су тај манастирић већ у августу 1557 године напали Турци од Ступчанице, Сирча, Пакраца и Беле Стене, под вођством Зареп-аге Алије, те зграде попалили, четири калуђера убили и два у ропство одвели. Тај први покушај стварања једног малог склоништа за рад на уређивању српске православне црквене организације на аустријској крајини, иако је трагично свршио, није напуштен. Лепавина је била врло згодно место, у центру ондашњих српских насеља на Словинској крајини, те су је нови

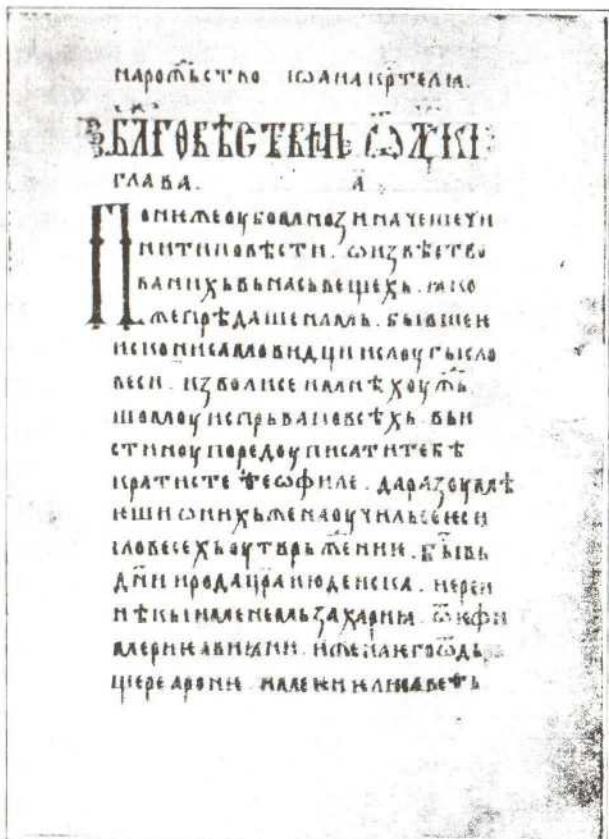
калуђери, који су долазили са народом или сами од разних страна, поново почели насељавати и уређивати; а нарочито у доба појаве у аустријској крајини двојице суседних српских епископа - *Гаврила Аврамовића*, дабро-босанског митрополита (око 1578 до 1588) и екзарха пећског патријарха за Далмацију, који је 1588 год. напустио Босну и Далмацију, па се са калуђерима манастира Рмића, у коме је резидовао, и многим народом, иселио под аустријску власт; и *Василија*, познатог нам митрополита пожешког и церничког санџаката, који је 1595 год. прешао у Крижевачку крајину и врло лепо био примљен и од надворјеводе Фердинанда у Грацу.

Немамо никаквих документованих података о даљој акцији те двојице претставника српске Пећке патријаршије у аустријској крајини; али неће без основа бити претпоставка, да је њихова појава на аустријском територију имала своју нарочиту мисију, у вези са организацијом једне српске православне епархије у земљи и држави, која је тако строго римокатоличка била. Врло је веројатно, да је то било сондирање терена, по споразуму или по наређењу надлежних пећских патријараха, који су се осећали позваним и дужним да воде бригу и о пасти својој, која је напустила Турско царство и насељила се по граничним областима суседног Аустријског царства.

Не знамо, да ли су ова два епископа стално остала у аустријској крајини и отпочели, можда, рад на организацији српске православне цркве у аустријској крајини; али забележена стара традиција приписује и једном и другом, а нарочито Гаврилу Аврамовићу, оснивање манастира Марче, као новог црквеног центра и резиденције потоњих марчанских епископа. Њихова појава једног за другим, у размаку од седам година на крајини, у којој се нешто доцније јавља нов епископ, ускочки, вретанијски или марчански, за целу аустријску крајину од Ђура и Коморана до Сења и Оточца, постављен од пећког патријарха, даје нам основа да верујемо, да су поменути епископи, ако не више шта учинили, а оно бар почели спремати терен за ту организацију.

На документовано тле ступамо снажније тек са појавом *Симеона Врешанијског*, као епископа православних Срба на аустријској Војној

крајини, признатог од надлежних фактора. - Ко је био Симеон, откуда је и шта је био пре него што је постао епископ Вретаније није нам познато. Зна се само толико, да је за епископа посвећен 20 октобра 1607 године, од коринтског архиепископа Кузмана. За епископа "западних



Сл. 18: Страна Јеванђеља писаног рашком редакцијом на пергаменту - из рукописа XIII века у манастиру Лепавина, донесеног са Балкана приликом оснивања манастира

страна", под именом "Вретаније", поставио га је 28 јуна 1609 год. архијерејски сабор Пећке патријаршије, на челу с патријархом Јованом; а у присуству: рашког митрополита Силвестра, београдског Јоакима,

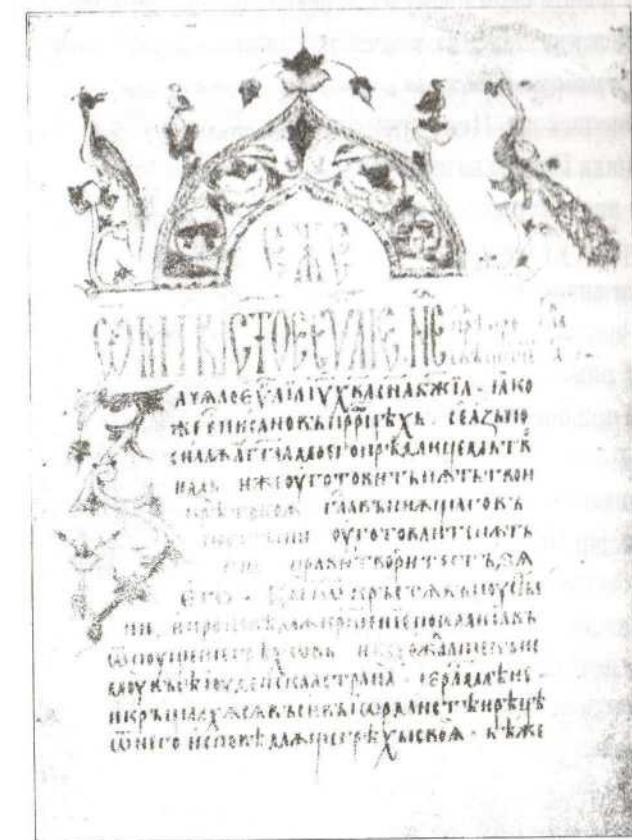
сегединског Мардарија, новобрдског Ананија, смедеревског Софронија, темишварског Неофита, студеничког Стефана и бечкеречког епископа Висариона. - Од то доба, па до друге половине XVII века, рукополагани су у Пећи, на титулу *вретанијских* епископа, православни епископи, са јурисдикцијом над свима пресељеним Србима под аустријском влашћу, од Сењскога приморја на југозападу до Ђура и Коморана, североисточно на Дунаву. Према том званичном називу марчанских епископа, добијеном у канцеларији Пећке патријаршије, називене су, у православним круговима, Вретанијом, све до почетка XVIII века, ранија Беловарско-крижевачка и Вараждинска жупанија, као централне области вретанијских епископа; а пећки патријарси, у исто доба, унели су у свој велики свечани наслов: да су патријарси не само западних страна, као до тада, него и "*вретанијских остров*"; јер је *Вретанија*, по грчком изговору, био назив за Британију у српским средњевековним и доцнијим рукописима, која је сматрана као крајна западна област старога православља.

Приликом избора места за резиденцију вретанијских епископа, није дошла у обзир Лепавина, која је имала централни положај само за Србе у Словинској крајини, него *Марча*, која је истинा на југозападној периферији те крајине, али је највише одговарала центру свих аустријских крајина (Хрватске, Словинске и Угарске) од Мора до Дунава. - Пре провале Турака на том месту била је римокатоличка црква Свих Светих, а сада је подигнут храм посвећен Св. Арханђелу Михаилу. Нема сумње, да је све ово учињено по претходном споразуму са аустријским војним властима, које су цените значај српскога народа на крајини и стога настојале да га задобију за себе, ма то било и на штету интереса старе државне властеле, у коју су се убрајали и претставници римокатоличке цркве. Али, како је Марча и сав крај око ње, по феудалном праву, припадао загребачким бискупима, то су они одмах предузели акцију, да својој власти потчине како новог епископа, тако и све крајишнике насељене на добрима загребачке бискупије. Притиснут са више страна владика Симеон је осетио, да се неће моћи одржати на положају, ако се не приближи римокатолицима. Стога се као политик,

споразуме са првим суседним иванићким жупником, каснијим загребачким каноником Мартином Добровићем, и изјави: да ће признати римског папу за свога врховног црквеног поглавара и одавати дужну послушност загребачком бискупу, на чијој се домени насељио. Пошто је затим уредио односе са загребачким бискупом Петром Домитровићем, који је потекао из раније српске православне жумберачке породице, отишао је владика Симеон, у пратњи поменутог Добровића, у Рим. Папа Павле V прими га лепо и 21 новембра 1611 год. изда му булу, којом га поставља за првог опата (архимандрита) манастира Марче и епископа Срба грчког обреда, који станују у Угарској, Славонији, Хрватској и на периферији Крањске и у Жумберку, са дужностима и обvezама сталнога викара загребачкога бискупа. На основу те буле цар Фердинанд II изда своју потврду 10 јануара 1612 и нареди свима крајишким заповедницима, да помажу новога владику, коме је задатак: "да исправи верске погрешке и уништи отпор према правој римокатоличкој вери". Папском булом Симеон је добио наслов епископ *"глашански"*, т. ј. блатски, како је називан и словенски апостол Методије, када је вршио апостолску мисију у Коцељевој држави око Блатног језера; а царска диплома назвала га је епископом *"свидничким"*, по месту Свиднику у Шарошкој жупанији. - Тако је први марчански владика одмах имао пет наслова: 1. *марчански*, по резиденцији; 2. *врешанијски*, по патријарашкој грамати; 3. *ускочки*, по народној терминологији; 4. *свиднички*, по царској дипломи и 5. *глашански*, по папској були.

Пристанком епископа Симеона на унију задовољио се Петар Домитровић као бискуп загребачки, али као феудални господар жеleo је да има под својом спахијском влашћу и све Србе, који се у Марчи и око ње настанише на имањима загребачких бискупа. Посредовањем војних власти та се акција бискупова завршила тиме, што је Домитровић 11 фебруара 1618 год. издао докуменат, којим владици Симеону и марчанским калуђерима уступа Марчу и околна земљишта под условом, да ће у име признања његових права на то земљиште давати му сваке године 12 литара воска. - Сада су владици биле одрешене руке и он је почeo насељавати све више српских породица по марчанском

земљишту, уговоривши с њима: да му свака кућа ради по два дана од Св. Ђорђа до Св. Арханђела, а по један дан од Св. Арханђела до Ђурђева дана, и да му дају десетину од жита и вина.



Сл.19: Страна пергаментског Јеванђеља *македонске* редакције из XVI века, из рукописа донесеног у манастир Марчу, приликом оснивања, а пренесеног у Лепавину приликом укидања Марче 1753. године

Осигуравши свој престо, а с њим и организацију Српске цркве под аустријском влашћу, формалним признањем уније са Римском црквом, владика Симеон није ничим дао осетити своме народу, да се

ним кораком ишта изменило, не само у форми него и у суштини православља, па у народу није било ни сумње у његово православље; а његови односи са претставницима римске цркве сматрани су као сасвим разумљиви у римокатоличкој држави. Шта више, и сам патријарх Арсенije III, у једном свом писму из Лепавине од 2 јануара 1693 год., загребачком бискупу пише: да марчански владика "**може увек бити службеник загребачког бискупа**", али да му ваља патријарха признавати за свога архиепископа. Нема сумње, да је то био израз погледа врховних претставника Пећке патријаршије кроз цео XVII век, на односе својих епископа под аустријском влашћу са загребачким бискупима, на чијем је територију, у главном основана Марчанска епархија. А изгледа, да су марчански епископи све до под крај XVII века држали, да се може, без икакова уштруба за веру у исто време признавати за духовног стаreshину и римски папа и пећки патријарх; па није немогуће да су их обожијцу и при богослужењу, нарочито при свечаном богослужењу, спомињали. На ту мисао упућује нас и један позив марчанскога епископа Саве Станиславића (1648-1661) протопопу Атанасију Драговићу, да му се покори, јер "**има власић од йашријарха и йаће**".

Међутим, претставници Римске цркве нису могли да се измире са таквим односима и почели су све енергичније настојати да марчанске епископе потпуно еманципишују од Пећке патријаршије и сав српски народ постепено приведу потпуно римокатоличкој вери и обредима. На томе је највише радио љубљански бискуп Тома Хрен, на чијем територију су се населили српски жумберачки и остали крањски ускоци. На његова настојања преко папског нунција у Бечу одреди Ратни савет у Грацу 1625 год., да љубљански бискуп, жумберачки капетан и ректор загребачког језуитског колегија поднесу предлог на који начин би се могли православни свештеници уклонити из Жумберка и сав народ потчинити римокатоличкој цркви. На овај позив одговорио је жумберачки капетан Ернст барон Парадајзер: "Да се у целом Жумберку налазе свега три српска попа или калуђера, који служе службу божју, проповедају, исповедају, причешћују и крштавају децу по грчком обреду. Он је наговарао поједине Србе да приме римокатоличку веру, али га ни један

једини није хтео послушати. Насилно пртерати или одстранити православне свештенике није саветно. У Жумберку има 2000 Срба за оружје, у Славонији 6000, а у Приморју око 1000 људи. Када би им свештенике пртерали, подигли би се свих 9000 Срба на оружје и прешли би Турцима. Тако се не сме радити, него треба полагано и неосетно искорењивати шизму међу србима и уводити римокатоличку веру. Треба издати налог, да се у будуће не сме пустити у аустријске крајеве ни један нов свештеник или калуђер, који буде хтео доћи из Турске. Тако ће ови садашњи свештеници изумрети, а нових неће бити да их замене, те се народ за невољу морати обраћати римокатолички жупницима и помало се на њих коначно свикнути".

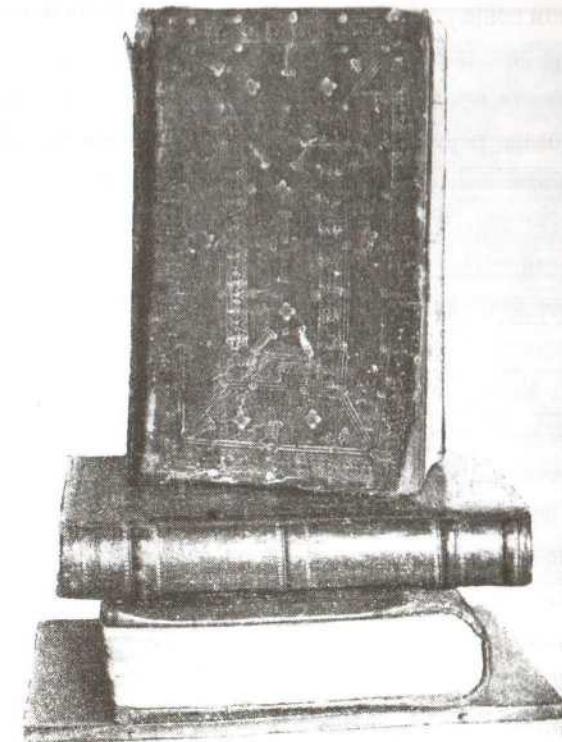
У вези са тим, ректор загребачког језуитског колегија Петар Љубић и љубљански бискуп Тома Хрен, поднели су предлог: да се у Загребу оснује један семинар на рачун доњоаустријских земаља и да се у тај семинар примају српска сирочад, без родитеља или од сиромашних родитеља, па да се ту поучавају у римокатоличкој вери и обредним церемонијама. А када се та деца изуче и одрасту, онда ће се шиљати међу њихове земљаке "да их изводе из заблуде и приведу у крило римокатоличке цркве". Тај предлог је Ратни савет у Грацу брзо прихватио и проширио акцију на целу Марчанску епархију с тим: да пуковници Хрватске и Славонске крајине као и копривнички и жумберачки капетани, имају одабрати из својих области, по шест способних дечака, који ће се на државни трошак школовати у загребачком језуитском семинару; све нове свештенике и калуђере, који би хтели да пређу из Турске у аустријску крајину треба враћати, проглашујући их за турске уходе или уопште за непоуздане људе.

Тако је отпочео систематски рад на стварању потребних елемената за образовање снажне римокатоличке пропаганде међу православним Србима Марчанске епархије. Међутим, наређење о школовању деце извршивано је тачно, али са врло слабим успехом за римокатоличку пропаганду међу Србима: а и непуштање многих српских православних свештеника и калуђера у крајину није се могло консеквентно изводити... А са реализацијем предлога да се међу Србе на аустријској

крајини доведу као мисионари фрањевци из Босне и Пожешког санджаката, док нове генерације школованих домаћих синова не прирасту, држим да се није ни покушало.

Својом црквеном политиком, која му је, како изгледа, могла бити инаугурисана и из Пећске патријаршије, епископ Симеон Вретанијски успео је не само да очува свој положај и развије акцију на што чвршћој организацији Српске православне цркве под аустријском влашћу, него да осигура и врло важне повластице и уредбе, које ће регулисати више од једног века све војничке и грађанске односе српских крајишника. - Први познати нам његов корак у правцу регулисања народног живота на Крајини потиче из 1615 год. Он је, на име, 15 јануара те године поднео царском двору у Беч образложену претставку, да се већ једном испуне дата обећања српском народу приликом сеобе под аустријску власт, и, на основу обећаних повластица, сви Срби дефинитивно ослободе од свакога утицаја грађанских власти, па да се пропишу закони и уредбе, на основу којих ће они моћи уредити како своје унутарње прилике, тако и односе према војним и грађanskim властима. Као су баш то доба хрватско-славонски сталежи енергично обновили своје захтеве: да се сви Срби крајишници насељени по властеоским имањима, имају као кметови подврћи властели, није епископова претставка имала успеха. Али, када је 1622 год. аустријски двор показао се склон да удовољи захтеву сталежа и одредио комисију, која је имала извести предају српскога народа из војничких руку у руке световне и црквене властеле, окупио се је 26 јула 1623 народ на велики збор у Ровиште, и ту, помогнут од својих црквених претставника и аустријских крајишних официра, дижући три прста к небу једнодушно се заклео: да ће сви до једнога радије изгинути, него што ће пристати да постану кметови хрватско-славонске властеле. Затим су одлучили, да свака кућа положи по 1 фор. у једничку касу за шиљање депутатије у Беч цару с молбом да опозове горњу одлуку; а док не изађе нова царска резолуција ни један Србин неће се лађати обрађивања земље, - како би у случају неповољне царске одлуке спремни били да одмах иселе под другу државну власт, па ма то било и међу саме Турке.

Овако одлучан гест огорченог српског народа уплашио је и двор и сталеже, те се одустало од извођења поменуте одлуке, да се током XVII и XVIII века још у неколико махова исто тако безуспешно



Сл. 20: Уvez рукописних Србуља од XIV-XVII века, донесених са Балкана у бившу Марчанску епархију сада у Епископској библиотеци у Пакрацу

покуша изводити. А да би се умирио народ, који је аустријском двору тада баш, у тридесетогодишњем верском рату са протестантима, необично потребан био, цар Фердинанд II издао је 15 новембра 1627 год,

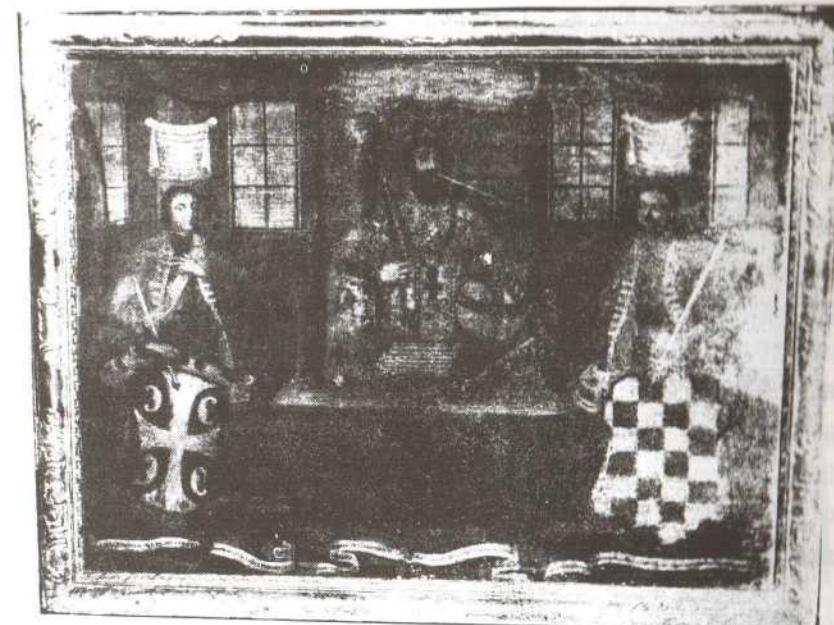
преко Угарске дворске канцеларије у Бечу, Србима Вараждинског генералата т. зв. Patent Buch, у коме се признаје како су заслуге српских крајишника за цело Хришћанство, а нарочито за круну угарску, врло велике.

У једном попису свих привилегија, што су их Срби Вараждинског генералата од разних аустријских царева добивали и прво код својих епископа у Марчи, а доцније код новог православног епископа у Северину, код Беловара, ревносно чували каже се за ову повластицу: "Привилегија, либо йашенија, на пергаменту штампана (!), позивашиљна, чрез њего величества цара Фердинанда II дарована и подписана у дервеној шкатули позлащеној, с царском великом печатију с' златними гајтани, латински, прокламација на раџиј народ, идјеже сједит Император под својим балдахином, датирана в' Виење дне 15-го ноемврија 1627." - Из истог пописа знамо, да је међу бројним повластицима добијеним од царева аустријских, нарочито једна од 1612 год. у врло свечаној форми издата са уметнички израђеном минијатуром, која приказује моменат у коме цар са престола свога устаје и предаје пергаменат привилегије српској народној депутацији, сачињеној од свештеника и војвода...

Велика је штета, што је то драгоцено благо српских крајишника из Вараждинског генералата, ускоро после развојачења крајине, не-пажњом баш једног нашег човека, као представника нове грађанске државне власти у Беловару, 1884 год. однесено из Северина незнано куда; у северинској српској православној цркви св. Петра и Павла, чуване су оне биле врло пажљиво више од 150 година, - пошто су изнесене из Марче, - у нарочитом окованом сандуку, који је гвозденим спонама био причвршћен у зид, специјално за привилегије сазидане коморице у западном црквеном зиду.

Једини још материјални сведок старе славе српских крајишника Вараждинског генералата сачуван је у цркви села Плавшинца код Копривнице, родног места високог аустријског крајишког официра из XVIII века и великог српског родољуба, подмаршала Михаила барона Микашиновића, витеза од Шлангенфелда. Он је, на име, око 1750. г. дао израдити, по тадашњем северинском књижару и "молеру" Јоакиму

Марковићу, две прилично велике слике за подножје новог иконостаса у својој сеоској цркви. Обе су композиције из народне прошлости. Једна претставља *долазак Срба и Хрвата*, према казивању Баронијевом (II



Сл. 21: Срби и Хрвати примају дозволу од византијског цара Василија Македонца, да се наслеле у његовим областима. Слика из 1750, са иконостаса цркве у селу Плавшинцима код Копривнице.

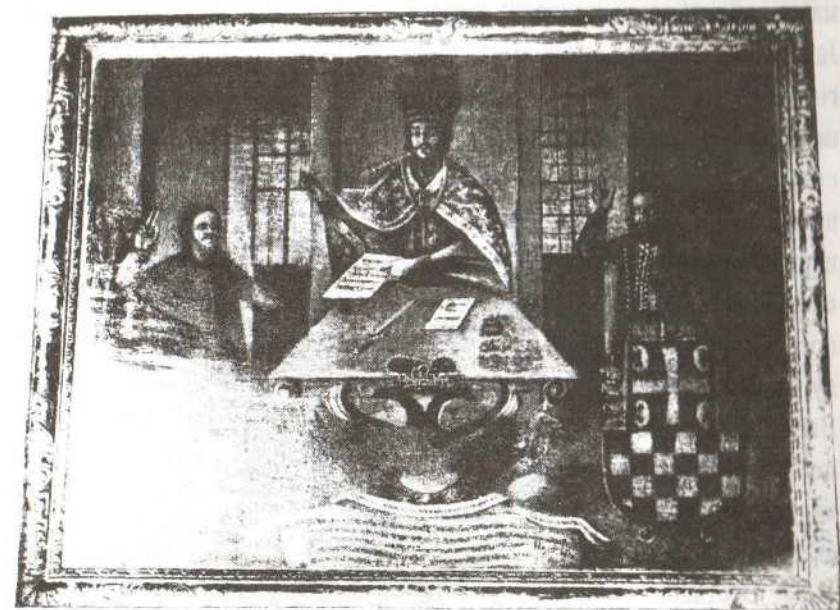
део, лист 1016, стих 60), за време византијског цара "**Василија Македонјанина**" и *примање љовласица од њега* (Србин држи у руци шtit са српским грбом, а Хрват са хрватским, према Жефаровићевој Стематографији); а друга приказује свечани тренутак, у ком један српски *свештеник* у опанцима, у присуству српског крајишког војводе, са шtitом на коме је комбинован српски и хрватски грб, пред аустријским престољем, *прима од цара Рудолфа II* (1576-1612) поменуту *привилегију* од 1612 год., на којој пише латински и српски: Vivete in pace et estote fideles - Живите у миру и будите верни! Свештеник левом руком

прима повластицу, и десну је, као и војвода, подигао, са испружена 3 прста, и заклиње се речима које су исписане на слици од његових уста према цару: "За верност цесарску јесмо готови сви умрети"; а из царевих уста према свештенику управљена је реченица: "Милост моја буди с' вама". На тој слици, испод аустријске војне заставе, са црним двоглавим орлом и пет шева, која се спушта са стола пред царским престољем, на белој врпци пише: "Сим числом шеви к' небу возлетејут Богату Аустрију по воздуху до небес воспевајут"; а одмах за тим је исписан овај запис: "Ми Рудолф втори, милостију Божијеју избрани цесар римскиј августјејши: Германији, Хунгарији, Боемији, Далматији, Кроатији, Славонији и прочим, в' памет даем вама последујушчим, љубезно препоручујем, оним који во држави власти нашеја верности име носе, јакоже источнаго благочестија народ Влахов, живушчи между Славонијом, Савом и Дравом, имже общчество милостивно превелегијам обдарихом, Виена 1612." - Врло је веројатно, да је овој другој слици послужила за образац поменута минијатура на привилегији. - Обе ове слике недавно су пренесене у епископски двор у Пакрацу, где су већ положени први основи за црквени музеј Пакрачке епархије.

Као што се већ и из овога кратког ексурса о српским привилегијама у Вараждинском генералату види, велика заслуга за добијање и чување њихово припадала је претставницима српске цркве, а у првом реду врло активном и енергичном политику, епископу Симеону Вретанијском. Његова је заслуга, да је српски народ у тој крајини добио од цара и нарочиту уредбу за своју самоуправу (*Selfgouvernement*) у грађанским, судским и полицијским пословима, на челу са кнезовима и великим судијама, које сам народ бира. То су тако звана *Statuta Vallachorum*, која је 5 октобра 1630 горине у Регенсбургу потписао цар Фердинанд II и у свечаној аудијенцији предао народној депутатији од 12 лица црквених претставника и војвода, којој је на челу био марчански игуман **Максим Предојевић**, као заступник и наследник недавно умрлог епископа Симеона.

Максим је, по жељи народа и по препоруци крајишким заповедникама, као и на заузимање папиног нунција у Бечу Палота, већ 8 маја

1630 год. од цара потврђен за *вретанијског* епископа, пошто је успео да увери двор како реч *вретанијски* значи *крајшки*. Цар је и самим декретом упутио Максима да оде папи Урбану VIII у Рим и од њега прими посвећење. Али Максим није послушао то наређење, него после повратка из Регенсбурга, где је примио организациони статут за свој народ у крајини, оде у Пећ патријарху Пајсију Јањевцу, који га рукоположи за епископа и изда му синђелију за Вретанијску епархију. Тадањи



Сл. 22: Срби Вараждинског генералата примају повластице од аустријског цара Рудолфа II и заклињу му се на верност. Слика из 1750. са иконостаса цркве у селу Плавшинцима код Копривнице.

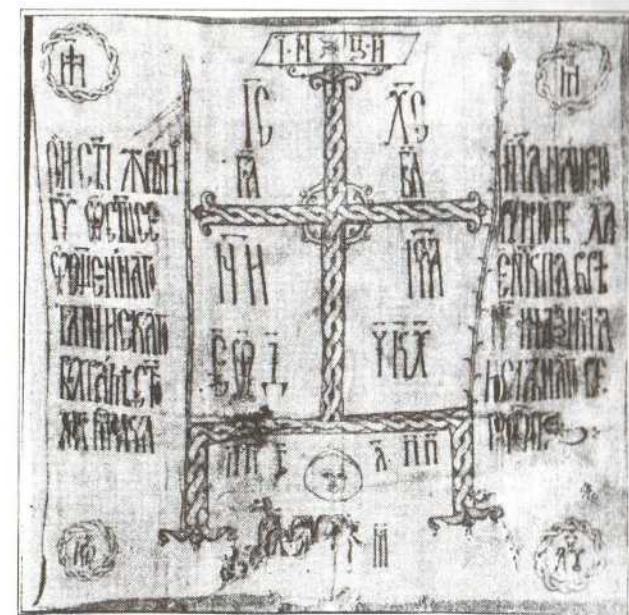
загребачки бискуп Ергели није правио питање од тога, иако је 1635 год. протестовао пред једном комисијом, што српски марчански свештеници крштавају римокатоличку децу, венчавају растављене римокатолике и приморавају римокатолике који међу њима живе да славе празнике по старом календару. Али његов наследник Бенедикт Винковић,

пошто није успео лепим начином да задобије владику Максима за стварну унију, обратио се је, већ током друге године своје владавине 1638 на цара Фердинанда III с молбом, да са марчанске епископске столице уклони Максима и на његово место постави правог унијата. Државне власти, међутим, бојале су се народног устанка, те је поводом тим саветовано Винковићу да поново покуша лепим начином да задобије владику Максима за унију. Стога је он 29 марта 1630 г. послао, са том мисијом, у Марчу своја два повереника - Андрију Жупанића, чазманског архиђакона и загребачког каноника, са иванићким жупником Јаковом Галовићем; али ни сада није било никаквог успеха. Крајем исте године Винковић се обрати конгрегацији de propaganda, која је 1622 основана у Риму, и тужи владику Максима како је именован од цара за епископа, али неће да иде папи ради потврде и посвећења. Поводом тих пропаганда се, преко папског нунција у Бечу Гашпара Матија, обрати цару Фердинанду, протестујући против постављања "шизматичког" епископа на Марчанску епархију, те цар обећа да ће се у будуће сви послови српског народа под његовом влашћу решавати строго у смислу интереса римокатоличке цркве. Шта више, том приликом је бискуп Винковић предложио, да се на место Максима који има бити свргнут, постави за српског епископа Хват фрањевац, чувени Рафаило Леваковић; али у Риму нису примили тај предлог, јер римокатолик латинског обреда не може бити епископ народу грчкога обреда.

Осетивши опасност, да би могао бити уколоњен са епископске столице, владика Максим пошаље почетком 1640 год. своја два рођака, калуђере марчанске Гаврила и Генадија Предојевића, Ратном савету у Грацу, ради потврде извесних повластица добијених од тога савета 1617 год.; и том приликом они изјаве, да је њихов епископ намеран да иде на поклоњење папи у Рим, па моли за то од цара препоруку. - Није веројатно, да је владика Максим извршио ову своју намеру да иде у Рим, јер немамо о томе више никаквих бележака, а већ почетком 1642 објављено је смрт његова.

Из поједињих докумената, што их имамо на расположењу, изгледа: да је за владику Максима не само утврђено православље у српском

народу на Словинској крајини, него да су српски свештеници калуђери успели да обрате у своју веру и многе римокатолике, који су живели међу њима на крајини. Тако на пр. из једног писма жупника Михаила Пишкорића, загребачком канонику Петретићу, од 8 октобра 1641 г. сазнајemo, да су претставници римокатоличке цркве тим поводом предлагали: "да би требало постављати римокатоличке свештенике по



Сл. 23: Руком рађен Антиминс из 1632., освећен је од вретанијског епископа Максима Предојевића, нађен у цркви села Липнице пред хватским Загорјем

свима крајевима, па и на најизложенијим тачкама границе са задатком, да привилеговане (граничаре) и непривилеговане Србе (предавце, кметове) обраћају у римокатоличку веру; *а шако исѣо и оне, који су раније били римокатолици, па су од српских свештеника преведени у шизму*". - Ово је нарочито бивало после спроведене автономије грађанске организације Срба у крајини, по добијеним статутима од 1630

год., када су многу Хрвати и Словинци зажелели да живе по "влашким правицама", те се одметали од својих властелина и придрживали Србима у крајини. Хрватско-славонскисталежи протестовали су против тога врло често, скоро кроз цео XVII век.

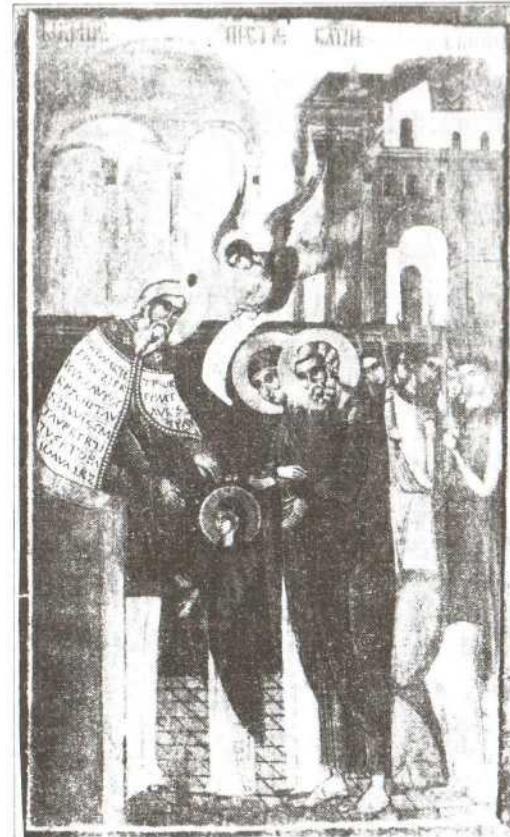


Сл. 24: Икона архијакона Стевана на дрвету из XVI века рађена у жарпу старих фреско слика; из парохијске цркве у Болчу код Беловара.

за стару веру и народну индивидуалност. На многобројне тужбе претставника римокатоличке цркве он је позван да дође у Беч ради објашњења; али је он изјавио да ће доћи само у пратњи од 200-300 крајишника. Двор је упутио пограничне заповеднике да га лепим начином склоне на пратњу од 100 људи; и он је најзад пристао, да са скоро свима

Као најактивнији радник у том правцу помиње се архимандрит Јефрем Цариграђанин, ранији софијски епископ, који је као изасланник пећког патријарха Пајсија појавио се у Вараждинском генералату одмах после смрти епископа Симеона (1630) и стекао велику популарност међу српским граничарима. Један латински акт из Ратног архива каже за њега: да је био архимандрит и *magister orientalis ecclesiae*; те је лако могуће, да је као *учитељ и проповедник* с нарочитом мисијом послат био међу аустријске Србе, којима је претила опасност

српским војводама крајем 1631 год. оде у Беч. Ту власти, опет лепим начином успеле, да Јефимија задрже у Бечу, где је и умро 1634 год; а војводе су ускоро послате на дужност своју по крајини... - Тако је брзо нестало врло спремног и активног сарадника владике Максима.



Сл. 25: Ваведење - храмовна икона манастира Лепавине, рађена 1640 год.

После смрти владике Максима народ је изабрао за свога епископа његова рођака **Гаврила Предојевића**. Тај избор потврдио је цар августа 1642 год., и опет с насловом *вретанијски*, на препоруку крајишских заповедника, и поред протesta загребачког бискупа Винковића од 20. јула исте године. И Гаврило је после тога, као раније Максим отишао у Пећ и тамо посвећен за епископа. Он је међутим ускоро умро, већ у правој половини 1644 год., те је сада пошло за руком бискупу Винковићу да на његово место буде постављен за епископа

**Василије** архимандрит манастира Гомирја, који је такође **Предојевић**. Сада се већ успело, код цара Фердинанда III да новог епископа именује као вретанијског, него као *свидничког*. Василије је одмах отишао у Рим ради потврде и посвећења за унијатског бискупа. Вративши се из Рима он је управљао Марчанском епархијом и опет као *врета-*

нијски епископ и гомирски архимандрит, као што се види из једног његовог документа од 6. децембра 1646 у ствари винограда манастира Марче.

Василије је умро такође брзо већ средином 1648 год. - Говорило се тада, да је отров кратио животе марчанских владика. - На жељу православног крајишког народа цар је, већ августа 1648, именовао марчанског архимандрита Саву Станисливића за свидничког епископа; иако је нови загребачки бискуп Петар Петретић поднео био противан предлог. И Сава је, као и његови претходници, одмах отишао у Пећ и тамо посвећен за вретанијског епископа. Бискуп Петретић покушавао је у више махова да задобије епископа Саву за унију, али је овај увек вешто избегавао да се позитивно изјасни у том правцу; иако је већ пре 1650 год. ишао на поклоњење папи у Рим и добио од њега благослов.

Епископ Сава био је, по свој прилици пострижник манастира Рмња у Босни, на ушћу Јнца у Уну; па је прешао преко Хрватске у Словинску крајину са оном групом рмањских калуђера, коју је предводио игуман Ћирил 1638 год., *носећи собом многе књиже и друге драгоцене сивари* из Рмња. Они су се првих година задржали у Хрватској приморској крајини око Бриња, молећи цара да им дозволи тамо саградити један манастир за њихово пребивање; али их је, међутим гроф Франкопан, током лета 1642 год., оданде протерао, с разлога, као што је 15. децембра 1642 известио Ратни савет: да би се лакше задобили за римокатоличку веру и брињски Срби, као што је то већ пошло за руком са Крмпотама и са појединим породицама у Жумберку и по Ускочким Горама...

А да је та група заиста настанила се у Марчи и Лепавини, сведоче бројне рукописне и старе штампане српске књиге, које су раније припадале манастиру Рмњу по нека и манастирима Милешеви и Моштаници, доцније се налазиле у Марчи, а ја сам их од 1910 до 1912 нашао у Лепавини и по разним старим сеоским црквама у бившем Вараждинском генералату, данашњем Беловарском протопрезвитерату, и предао Епископској библиотеци у Пакрацу. Међу тим књигама најзначајнија су, по старини и по уметничкој изradi, два Четверојеванђеља на перга-

менту из XIII и XIV века, донесена од некуд из наших јужних области; за тим "Тлкованије јевангелиско", збирка проповеди нужних архијерејима, преведена са грчког 1392., а преписана у манастиру Рмњу, за игумана Саве 1621 год., када се црква клисом покривала...



Сл. 26: Прва страна великог Псалтира, писаног у Марци 1657 год., који се сада налази у манастиру Лепавини.

је грађена више од три године, од 1. маја 1654 до 30. маја 1657. Уз то су, у исто време, набављена два велика звона, сакована два сребрна кандила, засут рибњак и т. д.

Наскоро после довршења главних послова на подизању и украсавању достојне цркве и резиденције вретанијских, ускочких или мар-

чанских епископа, умро је епископ Сава. А загребачки бискуп већ је спремио терен, да не буде као до сада једнодушан избор новога епископа, да би се лакше добио повољан кандидат за спровођање уније. Он је, на име, још за живота Савиног, дошао у контакт са неколико угледнијих калуђера из манастира Марче и Лепавине, дописивао се с њима, звао их к себи и распалајући им амбицију за владичанским положајем те је већ за живота Савиног долазило до неспоразума између Лепавине и Марче толико, да је лепавински калуђер Симеон Кордић, један даровит али врло рђав човек, успео издејствовати од цара за себе самосталну архимандрерију лепавинску, независну од марчанског епископа...

Да би се изгладио тај сукоб, пећки патриарх Максим послao је свога екзарха Силвестра; а када и то није помогло бацио је проклетство на Кордића. Сад се почело лицитовати и лепавински калуђери пристану уз свога архимандрита Кордића, те игуман Висарион у име братства, пошаље 8 јуна 1658 год., писмо бискупу Петретићу с изјавом: да су они покорни оцу папи, да се сматрају католицима и да не маре за *цариградској паштијарху*, јер је он Грк, а они су Срби. Сличну изјаву покорности дао је и нови лепавински игуман Јоаким Дијаковић 1 јула 1660 год., бискупу Петретићу. А када је октобра 1661 год. умро владика Сава, појавила су се одмах четири кандидата на упражњену епископску столицу: лепавински архимандрит *Кордић*, марчански јеромонах *Гаврило Мијакић*, пореклом из Ђура, архимандрит *Максим* из Коморана и лепавински игуман *Јоаким Дијаковић*.

Мијакић је био најспремнији кандидат. Њега је епископ Сава водио са собом у Пећ, када је ишао да га патријарх рукоположи за вретанијског епископа; он му је и даље био помоћник у свему. Стога је владика Сава пред смрт своју означио Мијакића као свога наследника. Најбољи претставници народа и свештенства у генералату имали су исто мишљење. Уз народну жељу пристали су и заповедници Војне крајине и предложили цару Мијакића за епископа. Како је, међутим, и Кордић, преваром и лажним списима, успео да се прикаже као кандидат народни; то цар 18 фебруара 1662 год., затражи мишљење загребачког бискупа Петретића о кандидатима. Петретић одговори 21 априла и. г.,

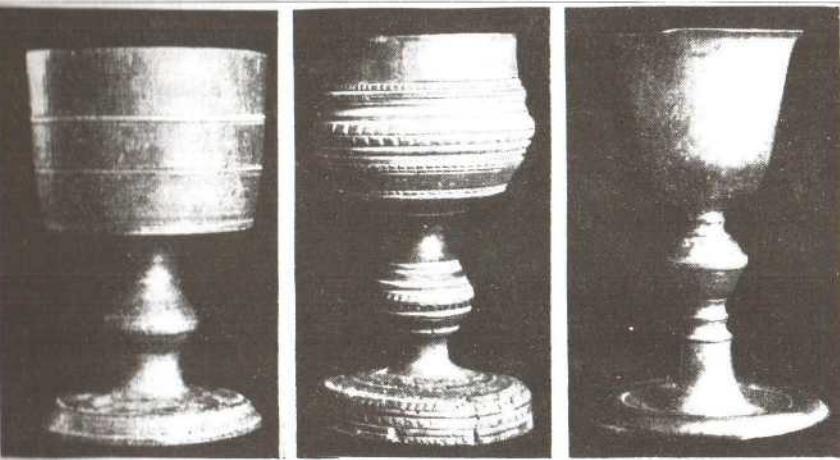
да је Мијакић заиста учен и ваљан човек, али је ватрен присталица православља и пећког патријарха, док је Кордић смутљивац и покварен човек. Стога он предлаже: да се ни један од њих не постави за марчанског епископа, него да се на ту катедру доведе какав унијатски свештеник из јегарске бискупије. Како је, међутим, канцелар Селепчењи помагао кандидатуру Кордићеву, а хрватско-славонски бан Никола гроф Зриньски, са славонским генералом грофом Леслијем, препоручивао је Мијакића, оба кандидата су отишли у Пожун и настојали да се додворе претставницима врховне власти. У тој утакмици и Мијакић је дао изјаву: да ће ићи папи у Рим; али је уједно молио да му се дозволи, да и он као и његови претходници, оде прво у Пећ српском патријарху.

У исто време Мијакић је већ послao био своја два калуђера, Филипа и Максима, патријарху у Пећ и Филип се ускоро вратио, како је бискуп Петретић 18 јуна 1662 јавио у Пожун, очекујући Мијакића из Беча, да с њим поново пође у Пећ; па је, шта више, већ и потребни новац за посвећење скупљен у народу. - Како је, у то доба, царска каса давала сталну годишњу помоћ манастирима Марчи и Лепавини, то је Петретић, преко свога каноника Словенчића, сајетовао, да се та помоћ обустави, док се постави нови епископ и не спроведе унија међу Србима; па је цар 28 јула и. г. издао наређење у том смислу.

Најзад, пошто је Мијакић пристао на све услове на које и Кордић, угарски канцелар одлучи да ће га предложити цару за потврду, ако успе да задобије за себе и бискупа Петретића. Али се овај није дао сломити ни на писмену молбу претставника српскога народа из целога Вараждинског генералата од 5 новембра 1662. И већ је у Дворском тајном савету и у Краљевској угарској канцеларији донесена била одлука: да се поступи по Петретићевом предлогу и у Марчу више уопште не поставља епископ; или да се именује такав, који је већ дотле био унијат и пристаје да буде подложен загребачком бискупу, као што је то негда био Симеун Вретанијски. Али, када је почетком децембра дошао у Беч генерал Лесли, настала је сасвим друга ситуација, јер је он изјавио: да ће се у крајини подићи страшна буна, ако се Мијакић не именује за епископа.

У исто време удесио је састанак Петретићев са Мијакићем бан

Никола Зриньски у свом двору Нови Зринь, према Турској Кањижи, недалеко од Вараждина. На позив Петретићев, том приликом, Мијакић је после Божића посетио бискупа у Загребу, у пратњи два калуђера, три војводе, и два барјактара од Крижевачке и Иванићске крајине. Све до почетка марта Мијакић је остао у Загребу, ломљен на све могуће начине да



Сл. 27: Путири XVI века, од дрвета и олова, из цркава бивше Марчанске епархије

се потпуно одрекне православља. Када су то сазнали његови калуђери у Марчи они му, са народом, 3 марта поруче, да се врати јер се они ни под којим условом не ће одрећи своје вере, а сем тога недавно се из Букурешта повратио у Лепавину Кордић са граматом Стевана архиепископа и митрополита угровлашког, да је 19 јануара 1663 рукопложен за *свидничког* епископа, па су га већ Лепавинци признали за свога владику.

Та околност нагнала је Мијакића, да напусти даље преговоре са загребачким бискупом и, снабдевен са изјавама народних старешина из целе крајине да га желе за свога епископа, отпутовао је сучавском и молдавском архиепископу и митрополиту Сави у Јаш, да га рукоположи за епископа; јер није могао ићи у Пећ, пошто је дао реч угарском канцелару и Петретићу, да неће ићи тамо на посвећење. - Митрополит Сава рукоположи, августа 1663, Гаврила Мијакића за епископа *земље Врећаније*.

Повративши се у Марчу, Мијакић је одмах примио управу Марчанске епархије, јер је збор у Ровишту, под вођством великог судца Стевана Осмокруховића, већ у априлу изјавио да не прима Кордића за владику, па су га се ускоро и Лепавинци одрекли. Државне власти, бојећи се народне побуне, прешле су ћутке преко постављања Мијакићева за епископа и признале га. Али, када је 1666 год. планула и крваво угушена буна, коју је подигао Мијакићев пријатељ војвода Осмокруховић, због мешања војних власти у автономне послове народне, пољуљан је из темеља и положај Мијакићев. Није му више помогао ни одлазак папи у Рим ради посвећења, ни писмена изјава дата после повратка: да ће бити веран папи и загребачком бискупу; тим мање, што је и тој изјави на крају додао: но да се поред тога ипак *не може одрећи пећкоског паршијарха*.

Са новим загребачким бискупом Мартином Борковићем ступио је Мијакић у ближе односе и спреман био да учествује с њиме у свечаним римокатоличким процесијама, као што вели у свом писму из Марче од 19 августа 1668: "По всуд сам ходил на процесију коди годир сам бил, и ву Риму и всигдер, зашто не би и ту ходил. Знамо, да је једна вера и један Бог."

Међутим, када се почетком 1670 год., открила завера Петра Зринјског и Крсте Франкопана, издато је одмах наређење 9 априла 1670, да се и епископ Мијакић као саучесник ухвати и затвори. Генерал Херберштајн извео је тај налог и окованог владику послао у Грац. Ту је осуђен на доживотну тамницу и послат у Гладско у Шлеској, где је и умро 1686. - Један хроничар у манастиру Лепавини тим поводом лаконски је забележио: да је владика Мијакић, ради завере "*жив зазидан*".

Овај случај и изузетно строге прилике, које су владале у крајини због завере, згодно је дошао загребачком бискупу, да проведе давнашњу намеру својих претходника: да се на марчанску епископску столицу постави човек, који нема нити је икада имао везе са Пећском патријаршијом и потпуно је склон унији. Међу Србима васпитаницима римокатоличких школа, спреманих о државном или црквеном трошку за мисију међу својим сународницима, био је у то доба најистакнутији

**Павле Зорчић**, штићеник умрлог загребачког бискупа Петретића. Он је после свршеног колегиума код језуита у Загребу послат био у Болоњу и тамо свршио теолошке науке. Петретић га је врло волио и већ 1668 год., он је одређен био за наследника владици Мијакићу, кога су римокатолички црквени кругови обично називали "псевдо епископом". Стога је Зорчићу одмах предата управа Марчанске епархије, чим је Мијакић ухваћен и затворен; а свештенству и народу строго је наређено



Сл. 28: Тучани, сребрни и од кокосова ораха, сребром оковани и позлаћени путери из XVII, по црквама бивше Марчанске епархије; задњи, нађен и Липовчанима код Марче, има на стопици урезана ова слова и годину: I X B X A X V X C X Z X 1644 X

да му се имају у свему покоравати.

Из заклете, коју је Зорчић 8 априла 1671 год., положио у Загребу, пред бискупом и каптолом, сазнајемо све услове под којима су од сада постављани марчански епископи - стварно унирани са Римском црквом. Зорчић се пре свега, заклео: да ће веран и покоран бити Римској цркви и папи - "кога ја спознајем и держим **за йоғлавара** и учитеља и пастира **свих йашријарх** и осталих свештеников и свега православног Христианства", а за тим: да се сам неће нимало обзирати на "имено-

**вање или наречење калуђерско** или зmed народа Влашкога **некоих војвод и других йоғлаваштih некои Влахов обиране на речену бискуїу**", - јер је то противно канонима и краљевским правима, па ће и калуђере и народ свој учити, да њихов избор и постављање за епископа нема никакве вредности. Сем тога никад неће учинити оно што је владика Сава Станисалић учинио, т. ј. да сам назначи и одреди оног, који га има наследити после смрти. То је искључиво право апостолског краља угарског. Сем папе и његова нунција, признаваће за своје духовне поглаваре само још архибискупа острогонског, као првог угарског митрополита, патриарха или примата, и архибискупа калочког, као свога најближег "верховника и метрополиту"; загребачком бискупу, међутим, "у чијој бискупији престоље имам" - обећава поштовање и покорност, као његов "викарије и пострижник међу герчкога закона људством илти народом", Обећао је, уз то, да ће чим пре буде могао **ошићи ћаи у Рим**, да од њега добије **йоғврду и благослов** на епископску дужност, на коју је постављен решењем краља угарског и цара аустријскога; тамо ће се дати и **хирошонисаши на грчки начин** од онога, кога папа одреди. Исповедање "свете православне католичке или **римске вере**" положиће у руке архибискупа калочког, или ако он нареди у руке бискупа загребачког; па ће том веровању сам или преко својих поузданних поверилика, **учиши и своје калуђере и јошове грчкога закона**, као и народ који му је потчињен. Све ће своје дужности отправљати тачно и предано - "а ву **свештска** или времена **влашка и краинска оправила нећу са јашњаштi мешати алти кимгодер путем паћати; још мање йоғлаваром** ву такових светских и краинских оправилах **чишиши**, нити коим путем к њему приволити".

У заклете је особито детаљно израђено оно место, које се односи на потпуно **одрицање сваке везе са јећским йашријархом**. - Ту се наиме каже: "Одговарам се патријархе и митрополита пећкога како **шизмашика**, с римском царком неједина, и подложна ву всем, зван вере, турском цару, кершћаства непријатељу; и обећујем да речену патријархе нигдар не будем покоран ни ву чем, нити његова **јовељеница** приети, нити (за) мога **духовнога йоғлавара ниши земелскога** нигдар

спознавати; и *никаквоја дојовора*, нити сам по себе к њему зашадши, нити по другом којем год човеку, нит од њега *хирошоније* или *йошверђења* и *благослова* нећу просити, још мање узети; како такајше од *ниједнога другога патриарха, мештроволиште или бискупа Ђерчкога или лашинскога закона*, који не има (с) светом римском царвом и светим оцем папом јединства и причашћенија или обшинства. И *клешве и анатеме* реченога патриарке ништар се нећу плашити, како ти онога који никакве оберх мене слободе и повељења неима; толикајше његових *екзарков* или други послаников к себи нити ву манастир, нити никамо другамо, през допушћења његове светлости, или других ту та-ковога допуштења од његове светлости имајућих моћ и област, при-смати нећу; нити допустити, да би онде ву кершћанску и његове свет-лости земљи какову *милосашњу* или *елемозину*, али ву лицу али образу елемозине, *поданке* или *харач реченому Јећкому патриарке*, и по њем турскому цару побирали и ву турску земљу носили; дапаче, ако будем чул или знал, да који таков екзарк дође краинским и такајше моим духовним поглаваром, њега и онога при ком станувал буде преповедати хоћу. Светских или духовних *моих људи ву Турску земљу пошиљаши*, през горе реченога допуштења, нити од онуд тих такових *калуђеров и Јојов примиши нећу*, а навластито који би небили католици, то јест с римском црквом једини; и аки би кој дошај, који би се католик повидал и с римском црквом једини, бискупу загребачкому хоћу га послати на изпитивање перво него га примем за муга попа или калугера".

Најзад, положивши овакву заклетву, Зорчић је завршио. "Ако би горе речена али која змед њих прекершил али преступил или савер-шил не хотел, тако да *ћубим не листар бискупу него ћлаву* и сву милошћу његове светлости".

Такве ето услове требао је да прими и владика Гаврило Мијакић. Али, он је био васпитан, живео је и радио је у традицијама Српске православне цркве у саставу Пећке патријаршије, па и поред свих страдања, никако није могао да се одрекне свих веза са пећким патријархом. - Он је осећао, да би то значило одрећи се не толико религијске форме колико садржаја националне индивидуалности и у том је лежао

основ његове трагедије. Међутим, Зорчић и његови наследници, који су сви од реда били васпитаници римокатоличких семинара и бого-словских факултета, лишени су били, већ за време дуготрајног школо-



Сл. 29: Клише у дрвету слике полагања Христова у гроб, на чијој је другој страни клише Богородице с младенцем. Дрворез је из XVII века, а налази се у манастиру Лепавини

вања међу страним елементима, и оно мало старе верске и националне традиције, што су је из домаћа својих као деца у свет и школу понели; па им је лакше било и поћи путем који се од њих тражио.

Примивши посвећење у Риму јула 1671 год., од једног малоруског унијатског и два римокатоличка епископа, Зорчић се је, почетком 1672 год., вратио у Марчу са титулом - *episcopus suidnicensis et platenensis Valachorum*; па су се тако званично називали и сви његови наследници на марчанској унијатској епископској столици. Но у приватним српским писмима Зорчић се потписивао "епископ Србљем".

Православни калуђери у Марчи и Лепавини нису хтели признати Зорчића за свога епископа, те подигну народ против њега. Буна је силом оружја угушена, а власти су, спровођајући своју намеру да би народ застрашили, обезглавили и лакше поунијатили, осудили 14 калуђера на вечиту робију - *ad dies vitaes*, и исте 1672 год., оковане послали на Малту. Тамо су, ускоро, четворица од куге умрла; док су остали, по једном писму из 1677, обријани и ошишани, служили као робови на галеријама или вукли камење за зидове малтешких утврђења...

После тога народ се је формално примиро, али је огорчење против Зорчића и уније све више расло. И како нас извештава савременик Зорчићев Словенац Валвазор, бискуп Зорчић је од тада живео у страху да ће бити убијен; па је највише времена проводио у Загребу, где је купио кућу 1681 за унијатски Семинар, који је 1678 год. основао кардинал Леополд граф Колонић када је походио Хрватску, или у *Пробинију*, маленом имању код Карловца, конфискованом од Зрињског 1670, које је добио 1682 год. од цара Леополда за своје и својих наследника издржавање, као и за помоћ Семинару. А када је бавио се у Марчи, ноћивао би у манастирској високој и тврдој кули, повлачећи за собом лестве по којима се попео; па ипак је вели Валвазор, једне ноћи неко пуцао на њега и само сретним случајем није га убио. - Умро је још млад 23. јануара 1685 год. Наследио га је рођени брат *Марко Зорчић*, коме је тек било 25 година. Цар Леополд I издао му је диплому за епископа свидничког већ 18. маја 1685. Али и Марко је имао врло тешких часова и умро је већ 1689...

Унијатски семинар у Загребу, у који је по старијој уредби, примљено и од кардинала Колонића 1678 год., требало да се шиље сваке године по шест српских младића за теолошко образовање по науци

римокатоличке цркве, давао је већ по којег спремног младог калуђера и свештеника, те сада већ није било оскудице у кандидатима унијатима за свидничко-платенску бискупију. Стога је ускоро после смрти Марка Зорчића, већ исте године 1689, постављен за епископа свидничког Исаја Поповић, који се 1681 год., у једном запису, помиње као марчански јерођакон.

За време великог аустро-турског рата од 1683-1699 год. ангажовани су били готово сви српски крајишници Вараждинског генералата по разним бојиштима, а нарочито при освајању Доње Славоније од Турака, па се није ни могла обраћати велика пажња на унутрашње црквене односе у Марчанском владичанству. Али је патријарх Арсеније III Чрнојевић сматрао, ипак, једном од својих најпречих дужности, да дође лично у ту епархију, како сам каже у једном свом писму из манастира Лепавине, од 2. јануара 1693 год., загребачком бискупу: "да уреди цркве и манастире, и поучи српске калуђере и свештенике грчкога обреда, и *йтчићи их законишћој духовној власти*", у смислу привилегија од цара добијених. Шта више, из истога писма види се, да се патријарх у то доба носио мишљу да се и сам у Лепавини настани; али су му велики народни послови, у оне судбоносне дане по цео Српски народ, императивно налагали да се што пре врати у Сент Андреју и буде што ближе Бечу и главним аустро-турским бојиштима.

Посета патријархова Вараждинском генералату, са кнежевском пратњом од 2-3 стотине лепо одевених и богато наоружаних коњаника и пешака, импоновала је свуда, будила национални понос и јачала преданост цркви и вери... Патријарх је провео више од месец дана у Марчанској епархији, окупљајући народ и свештенство у манастир Лепавину и посећујући народне крајинске војводе по њиховим местима и домовима; па је ускоро после одласка његовог оживео покрет против уније, који је доцније довео до потпуног еманциповања српског православног свештенства и народа у Генералату вараждинском од марчанских, свидничко-платенских унијатских епископа и омогућио стварање нове православне *Северинско-лелавинске* епархије, на истом терену, у саставу новоорганизоване Карловачке митрополије.

## СЕВЕРИНСКА ЕПАРХИЈА

Патријарх Чрнојевић отишао је из Марчанске епархије почетком фебруара 1693 год., а ускоро после тога јавио је унијатски епископ Исаја загребачком бискупу, да су му претставници народа и свештенства, са збора код цркве Св. Петке у Подгорцима, поручили: "да се оставим Загреба и загребачког бискупа, и да с њима ништа не силазим, ја нити моји калуђери"; а ако то не учини прете му: "Да се хоће Власи и мене и калуђера (одвргнути) и да хоћемо једно јутро остати мртви у Марчи"; и најзад наређују: "да ја пишем патријарху молбени лист, да ми пошаље благослов и допуштење, да би опет калуђер поповали..." А колико је тај покрет постао опасан, види се и из једнога писма вараждинског вице-генерала Макара од 7 јуна 1693 године, којим саветује владици Исаји, да пише патријарху: "не због обедијенције него због пука, јер се није никад так било збуркало как сад; а становито ако не буде каква год утишења људства, наскором хоћемо вси или изгинути или се пресипати".

Веројатно је, да су и из Загреба слично саветовали марчанском владици због велике опасности од побуне Срба у оно ратно доба с Турцима и Французима, и да је он у том смислу и поступио, када се народ после тога умирио и пуна два деценија мирно сносио унијатске владике, које је бирао и постављао аустријски цар, као апостолски краљ угарски, између самих домаћих синова, марчанских калуђера.

Прва два наследника Исаје Поповића, Гаврило Турчиновић (1701-1707) и Григорије Југовић (1707-1711), били су, као и он, мирни, добри и тактични људи; па их је народ примао, као и свештенике које су

они рукополагали и постављали на парохије, нарочито по селима најстаријих насеља српских око Копривнице, Крижеваца и Иванића. Ту се и данас срета у старим богослужбеним књигама, штампаним по разним српским штампаријама током XVI века, као и у рукописима по неки запис, у којима се они без икаквих примедаба, називају обично *епископијама, свидничким и Јлаџенским, архимандритијама марчанским*.

Међутим, када је 1711 год. постављен за епископа Рафаило Марковић (1711-1726), човек груб и насртљив, почело је одмах ново комешиће, које је 1715 год. избило у отворену побуну и положило темељ дефинитивном прекиду ненормалних односа између поунијађених марчанских епископа и православног народа, који није хтео ни да чује за унију, а морао је да трпи унијатске епископе, које му је државна власт, царским ауторитетом и постављањем, силом наметала већ скоро полу века (1671-1715).

Овај одлучан покрет 1715 год. потекао је из новонасељених крајева Вараждинског генералата између Беловара и Илове. Ти крајеви су, за све време док су Турци држали Доњу Славонију, били пусти (*desertum secundum*); а населили су их Срби из Босне и Србије у главном од 1687-1700, па је то означено и сликама српског и босанског грба, израђеним 1780 год., на главним црквеним стубовима у центру тога новог насеља - у Великој Писаници. Одатле је полетела и мисао, да све православно свештенство и народ целог генералата вараждинског откаже послушност марчанском унијатском епископу и тражи себи посебног православног епископа, који ће признавати над собом власт Карловачког митрополита; а док се то не издејствује, да се сви, у потребама духовним, не обраћају више марчанском епископу, него првом суседном православном владици. - Како је ускоро после тога умро најближи православни епископ у Пакрацу, Гаврило Поповић (1714-1716), то се обраћало другом суседу Никанору Димитријевићу, који је као епископ костајничко-зринопољски (1716-1728) управљао, у два маха и упражњеном епархијом пакрачко-славонијском.

Изгледа, да је Рафаило Марковић, бар за први мах, имао нешто

својих присталица у старим крајевима Марчанске епархије, јер, у једном Октоијху Божидара Вуковића из 1537 год., нашао сам о том покрету овакав запис Илије Прушчевића, пароха Велике Мучне код Копривнице, кога је у то доба запопио и дао му парохију владика Рафаило:



Сл. 30: Икона Св. Тројице, по узору индијских Тримурти, рађена 1704. Из Павелића, срез Копривнички.

"1715 беше велик немир ћо Краина; с' кога ћоћи њосћа, нека ћа Господ њиша и пречиста Госпожда Богородица. Амин", Међутим, када је исти владика, на прагу црквеном, дао из пушака убити лепавинског игумана Кондрата, који му није хтео допустити да као унијатски епископ с

влашћу уђе у православну манастирску цркву, узбуна је захватила једнодушно сав Вараждински генералат и одмах је предузета енергична и истрајна акција, да се тај ненормални однос између унујатских марчанских епископа и православног српског народа у том генералату једном за свагда прекине.

Акцији тој био је на челу прво стари свештеник писанички Теодор Поповић, а за тим његов син Никола Теодоровић Поповић, даровит, школован и енергичан родољуб. После смрти очeve он је, на сабору у Карловцима 1726 год., добио од београдско-карловачког митрополита грамату за протопопа целог Вараждинског генералата с насловом "*хорвацки проштой*". Као такав, доцније и као архимандрит лепавински, он је готово пола века, са необичном жилавошћу, разумно, издржљиво и успешно водио борбу с унијатским епископима, а трпећи често и највеће невоље, тамнице, бијења и мучења, изгнанство из Отаџбине, итд., идући етапно своме циљу, успео је, пре свега, да увери царски двор о неопходној потреби, да се у генералат пошаље комисија, која ће установити ко је православан а ко унијат и тако, већ једном, омогућити мир и ред у црквеним односима српских крајишника, који је тако потребан био и из чисто државних и војничких интереса...

Комисија, коју је Ратни Савет за то одредио, отпочела је свој рад 18 марта 1732 год. у селу Сесвете, центру парохије манастира Лепавине. - Њу је предводио крижевачки командант пуковник Галер, а чланови су били православни костајничко-зринопољски епископ Стефан Љубибрatiћ и нови унијатски марчански или свидничко-платенски епископ Григорије Вучинић (1727-1733), са својим пратиоцима. Задатак комисије је био, да прође кроз све парохијске центре све четири "крајине" Вараждинског генералата (Крижевачку, Копривничку, Ђурђевачку и Иванићку) и испитујући старешине домаова утврди и попише све унијате и православне, - разуме се само мушки чланове породица, по ста-ром статистичком обичају, од 15 година на више. При том се поступало овако: сакупљеним старешинама код цркве прочитан је царски декрет и "изјаснен илити истолмачен от немецкага на јазик словински илити хорватскиј". У том декрету, по извештају владике Стефана Љубибра-

тића, било је наглашено: да је цар, како се зна, дао "свитничком илити марчанском" епископу у целом Вараждинском генералату *"власти корамила црковнаго закона греческаго и строенија душ, и доховки знашија"*, а најпаче *"ио један гроши ош коејождо дому"*, *"шо се шо има и даље даваши"* "без всакија сурошносши"; као што наређују и два декрета прошлих година издата, са јасном изјавом: *да ће цар увек штитишиши иншересе Марчанске епархије*. Сада пак, цар жели само да

зна: *"суши ли и јелици суши во више реченом Бенералату Вараждинском, иже суши униши илити послушници и синове свјашија римскија цркве, и јелици суши чада и питомци и синове свјашија восточнија јерусалимскија цркви закона греческаго"*.

Пошто је царски декрет прочитан, командант Галер обраћао се је сакупљеним старешинама и позвао их да се изјаве: да ли су унијати и да ли желе то да буду? А за тим су то исто и оба епископа поновила. На то су, како извештај гласи, 4238 кућних старешина по



Сл. 31: Царске двери из Горњих Средаца, срез Копривнички, рађене 1704 од Кузме Дамјановића.

свима парохијама, којих је тада било 31, - без и једног изузетка - *"вси једишодушино и јединомислено, аки једињеми устши, свободним гласом,*

отвешчавали: ми унишили свјатија римскија цркве *никмо били до сада, униши хоћемо биши ошсада*; ми сви чада и питомци свјатија јерусалимскија восточнија цркве греческаго исповједанија и закона и свјатих догматов них". Сем тога, у појединим парохијама било је и нарочитих узвика, као на пр. у Писаници, где су рекли да нису унијати - "ниже будем до



Сл. 32: Црква у селу Рибњачкој, срез Беловарски, саграђена 1722.

смерти!"; или у Плавшинцима, где "возопиша: не будем унити, ниже јесми, ни днес, ни заутра, ни довјека!"

Најзад, иако нису питани, иако им је, шта више, командант нарочито забранио да ни у чем не смеју бити противни царској заповеди, све су народне старешине *"самохоније кричали*, не само што унијати несуга и бити нехончут, но јешче *под епископом унијашом биши не*

*можаш, ниже годиј уречениј доход, а најпаче грошић от дому даваши не можаш, ниже должны суши; по просјаши својего православнаго епископа.*" А командант им је на то одговорио: да сада није време о томе говорити, већ када се све крајине испитају и попишу, биће им слободно да једну молбу, у том правцу, упуне царском двору.

Унијатски владика Вучинић, згранут оваквим једнодушним нарочним изјавама против уније, покушао је на неколико места да колико толико поправи свој положај изјавама, пред народним старешинама и свештенством, да и он није унијат већ да је православан као и они. - Тако, вели Љубибрatiћ, већ други дан комисионог рада, у селу Купиновцу: "бискup Марчански, кромје мене и господина коменданта, пред нашими служитељи и пред всјеми совокуплшимиса Христијани, јест кљаштвоју књалса, да јеси православниј епископ, содржатељ догматов закона грческаго и син свјатија восточнија јерусалимскија цркве, а не униш..." Али, све то није му помогло. Једино Иванићска крајина, у којој је било само две парохије око Марче са 162 српска дома, и обе су припадале манастиру као епископске дворске парохије, опслуживане од два унијатска калуђера из Марче, дајући изјаву "да нисуши уништи, уништи шак желајуши да будуши", додали су још: "Ми вси пак неотмећемо се ове цркве марчанске, зашто наши дједи и прадједи јесу њу првили и воздвигнули"; па зато пристају, да и од сада као и до сад дају марчанском владици "милостињу, обаче со оваким начином - ако владика није уништи римске цркве, како нам се часио заклиње и ојовједу да није уништи..."

Вођ комисије пуковник Галер поднео је тачан и објективан извештај Дворском ратном савету у Беч. И пред тако јасном ситуацијом двор није могао да затвори очи, иако му је врло непријатна била та тако поразна констатација апсолутног неуспеха унијатске пропаганде; ма да је она, скоро кроз читав век и по, тако обилно, снажно и јавно помагана била од свих државних власти, сем војне власти, која је суздржљивија и опрезнија била само зато, што је знала и ценила војничке вредности српских крајишника, па се бојала да их јавним верским насиљима не натера на одметање и емигрирање непријатељу...

После оваког успеха, хрватски протопоп Никола предузео је одмах даље енергичне кораке, да се постави православни епископ на место унијатског марчанског епископа, који, као што је комисија утврдила, сем своја три калуђера, није имао више никога уза се у целој генералији. Ову акцију својски је прихватио и београдско-карловачки митрополит Вићентије Јовановић и одлучно помагао, и личном интервенцијом, на бечком двору. Али двор, под утицајем пропаганде, још није био изгубио сваку наду да ће се српски крајишници кад-тад склонути на унију. Стога је пуне две године оклевао са донашањем одлуке по том питању. И када се најзад, силом прилика, одлучио да попусти, решио је 10 априла 1734 год.: да се, на место 1731 год. укинуте Сигетско-мохачке и Осечко-пољске епархије, може основати за генералат вараждински нова православна епархија са седиштем у манастиру *Лейавинци; али ће у Марчи и даље останти унијатски епископ, коме ће сви Срби генералаша и од сада дужни биши даваши уобичајене архијерејске приходе, као што су што и до сада морали чиниши.* Шта више, пошто је ускоро нестало бившег марчанског епископа Григорија Вучинића, који је за време истражне комисије пред народом давао изјаве да је православан, одмах је на место његово за новог марчанског унијатског епископа постављен Силвестар Јовановић (1734-1736), са задатком да организује нову енергичну унијатску мисију...

У исто време обавештен је митрополит Вићентије приватно из Беча, да ће двор објавити Србима у генералату вараждинском, да сам народ, према старим традицијама Марчанско-вретанијске епархије, има права изабрати себи новог *лейавинског* епископа. Та је вест поплашила митрополита из два разлога: прво што би тиме олабавила веза између нове епархије и митрополије и пружила се могућност агресивној државној власти, да лакше изведе своју намеру; а друго стога, што би то могао бити преседан и за остале епархије, јер је и дотле било на више страна покушаја да сам народ, са свештенством једне епархије, изабере себи епископа и тражи од митрополита да га рукоположи. Зато митрополит, одмах, 15 маја 1734 год., написа писмо ратном саветнику Веберу с молбом, да се заузме на надлежном месту, да се таква окружница не

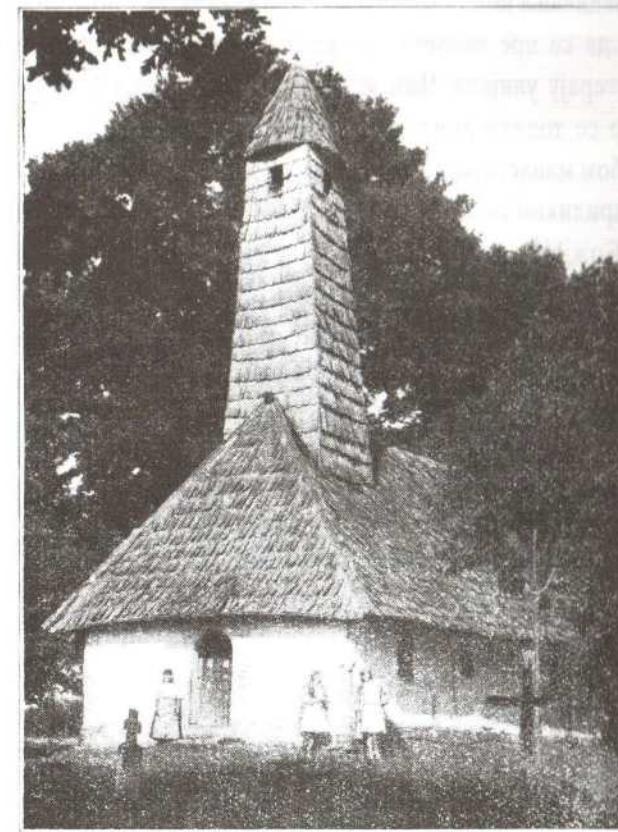
издаје; јер је то противно канонима и привилегијама, по којима само он, као архиепископ и митрополит, има права постављати епископе, које цар потврђује, па је то тако и до сада увек бивало.

Међутим, у овом случају, митрополит се је већ раније споразумео са народним претставницима из Вараждинског генералата, да се за епископа обновљене православне Марчанске епархије постави Симеон Филиповић, ранији екзарх костајничко-зринопољских епископа, спреман и енергичан човек. Он је, наиме, добро познавао односе у Генералату, пошто су његови принципали од 1715 год., и поред забране државних власти, вршили и тамо извесну духовну јурисдикцију, када је народ откасао послушност марчанском унијатском епископу Рафаилу Марковићу. На исти начин учињен је споразум и за назив нове епархије и место резиденције. Пошто су власти задржале Марчу за унијатског епископа одлучено је: да резиденција буде у селу *Северину* код Беловара, као географском центру ове епархије, јер је манастир Лепавина на северозападној периферији; али, с обзиром на црквено-политички и културни значај Лепавине у борби с унијом, решено је, да се епархија званично зове *Лепавинско-северинска*. - Доцније је она, у унутрашњем саобраћају Карловачке митрополије, обично називана само Северинском или још чешће *Хрватском* епархијом, према *Славонској* или *Пакрачкој* епархији, у чији ће састав и она уђи 1771 године.

Према том споразуму и учињеном формалном избору у Синоду, митрополит је одмах рукоположио екзарха Симеона за епископа лепавинско-северинског и 12. јула 1734 год. поднео двору претставку да потврди тај избор; а да се унијатима не би дало времена за интриге одмах су, и митрополит и новопосвећени епископ, отишли у Беч да пожуре конфирмацију. Ипак је потврда издата тек почетком јануара 1735 год.; те је митрополит, шаљући новог владику у епархију, 5. јан. и. г. написао кратку посланицу народним претставницима у генералату с поуком како да се односе према унијатима и да међусобно увек једнодушно решавају сва питања, ако хоће да опет не буду жељни "своего закона епископа".

Добивши тако, после дуге и тешке борбе, опет свога право-

славног епископа народ је ликовао; али му је ту радост убрзо помутила државна власт, када је, готово упоредо са инсталацијом православног владике Симеона Филиповића у Северину, одредила и извела и инсталацију новог унијатског епископа Силвестра Јовановића у Марчи. Чим



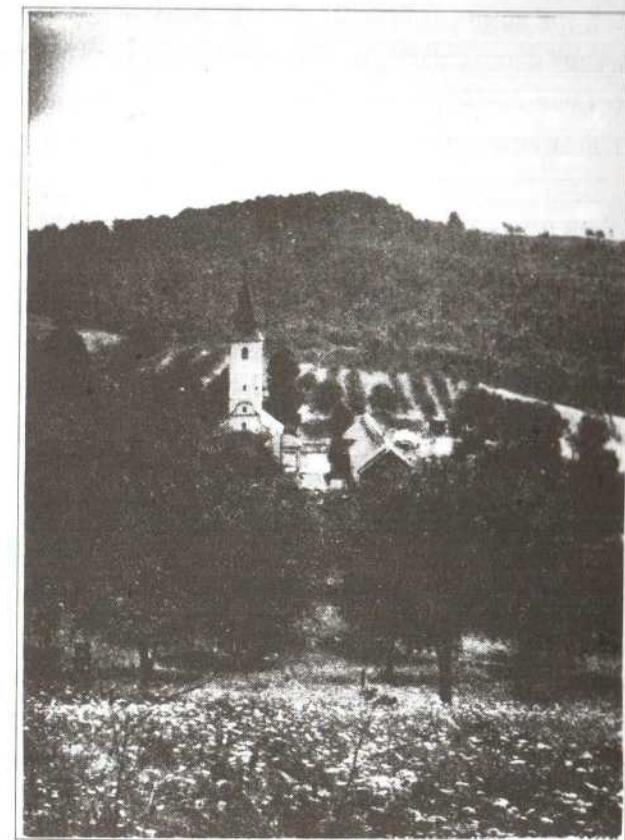
Сл. 33: Црква у селу Раствцу, срез Грубишнопољски, подигнута 1732.

је народ за то сазнао скупило се одмах око 600 оружаних граничара код Чазме, у близини Марче, са намером да протера из генералата унијатског епископа и његове калуђере. - Једино разборитој тактици пуковника грофа Штрасолди има се захвалити, да том приликом није

дошло до тешког покоља. Народ се стишао, али никако није могао да се измири са тим да у Марчи, коју су подигли и украсили његови дедови и прадедови, седи унијатски епископ без пастве; док њихов православни епископ у Северину мора да се мучи и злопати како ће да створи себи кров над главом и прибави најужније потребе. Стога је ускоро, приликом освећивања нових застава код Крижеваца, дошло до нове побуне и позива, да се пре заклетве на верност заставама пође у Марчу, и оданде истерају унијати. Чим је глас о томе стигао у Марчу, епископ Силвестер се толико поплашио, да је одмах побегао у Загреб, покушавши собом манастирске драгоцености, већином донесене из манастира Рмња приликом сеобе 1638 год.; па је ускоро после тога и умро тамо "по суду Божјем", како каже владика Симеон у једном писму митрополиту Вићентију од 28 јануара 1736 год. Одмах после тога сви марчански калуђери, сем тројице унијата - Теофила Пашића, Симеона Булића и Рафаила Огњаношевића - писмено су умолили православног северинског владику Симеона, да њих и манастир Марчу прими под своју јурисдикцију, што је он и учинио. Али Теофило Пашић, који је већ постављен био за заступника умрлог унијатског бискупа, са своја два друга, није о томе ништа хтео да зна; па кад је народ о црквију слави 8 новембра нашао врата манастирска затворена и чуо поруку Пашићеву: "одлазите у Северин, где вам је епископ, јер у Марчи нема места шизматицима ни за молитву!" - употребио је силу и продро у манастир, избио сва три унијата и затворио их у једну ћелију док се богослужења не обаве; а за тим су пуштени и потајице преко Иванића умакли у Загреб.

Тај сукоб унијата калуђера и православног народа био је повод, да се у Генералат вараждински пошаље нова комисија, под претседништвом генерала грофа Хилдбургхаузена, са задатком: да се установи коме, по праву, припада Марча - да ли унијатима или православним? Комисија се састала крајем 1736 год. и утврдила је: да Марча с правом припада православним, а да су унијатски калуђери и епископи у њој наметници које је народ само силом прилика трпео. Том згодом сви Срби, виши и нижи официри, свештеници и калуђери, кнезови и граничари, једнодушно су изјављивали: да ће и од сада, као и до сада,

своме цару верно и одано служити; али зато нека им се Марча у потпуну власт преда, јер су тај манастир њихови преци подигли за седиште својих православних владика; па ће они сада у њему подићи и школе за образовање свога подмлатка... Шта више, пред комисију су овом приликом изашли и најугледнији представници крајишника Хрвата римо-



Сл. 34: Манастир Лепавина, код Копривнице; црква саграђена 1745 без звоника, а 1770 додрађен и звоник.

католичке вере, и молбу Срба поткрепили овим разлозима:

1. Римска црква није ни најмање шта добила од како су у Марчи унијатски бискупи, што потврђују и резултати истражне комисије од 1732.

2. У народ су се увукла многа безакоња, као што су убијства, разбојства, краје, отмице девојака, многоженство и т. д.; што све није чудо када се узме на ум, да је народ већ толико година без свога духовног поглавице, јер нико не признаје над собом власт унијатских марчанских епископа.

3. Због унијатских епископа у Марчи, за мало година XVIII века, било је већ три крваве побуне; а при свакој таквој побуни заједно с православними много страдају и римокатолици. Уз то су они тврдо уверени, да се Срби, особито сада када имају свога православног епископа у Северину, неће смирити све дотле док им се Марча не преда у потпуну власт.

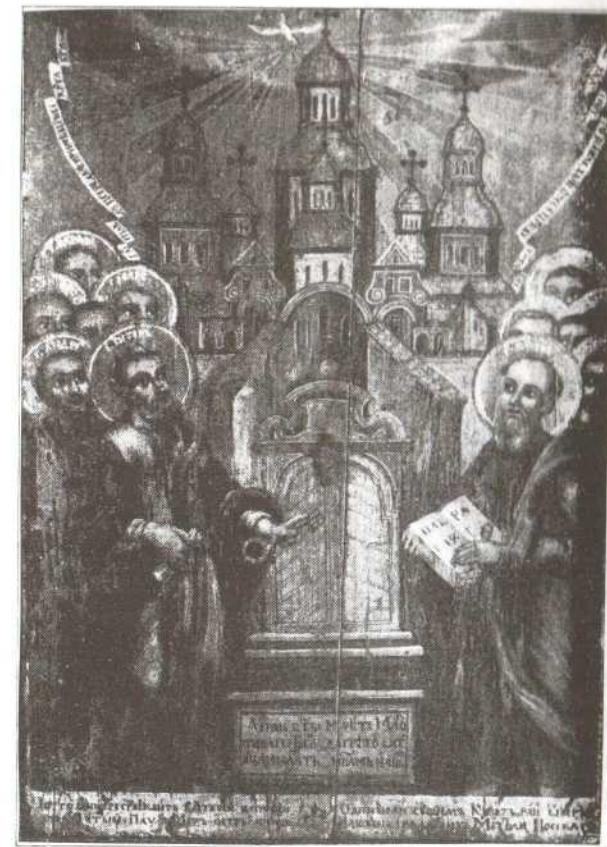
4. Ради гоњења на унију, Срби су престали да шаљу своју децу у римокатоличке школе, те их дају у лутеранске и калвинске у Шопроњу, Пожуну и друга места. Отуд је опасност, да се преко тако школованих људи и у Хрватску увuku поменуте јереси. Ради тога је и у интересу самог римског закона, да се Србима врати Марча, па да они у њој под управом свога законитог епископа, оснују латинске и немачке школе.

5. Најзад су још приметили: да би римско свештенство у генералту ваљало да обрти већу пажњу на своје стадо, које је исто тако огрезло у разним пороцима и незнању верских истине; а не да се бави прекомерним ловом и држањем многих ловачких паса наноси штету усевима и виноградима својих жупљана...

Али и поред свих ових и овако образложених извештаја и предлога и самих чланова царске комисије, ипак је одређено, крајем 1738 год., да се Марча има одузети од Срба и предати јурисдикцији загребачког бискупа. То огорчи сав народ и православни марчански калуђери, осокољени народом, енергично се опиру том налогу са изјавом: да нити су када признавали, нити ће у будуће признати загребачког бискупа својим господарем, као што неће више ни дозволити да унијати поседну Марчу. А када је власт ипак силом увела унијатске калуђере Марчу, плану она једне ноћи 17. јуна 1739. год. и изгоре сва - црква и хелије.

Том приликом спасене су и изнесене из манастирске ризнице све

народне повластице добијане од различних аустријских царева; па су, заједно са целом важнијом архивом Марчанске епархије, пренесене православном владици у Северин и код њега чуване у нарочитом окованом ковегу; а после смрти његове у нарочито чврсто уређеној скрив-



Сл. 35: Храмовна икона цркве Св. Петра и Павла у Северину, израђена од Јоакима Марковића, молера и књижара северинског, око 1740. год.

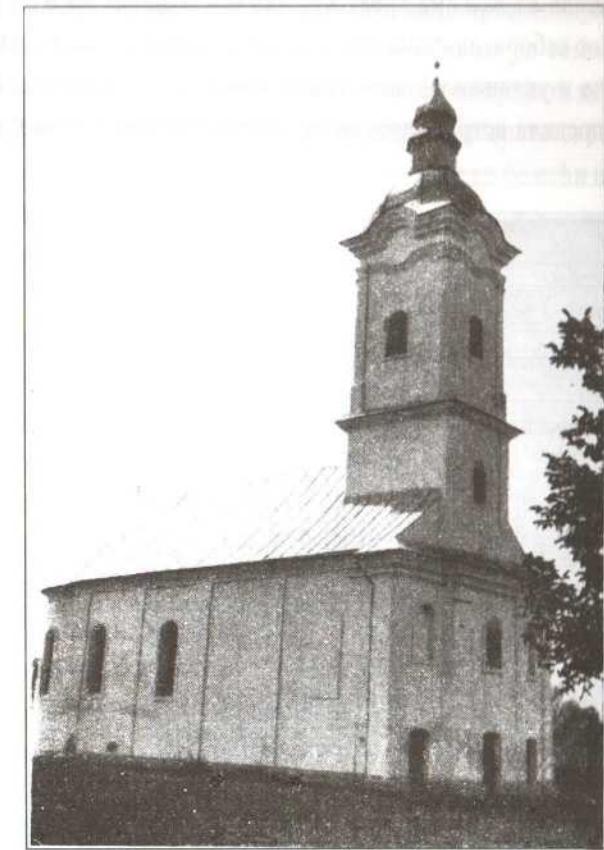
ници, у зиду северинске цркве Ср. Петра и Павла, као што смо већ напред нагласили. - Сачуван је и доста старих рукописних и штампаних књига, као и један део драгоцености донетих из Р'мња, у колико их је

још остало после бекства бискупа Силвестра из Марче са најдрагоценijим стварима у Загреб; где су, по домишљању народном, преливени у сребро и злато, да не би служиле као докуменат старог марчанског православља...

Сада су власти оставиле православне марчанске калуђере на миру, да обнављају попаљену Марчу; а оне су сву своју пажњу свратиле на смрћу владике Данила Љуботине 29. јан. 1739 упражњену православну српску епархију Сењско-приморску у Карловачком генералату, која је, све до под крај XVII века, док нису Лика, Крбава и Банија од Турака ослобођене биле сачињавала југозападни део старог Марчанског владичанства. Стога је унијатски свидничко-марчански епископ Теофило Пашић (1739-1751), пошто није имао верних у Вараждинском генералату, покушао да силом војне власти освоји јурисдикцију бар над православним српским народом у Карловачком генералату. - 28 новембра 1739 год. цар га је поставио за владику свега народа "грчкога обреда" у Хрватској; а карловачки генерал Херберштајн издао је 12 децембра 1740 год. налог свима крајишким капетанима, да му имају у свему ићи на руку, па ако устреба и оружјем да му помогну. - Владика северински Филиповић хтео је одмах да паралише ту акцију, и већ 30 новембра 1739 год. писао је будимском епископу Василију Димитријевићу, да се хитно споразуме са осталим епископима, и не чекајући формалне синодалне седнице, уступе њему сва места покојног владике Данила Љуботине, која су раније под Марчанском епархијом била - *"јер шамо унијац настоши чшо би он она села наслеđил"*. - Та тежња владику Симеона нашла је израза и у титулатури, коју му је давало његово свештенство по записима у црквеним књигама тога времена. Тако се на пр. у једном Службенику и у једном Пентикостару, штампаним у Москви 1732 год, сада у парохијској цркви села Мале Трешњевице, каже: да су купљене од преосвећеног Симеона Филиповића "архијереја хорваћаскао, сјеверинскаго, марчанскаго и всего генералата Вараждинскога и кайешанијаша, Жумберскаго и всеја Хорваћскија скраини архијасаширја".

Осећајући колики је снажан авторитет даровитог и енергичног

северинског епископа Симеона, загребачки је бискуп преко заступника хрватско-славонског племства на угарском сабору у Пожуну 1741 год. успео, да се донесе закључак, по коме се има умолити царица: да одре-

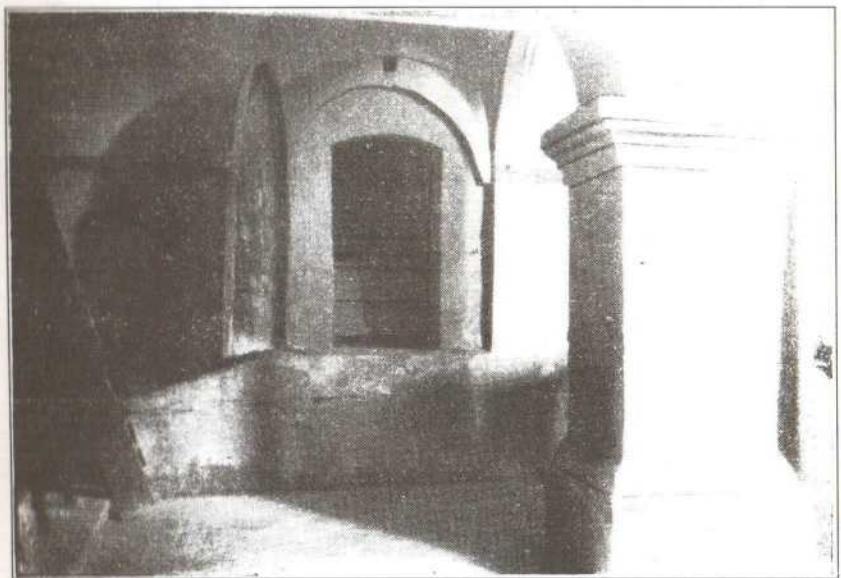


Сл. 36: Црква Св. Петра и Павла у бившој резиденцији северинског епископа; саграђена 1770, а обнављана 1879 и 1895.

ди најстрожију истрагу против Симеона Филиповића, као главног потстремка свих новијих народних устанака против унијата, да се сви кривци против уније пронађу и најстроже казне, а манастир Марча да се одузме од православних калуђера и преда унијатима. Уједно је, у вези

с тим донесен и 46 законски чланак тога сабора од 1741 год., којим се обновља стари закон: да се у Хрватској неће трпети ни једна друга вера, сем римокатоличке...

Млада царица Марија Терезија, као ревносна католикиња, потпуно се сложила са жељама хрватско славонског племства и са закључком угарског сабора, али није смела да одмах приступи насиленом одузимању Марче и уклањању православних епископа из Хрватске. Већ је, пре свега, одредила истрагу против владике Филиповића, чији крај вла-



Сл. 37: Скривница у зиду цркве Св. Петра и Павла у Северину, где су чуване народне повластице Срба из Вараждинског генералата.

ника није ни дочекао, - он је умро 16 марта 1743 год., - а затим је позвала Архијерејски синод карловачке митрополије, да се он, у име српске цркве и народа једном за свада одрекне свих права на манастир Марчу; јер док то не учини царица неће потврдити новоизабране и на потврду предложене епископе Алексија Андрејевића за Костајничко-зринопољску и Павла Ненадовића за Карловачко-сењску епархију.

Синод није могао одрећи се Марче без народног пристанка, те стога буде изаслата нарочита депутација царици у Беч с молбом; да царица одустане од свога захтева, јер би извађање тога лако могло изазвати поколј у Вараждинском генералату; а народ ондашњи радо се одриче свих имања, права и повластица, што их је први потпуно унијатски епископ Зорчић добио, и одлучно тражи да му се само манастир Марча, са њеним добрима освојеним од Турака, већ једном коначно као законита народна својина призна, и из Загреба поврате све сребрне и друге драгоцености, које су унијати са собом однели бежећи из Марче...

Царица је лепо примила народно изаславништво и привремено одустала од своје намере; јер су јој баш тада, у тешким ратовима које је она за очување свога престола водила, неопходно потребни били храбри српски крајишници, па их није смела огорчавати. - Тако је манастир Марча остао мирно у рукама српских калуђера, све до 1753 год.

Чим је заклопио очи први северински епископ, ревносни и рођољубиви Симеон Филиповић (16 марта 1743), одмах је, предани чувар и бранилац православља у енералату Вараждинском, "хорватски пртопоп" Никола, као "надзиратель дјел епископских" писао будимском епископу Василију Димитријевићу, из Лепавине 20 марта и. г., и молио га да пожури код надлежних фактора, да се што пре попуни упражњени престо Северинске епархије; јер, вели "и сами вјесте где смо и в'которих адови уст. - унита у Загребу готов и посвешчен јест, ми же час у уру гледамо кад ће на нас; јакоже њекое године досаждение велис нашему честному клеру и народу в' генералатје Карловачком, не малују турбацију и тшчету, створил јест, а все продолженија ради не-постављенија епископа".

Патријарх Арсеније IV Јовановић одмах је (20 априла 1743) послао бившег нишког и белоцркванској епископа Георгија Поповића, да управља Северинском епархијом као администратор; а он ће га, уједно, предложити царици на потврду за сталног епископа те епархије. Међутим владика Георгије, иако је у то доба налазио се у Пакрацу, није отишао у Северин, већ се вратио у Карловце, по свој прилици ради тога што је обавештен био да претставници народа у Вараждинском генер-

алату имају свога кандидата и да неће "турског владику".

И заиста одмах је настало, по црквене и народне интересе, врло штетан спор између народних претставника и патријарха, који је хтео силом да наметне за северинског епископа доброг, али припростог епископа Георгија Поповића, који, ко ни сам патријарх, пошто је недавно пребегао из Турске, није познавао ни тешке прилике овога краја, нити службени језик, немачки и латински војних и државних власти у тој области.

Главни претставници српских крајишника из Вараждинског генералата, који су се тада налазили у табору код Остерхофена у Баварској, чим су извештени о смрти владике Филиповића, поднели су патријарху 16 маја 1743 год. претставку у којој су га **молили**, да им за епископа постави најспремнијег човека у тадашњем Српству јеромонаха Дионисија Новаковића, управитеља латинске школе, коју је основао и издржавао бачки владика Висарион Павловић у Новом Саду; јер, - као што једном приликом доцније (у писму од 31 октобра 1747 год.) лепо рече "хорватски протопоп" Никола, - у борби за очување православља у том изложеном и тако агресивно нападаном крају, ваљало је често "бесједити... с царско краљевскаг величества министериом и с' лавови загребачкими, на вејакој инстанции потребној". Патријарх је, међутим, схватио ту **молбу** народних претставника као недозвољено уплитање у његова права и 3 јуна и. г. одговорио је крајишким официрима: да није лепо, што су они, који су по школама богата знања стекли, тако застранили и, против обичаја православне цркве и народних привилегија, хоће сами себи да бирају епископа; а морали би знати да то право припада само њему и епископском Синоду. Стога им је он одредио за епископа нишког митрополита Георгија и уверава их, да им никога другог, док је год овај жив, неће посветити...

Овај неспоразум између народних претставника Северинске епархије и патријарха Арсенија IV, одмах су искористиле државне власти и одбиле да потврде предложеног митрополита Георгија за северинског епископа. Патријарх је остао код своје одлуке и није другога епископа предлагати за упражњену епископску столицу у Северину; а пред-

логе народних претставника на народно-црквеним саборима у Сремским Карловцима 1744 и 1748 год. о попуњењу северинске епископске столице, одбили су царски комесари с мотивацијом, да избор епископа не спада у компетенцију народног Сабора већ архијерејског Синода.

Тако је Северинска епархија све до смрти патријарха Арсенија IV остала непопуњена; а када су после смрти његове народни посланици из Вараждинског Генералата обновили молбу, да им се Дионисије Новаковић постави за епископа, добили су 15 септембра 1748 год. одговор од новог архиепископа Исаје Антоновића, да је: "синодално и саборно разсуждено, закључено и уговорено, да он Господин Дионисиј, ради проповједи слава Божија и у Синодалном нашем Консисторијуму за савет, при нашеј архиепископској резиденцији до времена будушчија јего промоцији останет".

На народно-црквеном сабору у Сремским Карловцима 1749 год., на коме је изабран за архиепископа и митрополита дотадањи Карловачко-сењски епископ Павле Ненадовић; ситуација се изменила. - Дионисије Новаковић није више претендовао на Северинску епархију, јер су га Будимци на сабору најнергичније тражили за свога епископа и успели су да своју вољу остваре; а Сењско-приморска или Горњо-карловачка епископија, која је кроз XVII век била саставни део Марчанске епархије, упражњена је постала избором њеног епископа Ненадовића за архиепископа. Уз то је царски повереник на народном сабору 1749 год., фелдмаршаллајтнант барон од Хелфрајха, саопштио народним представницима царичину поруку: да се православна Марчанска или Северинска епархија има дефинитивно укинути тако, да се више никада и не покуша шта предузети за њено обнављање.

Све те околности дале су повода претставницима Генералата вараждинског и карловачког да, на један заобилазан начин, ипак покушају обновити стару Марчанску епархију у њеним ранијим границама, напуштајући тобоже сасвим Северинску епархију. И 18 јуна 1749 год. поднели су они Сабору заједничку молбу, да се раздружен делови старе Марчанске епархије, који су до сада образовали две епархије - Северинско-лешавинску или Вараждинску и Сењско приморску или

Карловачку - сједине *оћећ у једну епархију*; а уједно да им се за епископа постави, "домородац", као што је раније бивало "по зактеванију и радости целога общаства нашега обоих, клера и народа".

Међутим, дворске власти у Бечу осетиле су одмах тенденцију тога предлога и царица Марија Терезија наредила је у фебруара 1750 год. новом митрополиту Ненадовићу: да се Северинска епархија има одмах сасвим укинути и сав њен териториј разделити на друге две православне епархије у Хрватској - на Костајничку и Горњу Карловачку; па је ради тога дужан митрополит, чим се поврати из Беча у Карловце, да сазове Архијерејски Синод и ликвидира то питање. Шта више, пошто митрополит до 24. јуна и. г. није поднео двору никакав реферат по том питању, царица га је, под тим датумом, поново енергично позвала, да без икаквога одлагања има извести поделу Северинске епархије на Костајничку и Горњокарловачку, о учињеном да извести двор и да чека одлуку ради коначне ликвидације. - У исто време састао се је и Синод у Карловцима, и 16 (27) јуна и. г. донео је одлуку: да се Северинска епархија укида и сједињује са Костајничком, од које се, због тога, одузима Лика и Крбава и сједињује са Горњокарловачком или Плашчанском епархијом; а да се тиме не би сасвим заборавило и име бивше самосталне епархије одређено је, да Костајнички епископ у својој титули носи и назив *северинско-марчански епископ*. Најзад, Синод је том приликом у седнички записник, под тач. 5, изјавио наду и жељу: "да сим епископа и епископата умалением народу ондашњему скорбу чинити се не буде, ашче би у Марчи унијатскиј епископ толико легчае поставил се, что ондје наш нарочниј епископ конечне двијетсја".

Тако је учињен крај самосталном Северинском владичанству и сав православни народ Вараждинског Генералата потчињен јуријсидији Костајничког епископа Арсенија Теофановића, који је, као грабовачки архимандрит, у синодалној седници од 3. јула 1750 год. изабран за новог епископа, на место 12. новембра 1749 год. умрлог Костајничког владике Алексеја Андрејевића. - Синод је, при избору, назвао новог епископа: Костајничким, поглинским дубичким, јасеновачким *северин-*

*ско-марчанским*; али је царица, својим рескриптом од 18. септембра 1750 год., под претњом строге казне, забранила да костајнички епископи у свом наслову носе назив *северинско-марчански*; јер, вели се у том рескрипту даље: *ми целое пошребление северинскаго или марчанскаго епискошаша милостивјејше резолвирахом*". - Због тога, од сада па до 1771 год., епископи Костајничко-зринопольски, као и доцније, од 1771, епископи пакрачко-славонијски, поред свога редовног наслова место додатка *северинско-марчански*, носили су додатак - и *Вараждинской генералаша*. Али су разни црквени претставници, поред свега тога, костајничке епископе називали и даље *северинскими*, јер су они врло често становали и у епископској резиденцији у Северину; па је ту и умро први епископ удружене Костајничке и Северинске епархије Арсеније Теофановић 15. маја 1753 год. Сем тога називани су они каткада и подравским епископима, као на пр. у једном запису из 1754 год. на једној црквоној књизи у цркви села Ровишта, и т. д.

После смрти Теофановићеве управљао је здруженим епархијама лепавински архимандрит Никифор Поповић, ранији чувени писанички пропоропоп Никола. Он је већ на сабору у Карловцима 1726, када је постављен за "протопопу хорвацког", добио извесну епископску јуријсидију, - као некадашњи хрооепископи или сеоски епископи, - над православним Србима у Вараждинском генералату, пошто је успео да их побуни и одвргне од унијатског марчанског епископа. Ту јуријсидију он је вршио у споразуму са костајничким епископима све до постављања засебног православног епископа у Северину (1735); а после смрти Филиповићеве (1743) поново га је патријарх Арсеније IV, као хрватског пропоропа, поставио као вршиоца епископских дужности у истом Генералату. Са тога положаја патријарх га је сменио тек крајем 1746 год., пошто је прата, са осталим народним претставницима, енергично настојао, да се за епископа северинског добије човек, који ће моћи најдостојније репрезентовати српску православну цркву у Северинској епархији и успешно бранити православље од свих насталаја државних власти, загребачких римокатоличких и свидничких унијатских епископа; а патријарх је силом хтео да им наметне свога кандидата за

епископа, који никада није познавао односе у Вараждинском генералату и није располагао са доволно способности за тако деликатан положај... Уз то се прота, једном приликом, - на позив патријархов да дође у Осек и донесе му новаца, - мало ласкаво о патријарху изразио и додао: "Он мисли, да код мене седи ковач и кује новце!" Шта више, патријарх је крајем октобра 1747 год. дао оружаном силом довести против Николу у Карловце и тамо га, као што је прота писао Павлу Ненадовићу, потоњем архиепископу, држао интернирана "на правди Бога". После смрти патријархове прата се, као удовац закалуђерио с правом да и даље, до смрти, држи велику писаничку парохију са три капелана, и постао је архимандрит манастира Лепавине. Као такав, он је био десна рука првог епископа удружене Костајничко-северинске епархије, па је управљао њом и после смрти његове.

Већ раније једном, када нису могли добити ученог Дионисија Новаковића за свога епископа, претставници Генералата вараждинског настојали су код патријарха Арсенија IV, да им посвети за епископа против Николу, пошто је остао удовац; али је патријарх имао сасвим друге намере, као што смо видели.

Сада су народни претставници имали више наде да ће успети; јер је прота Никола међутим постао архимандрит Никифор, а заслуге су му за цркву и народ биле тако очигледне. Стога се они састану у Копривници 16 јуна 1753 год. и одатле



Сл. 38: Звоник цркве у Великој Писаници, коју је подигао "хорватски пртопоп" Никола Поповић око 1750.

управе Архијерејском синоду у Карловце молбу, да им архимандрита Никифора постави за епископа костајничко-северинског. Молбу су потписали два игумана (марчански и лепавински), један епитетроп, 26 парохијских свештеника, 2 потпуковника (Михаљевић и Микашиновић), 1 мајор (Зделаревић), 7 капетана, 5 поручника, 5 потпоручника, 5 заставника, 1 наредник (фелдбаблин), 2 каплара и 23 сеоска кнеза. - У молби се нарочито истичу велике заслуге и тешка страдања архимандритова поднесена за очување православља у Вараждинском генералату - "*доклем је нас с уништи разлучио*"; а за тим веле: "Такожде же непрестано трудилса и трудитеја, како слово Божије *пройовједаши и цркве воздвизаши, и своју црков* (у Вел. Писаници) *камену воздвигао, какове мед нами не има и Бог вјесћ буде ли*, в' којеј на ден по три службе Божије совершавале се буду; *школу своју* водрузио, и свакаго интереса цесарско-краљевскаго величества помежду нас ходатј јест..." и завршују: "за којего вси ми, мали и велики, Свјаштењи Синод умилно молимо, да би нам далше не претериали нашему благочестију хода гаја и крјепкаго бранитеља, но да нами удостојет јего епископа освјатити, како његових ради мерит, тако и ради нашега *манасијира Љењавинскаго*, који је мед нами био, доклам је унија била, *аки крин между шернием* и до крови страдали јесу јеромонахи и монахи здје, и коначном запустјенију приходил по расхищенију унијатскому..."

Али, заслужни родољуб и необично ревносан прегалац на свима пољима црквено-народног живота у Генералату вараждинском, архимандрит Никифор Поповић, бивши славни "хорвацки пртопоп" Никола, ни овога пута, као и никад доцније, није постао епископом удружених епархија; јер је, по освештаном обичају на карловачком двору, на реду био да постине епископ архимандрит катедралне архиепископске цркве Јосиф Стојановић прозвани Грешљика, који ће доцније много штетити угледу српске православне цркве у Хрватској, својом грамзивошћу за новцем и другим слабостима. - За њега је пртопоп Никола већ 1747 год. у једном писму рекао: да "није вредан с једном женом бесједити, а камо ли с царско - краљевскаго величества министеријом и с лавови загребачкими..."; док се он сам, - као администратор

Северинске епархије пошто је прата смењен, - тужио патријарху: како прата за његове проповеди говори људима да су такве, да ни сам онај који их је изговарао не зна шта је рекао...

Архиепископ Ненадовић примио је поменуту молбу претставника Генералата вараждинског у Хопову 7 јула 1753. г., а он је већ 24. јуна и. г. поднео царском двору на потврду избор Јосифа Стојановића за епископа костајничког и Генералата вараждинског. Карактеристично је уз то, да су се овом приликом и државне власти необично пожуриле да потврде Стојановића за епископа и већ 21. јула (1. августа) и. г., издана је царичина потврда преко Илирске Дворске Депутације. - Један угледан Србин, Никола Бобић из Вировитице, сазнао је за то већ 23. јула и одмах пише архимандриту Никифору, који је тада био у Карловцима: "чујући за тај глас све скорби на крај одметнуо сам, те сам то (зло) за највеће примио, те ми не да пити ни јести, а јошче мање спавати..."; тако је популаран био архимандрит Никифор и тако је тужно у народу одјекнуо глас да он и опет није постављен за епископа.

Како је одмах затим следовало и одузимање манастира Марче, оруженом силом, из руку српских православних калуђера и предавање унијатима, архимандрит Никифор бацио је одмах копрену преко свих неправди и увреда нанесених му, можда и нехотице од Синода и архиепископа и похитao је да и последње снаге своје, са осталим народним претставницима из Генералата вараждинског, заложи за поново спасавање православља у своме крају; и великодушно, до смрти своје (26. септембра 1768. у 78 год. живота у Вел. Писаници) помагао је новом епископу, свом личном противнику, у свима важнијим моментима за добро цркве и народа.

Одмах после укидања Северинске епархије и спајања њеног са Костајничким владичанством, покренуо је царски двор, - на захтев загребачког бискупа, хрватских и угарских сталежа, - поново питање о манастиру Марчи и све енергичније стао је захтевати од митрополита, да са Синодом донесе одлуку о потпуном, и за сва времена, одрицању српске православне цркве од манастира Марче. Како је митрополит оклевао са одговором, царица је наредила да се спроведе нова истрага

против оних који су тобоже силом отели тај манастир из унијатских руку; а преко народног агента (адвоката) у Бечу, Оренга, јављено је 25. септембра 1750. год. митрополиту: да је манастир Марча камен спотицања напретку многих важних народних послова и може сасвим порушити углед митрополитов код двора... Митрополит је одговорио: да он и Синод, без народног сабора, а нарочито без народа оних крајева не могу ништа у том правцу одлучивати; јер, вели "ја вала да сам прав и цркви и царици по мом јураменту". После угарског сабора у Пожуну, маја 1751. год., та су наваљивања на митрополита још више појачана, јер је царица поново морала обећати угарским сталежима да ће им дати сatisфакцију и Марчу предати унијатима. Али митрополит није поклекнуо. Он је свим могућим начинима настојао да царицу одврати од тога, па се нарочито користио емиграцијом Срба у Русију, која се у то доба забивала, и предочио је двору, да би се лако могло догодити да и Срби из Вараждинског генералата, ако због вере буду гоњени, одлуче се да следе пример својих сународника из Бачке и Баната, напусте ову царевину и преселе су у Русију или у коју другу државу. - Бојазан од те могућности задржала је акцију против Марче пуне две године.

Но у лето 1753. год. царица се коначно одлучила, да удовољи захтевима хрватско - угарског племства, и, пошто се ратно врење на бојним пољима утишало, наредила је заповеднику Вараждинског генералата, генералу графу Петаци, да оруженом снагом, - или ипак потажно и опрезно, - заузме Марчу и српске православне калуђере из ње претера. Генерал је са одушевљењем приступио послу и у споразуму са хрватским баном државним канцеларом и секретаром проширио је мандат добијен од царице. - Прва му је брига била, да на који било начин добије изјаву од кнезова по селима у Иванићкој крајини, која су раније припадала дворским парохијама марчанских епископа, да новоименованог марчанског бискупа Палковића признаду за свога епископа. Његов изаславник мајор Петарди успео је, *на превару*, да добије пристанак и потписе од седам народних кнезова, пошто се позвао на капетана Петра Љубојевића за сведочанство, да је, тобоже, на то већ сва Генералија пристала, па да ће им Палковић олакшати многе терете,

нарочито да више неће морати подмиравати трошкове за народне саборе у Карловцима, да ће им се знатно снизити таксе за наплаћивање свештеника итд.

Ускоро после тога наредио је генерал Петаци, да 1. августа дођу у Чазму сви главнији српски официри под његовом командом, као што су: потпуковници Микашиновић и Михаљевић, мајор Здјелар, капетан Поповић, Вуковић и др.; а пред вече истог дана дошао је и он сам у Чазму са 20 коњаника и 200 пешака римокатолика. Чим су Срби официри видели пратњу генералову одмах су знали да се нешто спрема против Марче; и сутрадан зором, под вођством потпуковника Микашиновића, изашли су пред генерала и умолили га: ако мисли Марчу заузети нека их не води тамо, јер ће радије сви главе погубити него се назвати издајцама народа и цркве своје. Али, када им је генерал показао царично наређење, којим се прети свима онима који се не покоре царској одлуци губитком главе, а целом народу губитком привилегија, они изабраше од два зла мање и очију пуних суза, како пише један од њих, пођоше за генералом, пошто су напред јавили калуђерима у Марчу, да војска долази и да је мирно дочекају.

Тако је генерал Петаци 2 августа 1753 год ушао у Марчу, позвао игумана и калуђере, прочитao им царичин налог да њему имају предати манастир и наредио им, да се одмах селе куд им је воља; а са собом могу понети само оно што за 24 сата могу изнети. Калуђери се договоре с народним официрима и све што се могло добивши кола од околног народа, преселе у манастир Лепавину. Народ око Марче био је силно узбуђен испраћајући своје калуђере и гледајући аустријске крајишнике римокатоличке вере, у белом оделу како заузимају манастир. - Очевидци, у својим извештајима причају, да је било појединача, који су због тога косе чупали, одело на себи кидали!

Глас о овој отмици Марче узрујао је болно све Србе и далеко ван граница Вараждинског генералата. Најкарактеристичније је у том по-гледу писмо које је горњо-карловачки епископ Данило Јакшић, одмах по догађају, писао Митрополиту Ненадовићу; у њему се каже: како претставници народа у његову владичанству веле "да би *лакше пребо-*

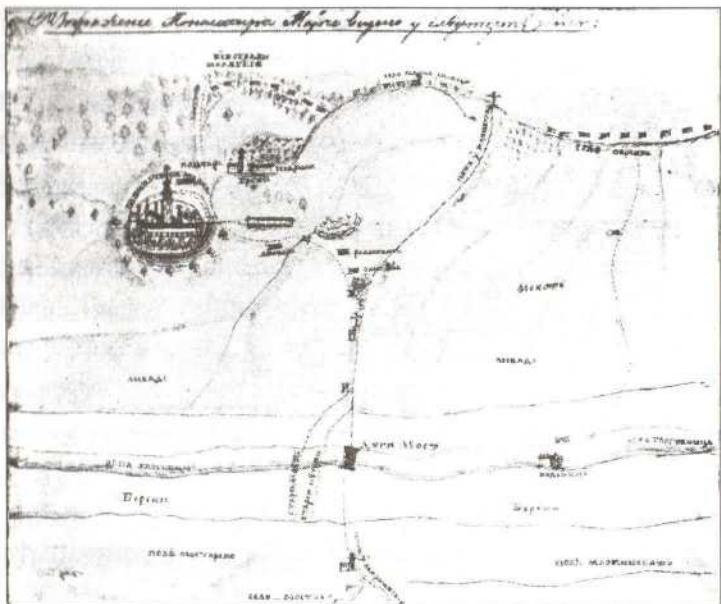
*лили да је царица, за какав свој нарочити интерес, од сваке српске куће ћој једну главу узела и смрти ћредала* него што ће преболети ову жалост коју им зададе отмицом најстаријег српског манастира - Марче..."

О несрећи која је постигла сав српски народ у Генералату вараждинском одузимањем Марче, први је известио митрополита Ненадовића потпуковник Михајло Микашиновић. - Он је уједно замолио митрополита, да одмах предузме енергичне кораке код царског двора да се Марча врати; а он лично је спреман, да са осталим највишим официрима српске народности и другим народним првацима, пође царци у Беч, извести је о свему и умоли за милост. Како је ускоро после тога ступио у Генералат митрополитов екзарх Арсеније Радивојенић, - као администратор Костајничко-Северинске епархије, док новопотврђен епископ Стојановић не стигне, - он се 15 августа, о храмовој слави манастира Лепавине, договори са архимандритом Никифором и народним првацима, да се одмах одржи протестни збор самог свештенства у Северину, - пошто је царица под претњом најстрожијих казна забранила крајишким официрима, да и једне речи прозборе против поступања са Марчом, па би њихова јавна акција могла одмах довести до судбоносног сукоба са војним властима. - Збор се састао 28 августа и митрополиту је упућена молба, у којој се између остalog, и ово рекло:

"Велика је наша жалост, што су толике наше вјерне службе, велика крвопролића, тешки терети и толика љубав славном дому аустријском заборављени и тако наша срца извађена, веселост изгубљена. Чему да се веселимо, кад морамо толики немир у црквама и у закону нашем да трпимо? А то нас је једино и довело испод јарма турског под окриље славног дома аустријског. - Кад ради потребе дође пред генерала (Петаци) који свештеник, официр или мушкатир (крајишник) нашега закона, он никога не пушта веселог од себе, већ узима *самођа Бога автараше и прије оћега суда осуђује на ѡаклене муке...* Од толикога љутога зла, које трпимо од тога генерала, *није шежа ни сама смрт...*

Стога "с великим покорношћу просимо, на земљу падајући да милостиво настојите код наших милостивих цесарско-краљевских

tronova, да нам се смилују и опет нам допусте, да живимо у нашем манастиру Марче, који су пређи наши сазидали за свећенике нашега благочестија, од куда се уносио велики интесес у славни дом аустријски.



Сл. 39: Ситуациони план манастира Марче, израђен од српско-капелског свештеника Лике Шешића у циркуларном протоколу из прве половине XIX века.

До сада су тамо пребивали поштених фамилија свећеници - нама на весеље; а сада су тамо именом, а не дјелом унијати, непоштени, пијанци и лакомше, који не слушају својих старих и пред народом чине велику саблазан. Али, њихово состојање није велико, нема их више од четири или пет. - Они нису тамо позвани Светим Духом, него грјехова ради својих тамо су прибегли, како би и онђе могли гријешити и послије опет бежати даље. Њихова самовоља и непокорност, може ли донијети какав било интерес цесарско-краљевској служби?..."

Одмах је изабрана народна депутација, са задатком, да под вођством митрополитовим лично претстане царици, потужи јој се на-

сиља генерала Петаци и умоли је за повратак манастира Марче. Генерал Петаци не хтеде пустити ни једног српског официра из Генералата у ту депутацију; али је митрополит другим путем израдио дозволу за потпуковника Микашиновића и он је са епископима, пакрачким Софронијем Јовановићем и арадским Синесијем Живановићем, архимандритима, лепавинским Никифором Поповићем и шишатовачким Вићентијем Поповићем, и марчанским игуманом Софронијем Стефановићем отпутовао у Беч. Царица је, међутим, одлучила била да истраје на путу, који су јој сугерирали хрватски бан, државни канцелар и генерал Петаци, те је 5 новембра 1753. г. известила митрополита: да молби у ствари повратка Марче не може удовољити, пошто су је Срби тобоже "јавно и казне достојно уграбили (!)", а цркве и села око Марче заузета су само у потребним границама; стога нешће да прими никакву депутацију у тој ствари и генерал Петаци имао је право што није хтео да пусти из Генералата изабране посланике за ту депутацију.

Иако је ова царичина порука врло опора била, она није застрашила ни српске официре у Генералату вараждинском. - Чим се Микашиновић вратио у Генералат и видео каква све насиља чини генерал Петаци, да би бар Иванићку крајину, управо оне две парохије Граберску и Маринковачку, које су марчанским епископима припадале, силом протерао на унију, он је одмах, са својим другом потпуковником Михаљевићем, из Копривнице 1 (13) новембра 1753 год., између осталога и ово писао митрополиту Ненадовићу: "Преосвјашчениј господине, за истину ако то не обернетса иначе, то нам конечна погибљ предстоји и стократ болша и драгша нама била би смрт нежели овакиј живот... Што нас друго испод турског ига извело, разве љубов нашега закона и желание слободи у закону? Доиста, **ни једниј шурскиј цар нерашивал шолико на наше благочештије** колико господ. генерал Петаци. Заиста је, господине преосвјашчени, људство узврело и једва тишимо; и ако не буде откуд помоћи и утјешенија, то бојатисја буне и велике жалости. Господине, Бога ради, не пошчедите труда својего и не запуштајте благочестија својего, да по смрти не речетса Вами: да под владанијем Вашим пропало благочестије у Генералату вараждинском "... А ускоро

после кренуо се цео народ Вараждинског генералата, да тражи путове којима би могао паралисати насиљничку акцију генерала Петаци. И поред свих забрана војничких власти, састали су се 28 децембра 1753 год. сви народни прваци у епископској резиденцији и крај својих народних привилегија у Северину, те су одатле управили врло дирљиво написану молбу митрополиту и свима епископима молећи их: да њихову ствар узму као општенародну и сви се искрено заузму код царскога двора, да им се манастир Марча поврати. Сем леповинског архимандрита Никифора Поповића и марчанског игумана Софронија Стефановића, молбу је потписало 33 свештеника, 33 кнеза и 18 официра. - На основу те претставке митрополит и епископ поново су се заузели, али им је из двора поручено, да царица не може у тој ствари ни најмање шта попустити.

За све то време генерал Петаци настојао је, нарочитим системом, да силом створи присталице новом унијатском епископу Гаврилу Палковићу (1751-1759), кога је пошто-пото хтео да инсталира за бискупу у Марчи. - Пре свега, он је са војском заузео и осталих шест православних цркава у Иванићкој крајини (две парохијске - Граберску и Маринковачку, и четири капеле у селима Грабовници, Крижу, Граберју и Марчи са осамнаест села око Марче, протерао православног парохијског свештеника Константина Смољановића из Граберја и најстражије забранио и сам приступ сваком православном свештенику у Иванићку крајину; место њих довео је два унијатска калуђера, Симеона Булића и неког злогласног јеромонаха Димитрија из Славоније, да они у Марчи и по заузетим селима врше богослужења и све парохијске дужности; а народу тих села најстражије је забранио, да ради својих духовних потреба одлазе православним свештеницима по суседним Крајинама.

Како се народ и свештенство није хтело покорити тим наредбама, генерал Петаци отпочео је жестоко гоњење и мучење православних по Иванићкој Крајини. Тако је на пр. поручника Филипа Радотића два пута дао оковати и у тамници држати, што није хтео допустити да у цркви Св. Вида, коју су његови родитељи сазидали у селу Грбовици,

служи унијат Булић. - Радотић је доцније из тамнице умакао и пребегао у Русију. - Војничке страже ловиле су по друмовима сватове и силом доводиле у Марчу да младенце унијатски калуђери венчају; а оне који су се опирали батинали су и у тамнице затварали. Неколико домаћина из Шумећана, Крижа и Дејановаца похватала је стража и оковане отерала у копривничку тамницу само зато, што је први од њих допустио, да њихов пртерани православни свештеник Смољановић, у његовој кући крсти децу осталих; а у тамница ма мучени су још и тиме, што су везивани на ланце и остављани целе ноћи на њима. Слично је поступано и са оним Србима који би примили на ноћиште, или су, какву другу, ма и најмању, услугу учинили којем православном свештенику и калуђеру, који би по дужности или случајно својим путем пролазили кроз Иванићку крајину. А саме такве свештенике и калуђере хватали су стражари намештени по целој Крајини, везивали им руке наопако и пешице их гонили поред њихових коња, на којима су спроводници јашили, у копривничку или крижевачку тамницу; оне пак, који би од тешког пута и мучења изнемогли, везаних руку и ногу носили су на коњима... Пред тамницом пароха Смољановића, који се усудио доћи у своју парохију да крсти петеро деце православних родитеља, стајала је стража са исуканим сабљама. - У тамници су га прво мучили глађу и зимом, а за тим је изведен пред генерала Петаци. Овај је покушавао да га задобије за унију; када је свештеник одбијао и помисао да вером преврне, планује генерал, назвао га најпогрднијим именима и теражући га испред себе казао је очевима чију је децу крстio: "не слушајте ваше попове и не верујте им ништа, јер они не знају ни колико ово моје псето" - које му је крај ногу лежало.

Заповедник војничке страже у Марчи и по селима, капетан Мрзљак, енергично је изводио налог генерала Петаци. - Он је одмах почeo звати к себи у Марчу све кућне старешине и тражио је од њих, да се, по царичној наредби, пред комисијом закуну: да примају унију и признају за свога епископа Гаврила Палковића. Само мали део домаћина, заведен и застрашен, пристао по жељи царичној; а велика већина прозрела је одмах намере ове комисије, те или не хтеде доћи

пред њу или најодлучније одби да положи заклетву. По оне који не хтедоше доћи, капетан је шиљао по 12 момака да их лове; и ноћу из кревета дизали су домаћине везивали их и гонили у Марчу, Крижевце и Копривницу. Многи опет, сазнавши да по њих иду страже, напуштали су своје куће и по љутој зими склањали се у шуме и бруда испред насиља... Али, нарочито тешко страдала су три најугледнија домаћина из Иванићке крајине, који су 26 фебруара 1754 год., с дозволом свога команданта барона Бирне, ишли у Северин да присуствују инсталацији свога новог православног епископа Јосифа Стојановића и тамо јавно протестовали због верског гонења у њиховој Крајини. Када су се повратили домовима, похватали су их, оковали и генерал Петаци држао их је тако 4 1/2 месеца у крижевачкој тамници, где су их злостављали и мучили глађу; а када су пуштени из тамнице осуђени су да трче т.зв. **мршве шибе**, - те је један од њих морао 4, други 8, а трећи 10 пута да трчи кроз колону од 300 војника, који су дужни били да их немилосрдно шибају јововим шибама по голом телу. Народни претставници, у својој тужби против насиља генерала Петаци, нарочито наглашују: како је болно било гледати до голих костију исечене и искрвављене ове патнике, јер је на првом било 1200, на другом 2400, а на трећем 3000 удараца, масница и рана од шиба...

После таквих насиља, када се у народу врење привидно утишало, као што бива у природи пред велику буру, одважио се је генерал Петаци под јесен 1754 год., да у Марчи устоличи унијатског бискупа Палковића, пред народом из околних села, који је тамо оружаном силом дотеран. Али наскоро после тога, почетком 1755 год., плану т.зв. **северинска буна**, у којој су крајишници обих вера, православне и римокатоличке, ради разних неправди, поводом увађања нових војничких уредаба, поубијали неколико својих официра. Устанак је угашен и 17 коловођа изгубило је животе у Кањижи - изломљени живи на точку или мачем посечени. - Све православне, од којих је 7 посечено, а 24 осуђено на вечиту робију или на 10, 5 и 3 године тамнице и работе, исповедио је и причестио, с шест својих свештеника, стари родољуб, лепавински архимандрит Никифор Поповић, некадашњи славни "протопоп хор-

ватски" из Велике Писанице. - Из његова писма митрополиту Ненадовићу, од 19 јула 1755 год., сазнајемо, да су римокатолички свештеници и пред саму погибију на смрт осуђених Срба, као и код оних осуђених на робију, покушавали да их одврате од православља и задобију за своју веру; али су сви "фратри", који су том приликом "многа ухищченија код нашег (осуђеног) народа творили... повратилисаја посрамљени". И тек тада пуштен је архимандрит, са својим свештеницима, да их утеши, исповеди и причести...

Чим је устанак планују поново је опустео манастир Марча, јер је бискуп Палковић, заједно са својим калуђерима, главом безобзирце, побегао у Загреб, па су православни свештеници ушли у Иванићку крајину и заузели своје цркве; али када је буна угашена, морали су опет да их напусте по наређењу из Беча... - При истражној комисији, која је затим послата у Вараждински Генералат, изјавили су народни претставници фелдмаршалу графу Најпергу: да је генерал Петаци много крив том устанку и зато, што је насиљнички и крвнички поступао са православним Србима у Иванићкој крајини и манастир Марчу предао унијатима; па су молили да им се Марча и остale, уз њу, одузете цркве поврате. Најперг им је на то саопштио: да царица нипошто неће пристати на повратак Марче и да је због тога манастира већ силно огорчена на сваки српски народ, те нека се стога већ једном за свагда одрекну свих својих претензија на Марчу.

У тако тешкој ситуацији сазрела је код народних вођа у Генералату Вараждинском мисао, да се од два зла изабере мање; да се, најзад, учини по жељи царичној, али да се ова прилика искористи тако како би се унијати коначно изгубили из ове крајине. На позив архимандрита Никифора и обојица потпуковника, Михаљевића и Микашиновића, одржан је почетком јуна 1755 год. народни збор у Северину, на који је дошло по пет народних поглавица из сваке кумпаније Вараждинског Генералата. На том збору донесена је одлука: да се народ, с тешким болом, одриче, за свагда, свих права на манастир Марчу под условом "**да конечнно униши између нас изједињућа и друге наше цркве и народ у својему закону мирни осашнемо; а у већкаш ђоменуши манастир римо-**

*кашолици, не униши, наслеђисе*". - Ту одлуку народног збора потписали су архимандрит лепавински Никифор Поповић, који је цео век провео бранећи народ од уније, последњи игуман марчански Софроније Стефановић, протопоп: Лазар Бакрач северински, Симеон Машин гаревички (мославачки) и Тадеј Ићидовић плавшиначки, са потпуковницима Михаилом Михаљевићем и Михаилом Микашиновићем.

На такво решење овог тешког и тако дуготрајног спора пристао је, најзад, костајничко-северински епископ Јосиф Стојановић, те је одмах, преко графа Најперга, поднешена царици молба и предлог: да се из манастира Марче *уклоне унијаши*, због којих су се сва зла у Вараждинском Генералату догађала, па да се доведу у њу римокатолички калуђери *шарисше*, који ће отворити *школе* и за православну децу; јер од како је почела борба за Марчу православни Срби не шиљу више своју децу у језуитске школе, него у разне реформатске и евангеличке; а уклањање унијатских калуђера из Марче може се тим лакше учинити, што сес њих нема иначе ни једнога унијата у целој Генералији. Сем тога, владика Стојановић умolio је графа Најперга посебно: да се што пре поврате православнима отете цркве и капеле у марчанској околини и њему дозволи канонска визитација и по тој области; и најзад, да се допусти православнима у Копривници да саграде цркву; а у градовима Иванићу, Ср. Ђурђу (Ђурђевцу) и Крижевцима, да се дозволи недељом и празницима обављати православно богослужење у молитвеним домовима, пошто у тим градовима има увек доста православних војника и по који офисир.

Фелдмаршал граф Најперг успео је да увери царицу Марију Терезију, како нема никакве наде да би се могла провести унија у Вараждинском Генералату и она је ускоро пристала на предлог народних првака. - Унијатски бискуп Палковић, добио је имање Пресеку у замену за Марчу; а у Марчу је домаћи послат неколико пиариста из Аустрије. Ови су, већ 1 септембра 1755 год., отворили тамо немачку и латинску школу. Међутим, та школа није била дуга века. Марча, удаљена од света, тако рећи у пустињи, није била згодно место да постане просветни центар Генералије, а уз то су православни Срби с непове-

рењем гледали и на те римокатоличке калуђере, који ни језика народног нису знали, те им нису хтели шиљати у школу своје синове. Стога је та школа већ после неколико година затворена; а пијаристе се преселише у новосаграђени град **Бјеловар**, као нови центар Вараждинског Генералата, у коме им је, поред школе, 1772 год. поверила и новооснована римокатоличка жупа.

Великим Марчанским имањима (самих винограда било је око 150 мотика) управљали су пиаристи још неко време; а затим је све распродато околним граничарима. - С једним делом добијеног новца од продатих марчанских добара, државна власт је подигла у Бјеловару манастир пиаристима, који и данас постоји као римокатолички - жупни дом и народна основна школа; а народу око Марче убрзо је дозвољено да са опустелог и пропалог манастира слободно разноси грађу и обара зидове оронуле и пропале манастирске цркве.

Тек у наше дане, после ослобођења, подигнута је мала православна капелица на развалинама манастира Марче, који је по тешкој судбини својој, био један од најзначнијих манастира у Српству. - Он је деценцијама страдао, паљен, рушен, и најзад уништен; али је народ, и у његовој најближој околици, успео, да, и поред свих насиља, очува своје прадедовско православље и српску народност...

Костајничко-северински епископи становали су обично, ради опасности по народ од уније највише у епископској резиденцији у Северину, па је ту и инсталација њихова обављана. Аустријским државним, као и црквеним властима то није конвенирало. Оне су још стално тежиле, да поунијате православне Србе по Хрватској. Стога су ускоро одлучиле да укину и Костајничко-северинску епархију. О тој одлуци известио је народне претставнике, на сабору у Карловцима 22. септембра 1769 год, царски комесар гроф Хадик с наређењем: да се Костајнички део приједружи Горњо-карловачкој епархији, а северински **Пакрачкој**. Архијерејски Синод, који је одржан после сабора, покушао је да спречи укидање Костајничко-северинске епархије, али није успео. И већ у Регуламенту за Српски народ од 1770 год. одређено је дефинитивно укидање те епархије и њена подела на поменуте суседне епархије.

је. Та одлука је изведена током децембра 1771 год.; а царица је 30 јула 1772 год. издала диплому, по којој од сада припадају *Пакрачкој епархији* сва места у Генералашу Вараждинском и Крижевачкој Жупанији, у



Сл. 40: Црква у Беловару, саграђена 1792 године без звоника, а обновљена са звоником 1833.

којима православни Срби живе. - У Генералату било је тада 218 такових места, са 3136 дома и 17.795 мушких глава; а у Крижевачкој жупанији било је само 194 православна дома по парохијама Миклеушкој

Салничкој и Болфанској.

Чим је изведено уједињење бивше Марчанско-Северинске епархије са Пакрачком епархијом, одмах је војна власт тражила да откупи сва имања северинске епископске резиденције, с тврђом: да та имања припадају граничарима и да је епископ Симеон Филиповић неовлаштено купио их. Тенденција јој је, међутим, била: да индиректним путем онемогући пакрачком епископу Атанасију Живковићу, да се настани у северинској резиденцији; јер је митрополит Ђорђевић већ 16 маја 1771 год. писао Живковићу и нагласио му да ће Стојановић преселити се у "Карлштат, а Вашему Преосвјаштенству *доброназиданују резиденцију у Северину осавиши*". Поред свих противљења српских црквених власти, војна власт је силом откупила сва имања северинске резиденције и епарх је 27 маја 1775 год. исплатио 1419 гор. 45 кр. процене куповине; коју је пакрачки епископ Атанасије унео у Народне фондове у Карловцима 31 марта 1776.

Тако су аустријске власти ускоро успеле, да униште не само резиденцију и цркву марчанских епископа, него и новоподигнути двор, са придворном капелом северинских епископа; и да присиле пакрачке епископе, да остану у својој старој резиденцији у Пакрацу, што даље од стarih црквених и просветних центара у Вараждинском Генералату, који су пали као жртве у борби са унијом, коју су државне и црквене римокатоличке власти хтели силом да наметну српском православном народу у тој области.

У области Марчанско-северинске епархије, где су готово за читаво време њихова опстанка биле тако сталне и тешке борбе за очување православне вере, - ради које се, како народни прваци често наглашаваху, и избегло из турскога у хришћанско царство, - није се могло довољно ни мислити, а камо ли радити, *на књижевним и уметничким делима вишега стила*. У тој борби, шта више, пропали су врло многи драгоценi објекти донесени приликом калуђерских и народних сеоба са Балкана. Највећи део стarih рукописних књига попаљен је или развучен на разне стране; а уметнички израђени црквени предмети од сребра и злата претопљени су главним делом у Загребу, у првој половини

XVIII века, камо су их однели унијатски калуђери из Марче; док је мањи део продат као старо сребро из манастира Лепавине, у доба велике оскудице његове крајем тога века. За први случај зnamо из бројних народних тужба, после бекства унијатског епископа Силвестра Јовановића и његових калуђера 1735 год, из Марче у Загреб; а други нам је познат по једном записнику братског сабора манастира Лепавине од 21. јануара 1787 год., под председништвом пакрачког епископа Кирила Живковића. Из тога записника види се, наиме, да је манастир тада одлучио, ради својих преких потреба, да 35 фунти разних сребрних утвари, као и један део сувишних црквених књига, претвори у новац... Врло је веројатно, да су том приликом пропали и остатци драгоцености манастира Рмња, који су заостали били у Марчи, после однашања њиховог главног дела у Загреб, и 1753 год. пренесени у Лепавину; као што је била, на пр. велика, уметнички израђена сребрна кадионица из 7124 (1616) године, сребрни и позлађени рељефни украси посыдани са једног старог пергаментског јеванђеља, и т. д. Сем тога, добар део старих уметничких предмета од сребра и злата предат је аустријским државним властима, на захтев царев, као позајмица држави, за време ратова са Наполеоном I, као што нам сведоче документи Епархијског Архива у Пакрацу...

Од *старих црквених објеката донесених са Балкана* уопште, сачувано је до нас, на територијуму бивше Марчанско-Северинске епархије, врло мало и то, с незнатним изузетцима, готово искључиво у манастиру Лепавини. Тако су на пр. пренесени били, не само остатци старија манастира Марче, него и манастира *Кушињце, Гаревиће или Бришљанца*, кога су 1715 год. подигли и лепо почели развијати, у новом српском насељу у Мославачкој или Гаревичкој гори, калуђери из *Полимља*; али је, по наређењу аустријских државних власти у осмом деценију XVIII века, и тај манастир дефинитивно забрањен и уништен. - Од рмањских драгоцености, старе златарске уметности наше, налази се у манастиру Лепавини још само један сребрн кивот у облику цркве са једним кубетом. На њему је натпис: "Сии биљег манастира Рмња, храм светаго архијереја Христова Николи, с'зда се в'љето 7123 (1615), трудом

и подвигом старца Макарија." Ту је још и један мали сребрni па позлаћен, моћник, или реликвиар, у облику кутије, украсен рељефима Св. Тројице код дуба Мамвријскога, анђелима и драгим камењем. Он је раније припадао манастиру Сопоћанима, задужбини краља Уроша првог у старом Расу, као што сведочи и запис на њему... У Лепавини се још чувају и два стара Четверојеванђеља, писана на пергаменту, са лепим иницијалима. Једно је српско-рашке, друго маједонске редакције; оба су писана негде на Балкану у XIII и XIV веку. Отуд је донесен и рукопис Ерван или житије Григорија епископа Омиритског, преписан у XVI веку у манастиру Сарапандору или Осогову, код Криве Паланке. Тамо је и један Зборник архијерејских поука, писан у манастиру Рмњу 1621, као и један Псалтир писан у Марчи 1657 год...

Немамо никаквих података, на основу којих би могли одредити: да ли су и у Лепавини у XVII веку *преисливане књиге*, као што то поуздано зnamо за Марчу; али је врло веројатно да ту уопште нису књиге писане или бар не у већем броју; јер је у њој сачувано, сразмерно, много старих српских богослужбених књига, штампаних у XVI веку и руских, штампаних у XVII веку, а нема ни једне рукописне, између десетак очуваних, на којој би био запис да је писана у Лепавини. Уопште, сем књига писаних у Марчи, зnamо још само за једну књигу у целом Вараждинском Генералату, која је писана на том терену. То је једно Четверојеванђеље, које је писао 1622 год. "диак Петар, син попа Радише из Бачке у месту Повелићу на реци Велика близу града Тополовца, за проптопопа Миљена, у доба ускочког митрополита Симеона (Вретанијског)"; а нашао сам је 1908 год у парохијској цркви села Горње Средице, у средје једног од најстаријих српских насеља у Било горју, источно од манастира Лепавине. Занимљиво је, да се ту у повелићкој цркви, нашао и један руком нацртани платнени антиминс са грчим записом, да га је осветио *бишољски* епископ Павле 7124 (= 1616) год., а у Хроници манастира Марче забележено је, да су те крајеве насељавали и Срби из Македоније, - нашто нас, сем овог антиминса, упућује и неколико рукописа маједонске редакције, очуваних у манастиру Лепавини и по другим црквама тога краја...

Вредно је даље нагласити, да сам у 37 цркви на територију бивше Марчанско-северинске епархије, нашао 109 примерака *Србуља*, од 28 издања наших старих штампарија, из краја XV до прве половине XVII века. Ту су не само сва млетачка, скадарска, милешевска, београдска и Мркиње цркве издања, него и цетињска (1493) и гораждска (1519, 1521 и 1523), као и логотета Димитрија (1547 год.), која су ванредна библиографска реткост... - Сва та издања, као и сабрани рукописи из разних цркава, смештена су, захваљујући културном настојању Господ. епископа Мирона, у Епархијску Библиотеку у Пакрацу, као њено посебно одељење.

Од старог *фреско живописа* није се ништа сачувало у тој области, као ни од *српско-византијске ахшекшуре*. Али, по белешкама што их имамо о манастиру Марчи изгледа, да је он био једини представник те врсте наше старе уметности у Марчанско-северинској епархији; па су и трагови те уметности заједно с Марчом пропали. Савремене најстарије цркве у тој области, цркве манастира Лепавине и Велике Писанице, саграђене око половине XVIII века, иако им је унутрашња конструкција сачувала доста особина старог српско-византијског стила, у спољашњем свом облику имају, углавном, све особине западног *барокног стила*. - Од тога стила издваја се нарочито само осмоугаони високи звоник великописаничке цркве из 1753 год., као дело најузвишенијег борца за православље, родољубивог "хорвацког протпопа" Николе Поповића.

Од наше старе црквене уметности остало је овде још по нешто и *икона*, рађених на дрвету, каткада чак у стилу средњевековног фреско сликања; као што су, на пр., икона Св. Архијакона Стефана, нађена у Болчу, од непознатог иконописца XVI века, или икона Симеуна Немање и Св. Саве, икона Ваведења пресвете Богородице израђене 1647 год, у манастиру Лепавини. За тим разне иконе, а нарочито царске двери, из краја XVII века од Остоје Мркојевића и, из првих година XVIII века, од Кузмана Дамјановића. Овај задњи израдио је 1704 год. за цркву Св. Тројице у Повелићу, и за њене две суседне цркве, (у Горњим Средицама и Широком селу), и три иконе, које претстављају Св. Тројицу,

по композицији врло сличној индијском *тримурши* - са три крунисане главе на једном телу; што је иконографски раритет, не само код нас него и уопште. У четвртом деценију XVIII века довео је северински епископ Симеон Филиповић из Новог Сада (онда још Петроварадин-



Сл. 41: Црква у Загребу, саграђена 1866, а обновљена 1884.

ског шанца) у Северин иконописца Јоакима Марковића, који је, око 1739-1750, имао и прву књижару нашу у тој области. Он је рођен и школован у Будиму, па је у ову област унео нарочити жанр сликарског рада, са изразитим особинама комбинације западног и источног стила. Нарочито су од интереса његове велике, раније већ поменуте слике: Сеоба Срба и Хрвата на Балканско Полуострво и примање по-властица од византиског цара са панданом - хватски Срби пред аус-

тријским царем који им даје краишке повластице 1612 год. Слике су се налазиле у цркви села Плавшинаца, а данас су у Епархијском Црквеном Музеју, који се оснива у Пакрацу... Исто тако велике слике налазе се и у цркви села Дишника, под Мославачком гором. На њима је Марковић, помоћу грбова из Жефаровићеве Стематографије, означио национални и државоправни положај хрватских Срба у аустријској Војној крајини... Најзад, ваља споменути, да су од сачуваних целокупних иконостаса, рађених по црквама бивше Марчанско-северинске епархије током XVIII века, и по техници и по композицији, највреднији они које је израдио иконограф Јован Четириловић - Грабован, родом из Охрида, са својим помагачима; као напр. иконостас цркве у манастиру Лепавини из 1775 год., па затим у Великом Поганцу, Гудовцу, Павловцу и т. д.

О *просветној акцији* у Марчанско-северинској епархији имамо такође мало података. Нема сумње, да је и овде, у прво време, као и по другим областима нашим, сав просветни рад ограничен био на епархијског епископа и парохијско свештенство, који су учили народ најпотребнијим верским истинама и спремали свештенички подмладак, старим занатским начином по својим домовима и црквама. Али је ускоро краишака војна власт, у споразуму са римокатоличким црквеним властима из Загреба и Љубљане, пружила могућност одабраној деци сиромашних граничара, да се, - ради лакшег успеха у раду на унијаћењу православних, - школују по разним језуитским колегијима.

Изгледа, шта више, да су језуитске школе по Хрватској и Словеначкој у то доба уживале знатан углед, не само међу српским ускоцима по аустријским крајинама, него и међу Србима под турском влашћу; јер знамо на. пр., да се већ 1622 год у загребачком језуитском колегију учио и дијак Петар, син попа Радише из Бачке, који је у то доба свршио реторику и спремао се да студира философију, али је због сиромаштва морао да се прими преписивања једног српског Четверојеванђеља код проте Милана у Повелићу, да би заслужио најнужнија средства за даље школовање. - У једном латинском запису, у том Јеванђељу, он каже, да зна и латински и грчки језик, али латинским влада скоро као и матерњим језиком.

У једном запису, у Псалтиру Јеронима Загуровића од 1569 год., помиње се старом српском ћирилицом 1693. год., код Болфана више Копривнице, Максим Банић "сколник"; а поп Илија из села Ровишта оставио је, у једном српском рукописном апостолу из XVI века, неколико записа, из 1681, 1683 и 1696 год, *лајшиницом и врло исписаном руком*. На истој књизи има и овај запис: Podrīsa se Ristivoj csetobasha vu Markovchie za Szvetim Ivanom. - Врло је веројатно, да су и школник Банић, и поп Илија из Ровишта и Ристивој четобаша из Марковаца били краишаки питомци у загребачком језуитском колегију, према познатом нам споразуму, да се тамо сваке године шиље на васпитање по шест српских младића из Вараждинског генералата.

Те су школе свакако прошли и "хорвацки протопоп" Никола Теодоровић - Поповић и фелдмаршал лајтнант Михајло барон Микашиновић, одлучни чувари православља у Генералату вараждинском, као и њихови противници унијатски калуђери и епископи. На то нас упућује и један латински запис, писан руком проте Николе 1740 год., у Службенику Винценца Вуковића од 1554 год., нађен у писаничкој филијалној цркви у Малом Грађевцу, као и једно отворено писмо Михаила Микашиновића у заштиту православља, које је он још као краишаки капетан 6 марта 1746 год. написао и, из Св. Петра Чврстеца, послао *једном римокатоличком свештенику, свом ранијем школском другу*, који га је позивао да напусти православље и прими римокатоличанство. То писмо Микашиновић је писао латински, а у оновременом српском преводу почиње овако: "Честниј во Христје оче, *соучениче* негда мој најдражјији..." Ово је - писмо, у доба оне тешке борбе са унијом, а и касније, много тражено, преписивано и ширено по народу, као кратак и јасан, иако доста научно обрађен преглед разлога, на основу којих је млади српски капетан, васпитан у језуитској школи, учтиво али одлучно, одговорио своме бившем *најмилијем школском другу* зашто цени своје православље и остаје му увек веран...

Микашиновић је, заиста, такав остао до краја живота; па је ипак успео, необичном храброшћу и разумношћу својом, да добије аустријско племство, чин фелдмаршаллајтнанта, један од највиших чинова у

аустројској војсци, који се раније православним Србима није давао, и да добије барунство од Шлангенфелда. А када је умро, 4 новембра 1775 год. у Бечу, владика пакрачки Атанасије Живковић писао је управницима манастира своје епархије, којима је Микашиновић оставио легате, као и неким другим црквама, да је покојник "бил и код пресветљејшаго австројскага двора нашега високо заслужени, а и православно восточнија цркви истини член и ревнителни заступник;" и док у писму северинском проти, од 17 новембра и. г., каже: "Ја много жалим његово смрт, а и достојно јест да жалимо сви овакви истини член, подпору и *храброто заслуїника* нашеа цркви".

Школовање Срба по језуитским школама прекинуто је одмах после отвореног сукоба и дефинитивног раскида између православног народа и унијатског епископа у Марчи Рафаила Марковића (1711-1726); а прота Никола Поповић био је први који је почeo мислити и радити на отварању редовних српских основних и виших школа. Он је одмах отворио прву школу у својој Великој Писаници и 1737 год. подигао нарочиту зграду за њу. Писаничани су поносни били том школом и много доцније, у једном писму пакрачком епископу Павлу Авакумовићу, од 24 маја 1784 год., називају они своју школу "другом црквом" и веле: "*из неја же многии чесннии свјашченици и благородни гостиода официри, шоја школи ученици бивше, процејели и ћерво в' њеј в' вјерје и богообщанши настављение примили*". А владика северински Симеон Филиповић, свестан значаја школе, нарочито у борби с унијом, чим је дошао у Северин (1735), основао је *прву српску средњу школу* за део Вараждинског генералата, са учењем латинског и немачког језика. Наставник те школе био је Павле Класовић и он ју је почeo уређивати по примеру оновремених гимназија; али је прерана смрт владичина (1743) омела њен даљи напредак. Ипак изгледа, да се она није угасила одмах после смрти Филиповићеве, јер се у једном запису 1746 год. помиње неки Никола Т., из раније Влашке а данашње Српске Капеле, као "*ученик северински*"; те је врло веројатно, да је "хорвацки протопоп" Никола, одржавао ту школу за све време док је он управљао упражњеном Северинском епархијом (до краја 1746 год.).

Из тога времена помињу се ученици и учитељи - *магистри* и по неким другим српским местима Генералата вараждинског. Тако се на пр. 1743 год, у Цветном Триоду, штампаном у Mrkшиој Цркви 1566 год., потписао у *Великом Поганицу* Mihal Barich dihak, katori zna pismo dihachko; 30. децембра 1745 год., патријарх Арсеније IV Јовановић јавио је народној депутацији из Вараждинског генералата у Беч, да допушта "Генадију *магистер* да будет у селу *Герђевцу*", а 1768 год., у Октоиху Божидара Вуковића из 1537 год., потписао се "Лазар Ракинић пресветер и *магистер у Ровишшу...*" -- Међутим, у средње и више школе ишло се сада, као што смо већ раније поменули, место у римокатоличке, у реформатске и евангеличке гимназије и факултете у Шопроњу, Братислави (Пожуну) итд.

## ПАКРАЧКА ЕПАРХИЈА

**Ц**ентрална област данашње *Пакрачке Епархије*, - Славонија у њеном савременом опсегу, - као продужење раније *Пожешке Епархије*, имала је много мирнији и срећенији ток историјског живота. Она је само прва деценија, после ослобођења од Турака, имала да издржи јачу борбу са унијаћењем; а доцније су се појављивала, само с времена на време, слаба чаркања унијатске пропаганде, изморене и клонуле услед сталних пораза при сваком њеном насртају на православље у Вараждинском генералату. Према томе, Марчанско-северинска епархија вршила је, дакле, извесну врсту медија, који је слабио снагу сваке пропаганде долазеће са запада, током XVIII века, међу православне Србе у крајевима око Пакраца и Пожеге.

Пошто је пожешки епископски престо остао упражњен већ првих година великог аустријско-турског рата (1683-1699), то је Аустрија, с етапним освајањем Славоније (од 1687. г.) ширила власт унијатских Марчанско-свидничких епископа по тој области, ослањајући се при том нарочито на околност, што су и римокатолици у Славонији све до Пожешког поља, припадали духовној јурисдикцији загребачког бискупа; а унијатски марчански-свиднички епископи сматрани су само као њихови викари. Сем тога, готово сви православни становници западне Славоније, већ током првих година рата беху избегли испод турске власти у Вараждински генералат и помоћу њиховом крајишници тога генералата, највећим делом и освојили сав западни део Славоније и претерали Турке преко Саве.

Са источним делом Славоније и Сремом, поступало се слично,

чим су и те области пале у Аустријске руке. Тамо је затечен православни епископ *Лонгин Рајић*, са седиштем у Манастиру Хопову, као викар београдског митрополита. Њега су одмах задобили за унију и већ 30 марта 1688 год. издата је царска диплома, која, наглашавајући Рајићево високо порекло и његове велике заслуге за аустријске интересе још док је под Турцима био, потврђује га као епископа са римском првом сједињених Срба у Срему и проглашује викаром сремског римокатоличког бискупа Фрање Јанија.

По угледу на загребачког и сремског бискупа поступио је одмах и пећјски бискуп, под кога је спадао главни део северне Славоније, а нарочито крајеви око Ораховице, Валпова и Осека. У тој области било је тада шеснаест православних српских парохија, над којима је водио духовни надзор старешина манастира Ораховице, игуман *Јов Рајић*, брат сремског епископа Лонгина. Он је у новембру 1689 год. дао обећање царском комесару барону Прумбергу, да ће са својим манастиром Ораховицом, са суседним женским манастиром и са околним парохијама примити унију са римском црквом; те је одмах пристао да њега и његове приврженike подучавају у римокатоличкој вери, језуити у Печују. Али, сви су изгледи да Јов није успео да задобије за унију ни калуђере ни калуђерице, а још мање свештенство и народ у Славонији; јер приликом унијатских свечаности 18. јануара 1690. г. у Печују, када се полагала заклетва на унију, сем игумана Јова, није био присутан ни један претставник из Славоније, иако се у извештају барона Прумберга цару у Беч, 30. јануара 1690. г., изрично каже: да је приступање унији барањских Срба тако свечано изведено у Печују зато, да би се и тим утицало на славонске Србе да лакше приступе унији...

Како је, међутим, унијатски сремски епископ Лонгин Рајић умро, царски комесар Прумберг молио је Дворску комору, да у интересу уније у Срему и Славонији предложи поуницађеног Јова Рајића за наследника Лонгину. Комора је брзо прихватила тај предлог и замолила цара за одобрење 4. априла 1690. год. Цар је дао дозволу и Комора је, већ 15. априла и. г., умолила Угарску дворску канцеларију, да спреми диплому за новог унијатског епископа у Срему и Славонији. Али, одмах после

тога губи се траг Јову Рајићу, који је или умро или се покајао, па се уклонио испод аустро-угарске власти.

Исте године, под јесен, прешао је на аустро-угарски териториј пећки патријарх Арсеније III Чрнојевић, са знатним бројем православних Срба из разних балканских области добио нарочите повластице за слободу исповедања православне вере по старим обичајима на аустријском територију. Патријарх је, на основу тих повластица, одмах почeo да врши јурисдикцију, како над новим насељеницима, тако и над свима раније насељеним православним Србима по Угарској, Славонији и Хрватској. Враћајући се први пут из Беча, он је свратио у манастир Грабовац, центар поунијађених Срба између Дунава и Драве. Остао је ту три месеца и успео је да потпуно уништи унију у тој области. У Славонији и Срему, она ни дотле није имала већих успеха, сем што је задобила била браћу Рајиће ради епископских положаја; а какав је био утицај патријархов у Генералату вараждинском, у старом Марчанском владичанству, када га је крајем 1692 год. походио, видели смо већ у одељењу о тој епархији...

Државне власти, међутим, потстицане римокатоличким клиром, а нарочито живом акцијом кардинала Леополда графа Колонића, нису никако хтели да напусте мисао о сједињењу православних, на аустријском територију, са римокатоличком црквом - чак ни у оним тешким ратним временима. Одмах је поверена нарочита мисија појединим окретним римокатоличким калуђерима и свештеницима из Хрватске и Далмације, да међу Србима врше пропаганду и изналазе међу њима подесна лица за виша црквена достојанства која би могла проводити унијатску црквену организацију по појединим областима. Један од најревноснијих таквих мисионара био је Петар Бакић, потоњи бискуп ђаковачки 1716-1749. Он је концентрисао своју акцију нарочито међу избеглим претставницима Српске Цркве на острву Светог Андрије код Будима, тражећи међу њима најамбициозније и најсавитљивије за своје циљеве. Ради своје настрљивости он је једанпут у самом Бечу, међу пратиоцима патријарха изазвао толико огорчење да је и физички инсултан био од "попа Гаврила", потоњег епископа пакрачког (1714-1716);

али је, по сведочанству кардинала Колонића, већ крајем 1693 год., успео да придобије за унију сремског епископа *Пећронија Љубибрата*, ранијег екзарха београдског митрополита.

Према акту војног комесара у Будиму од 18 фебруара 1692 год.



Сл. 42: Црква тролистог облика, из предсрпских времена у Славонији, код села Торња недалеко од Пакраца; прерађена из куле-торња у цркву 1757.

Љубибратић је већ тада био викарни епископ *Nationis graeci ritus episcopus, sirmiensis vicarius*) и стекао је за Аустрију нарочите заслуге, што је не само поједине породице него и читава српска села превео из

Турске под аустријску власт; а после поновног пада Београда у турске руке, повукао се, са патријархом и осталим народним и црквеним претставницима, на острво Светога Андрије. Сем тога, и један извештај пуковника Франкенберга Дворском ратном савету у Бечу од 31. октобра 1693 год. сведочи, да је Љубибрatiћ, пре примања уније, био православни епископ. - Франкенберг, на име, каже: да је тих дана, на острву Св. Андрије, српски епископ Љубибрatiћ примио римокатоличку вероисповест.

На основу тих података може се поставити врло веројатна претпоставка, да је Љубибрatiћ већ од патријарха Арсенија Чрнојевића постављен за викарног епископа београдског митрополита у Срему, ускоро после смрти поуницађеног епископа Лонгина Рајића, који је умро крајем 1689 год., - можда у исто време, када су и аустријске власти спремале се, да у Срем пошаљу за унијатског епископа Лонгинова брата Јова. И по свој прилици, то супарништво између православног Петронија Љубибрatiћа и унијата Јова Рајића о престо сремског викарног епископа, у вези са јако развијеном пропагандом, могло је највише и утицати на Љубибрatiћа, да се и он изјави за унију... Убрзо после тога, на предлог кардинала Колонића, цар Леополд издао је 31 марта 1694 год. диплому, којом се Петроније поставља за викарног епископа у Срему, са седиштем у манастиру Хопову, под условима, с правима и дужностима, као и Лонгин Рајић 1688. г.

Патријарх је одмах предузео контра-акцију и у Срему поставио новог православног епископа Стефана Метохијца који је успео да онемогући боравак унијатском епископу у Срему; и Љубибрatiћ је убрзо морао да напусти Хопово и повуче се под заштиту главне војне команде у Осеку.

Овај инцидент са Сремском епархијом потакао је патријарха Арсенија III, да уред ратне вреве спроведе организацију српске цркве под аустро-угарском влашћу и потражи царску потврду (1694) за све своје епископе на терену под том влашћу. Присиљен тешким ратним приликама, цар је, углавном, усвојио предлог патријархов и потврдио, 4 марта 1695 све од њега предложене епископе на одређене им епархије,

сем Стефана Метохијца, кога је, место за сремску, потврдио за Горњокарловачку или Сењску епархију. Патријарх је, у исто време, посебним актом тражио: да се *само Славонија* остави њему *као архијепатство*, а за Срем да се потврди Метохијац. Међутим, цар је - у споразуму са кардиналом Колонићем, ради циљева унијатске пропаганде, - 4 марта 1695 год. издао другу диплому, којом се не само Славонија (Пожешка област), него и цео Срем оставља патријарху за издржавање и



Сл. 43: Црква у селу Сирчу код Дарувара, где је имала да буде резиденција патријарха Арсенија III Чрнојевића, подигнута 1751, а обновљена 1876.

допушта му се, да се може настанити или у манастиру Врднику (Раванице) у Срему или у манастиру Ораховици у Славонији. Патријарх је привидно задовољио се са таквим решењем, али је оставил Метохијца и даље у Срему као свога викарног епископа; а за своју резиденцију у Славонији тражио је, да му се уступи стари замак Сирач у Малој Влашкој, - на домаку Марчанско-свидничке епархије, где је требало развити нарочиту акцију за сузбијање уније...

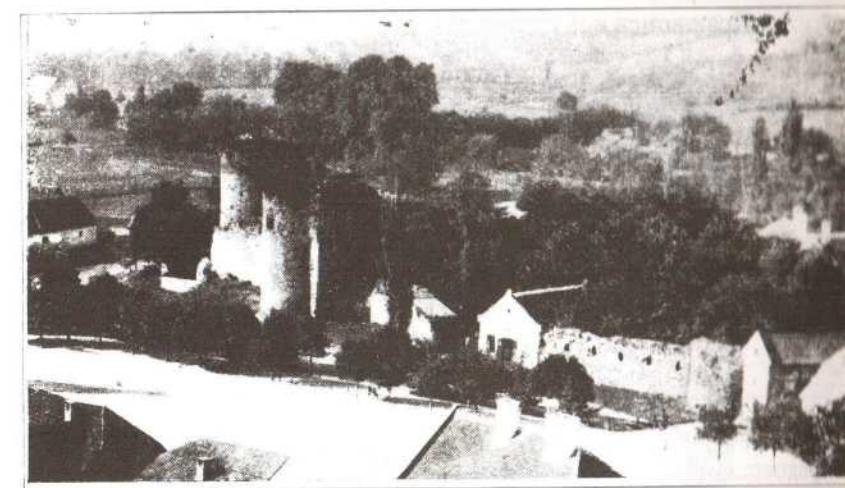
Државне власти нису одмах осетиле тенденцију патријархову и

врло радо уступиле су му, за његову резиденцију, мали кастел Сирач<sup>1</sup>, између Пакраца и Подборја, данашњег Дарувара, међу доскорашњим најхрабријим турским крајишницима. Царска даровница издата је 24 септембра 1695 год., а увађање у посед кастела и његова властелинства извршено је 17 фебруара 1696 год. - Тада је, на име, државни коморски инспектор Мартин Земљак у варош кастела Сирача, пред коморским провизорима из Пакраца, Воћина и Краљеве Велеске, а у присуству једанаест народних кнезова из околине, предао патријархову пуномоћнику Митрофану Поповићу замак и варош Сирач са четрнаест села. (Сирачка варош, Пакрани, Бранежци, Граховљани, Винарци, Дереза, Бадљевина, Срећани, Миљеновци, Караповци, Кип, Голубињак, Ожељовци и Гаћеша).

У акту о предаји каже се: да се кастел Сирач и његово властелинство даје за резиденцију патријарху Арсенију Чрнојевићу и његовим наследницима (et successores), док се првашња његова резиденција у Пећи не освоји од Турака. Али, пре него што је патријарх успео да лично дође у Сирач и учини распоређење како ће се стари војнички кастел преудесити за патријарашку резиденцију, заповедник војске у Славонији, генерал-фелдцјамајстер Гвидо граф Штаремберг, потакнут, по свој прилици, од претставника пропаганде, енергично се одупро дефинитивно предаји тога кастела патријарху, како из вер-

<sup>1)</sup> Сирач (Zyrch) помиње се 1343 год. у рукама Тиболтовића господара Ступчанице и Беле Стене. 1392 краљ Сигисмунд узима га и даје Кастелановићима, властели од Св. Духа (данас Дежановци). 1430 ови добивају дозволу да у Сирачу подигну нов кастел. Турци су узели сирач од Кастелановића 1542 год. и држали су у њему 1577, као у знатној пограничној тврђавици 17 коњаника и 58 пешака. Срби турски крајишници, ускочили су од Сирча 1587 под аустријску власт и населили се око Ровишта и данашњег Беловара. - 1687 год. Сирач су ослободили Диневалд и Траутмандорф. По попису од 1698 год., дакле у доба када је то властелинство одузето од патријарха, Сирач је имао 208 кућа, са 2365 становника. 20 маја 1702 цар Леополд даровао га је Сабинији удовици Кетен, али је од 1703 опет државно добро. 1748 (27 маја) царица Марија Терезија даровала га је своме мужу; а 1763 год. купио га је Антон гроф Јанковић за 40.000 фор. и остао је у власти те породице све до најновијих времена.

ских тако и из стратегијских обзира, - јер је опасно да у том крају главни претставник српског народа има утврђен град... Спор око тога, на протесте патријархове, вођен је кроз целу 1696 и током 1697 год. између Дворске коморе и Ратног савета; те је најзад одлучено, да се патријарху одузме Сирач и место њега уступи који други кастел ближе Осеку и Будиму, ради лакше контроле над кретањима и радом патријарховим.



Сл. 44: Развалине пакрачког средњевековног града, по фотографији око 1906 у чијој непосредној близини подигнути су дворови пакрачких епископа. Током XX века све ове развалине потпуно су сравњене са земљом и на месту главне куле подигнут је парохијски дом.

Чим је спор овако завршен послала је римокатоличка пропаганда, у споразуму са генералом Штарембергом, из Срема прогланог, поуњијаћеног епископа Љубибрatiћа, да у Пакрацу, не далеко од Сирача, под заштитом војне власти, покуша организовати ново унијатско владичанство, које ће се наслањати на суседну Марчанско-свидничку епархију и бити нова подлога за даље ширење уније према истоку.

Љубибрatiћ се настанио у Пакрацу у непосредној близини вој-

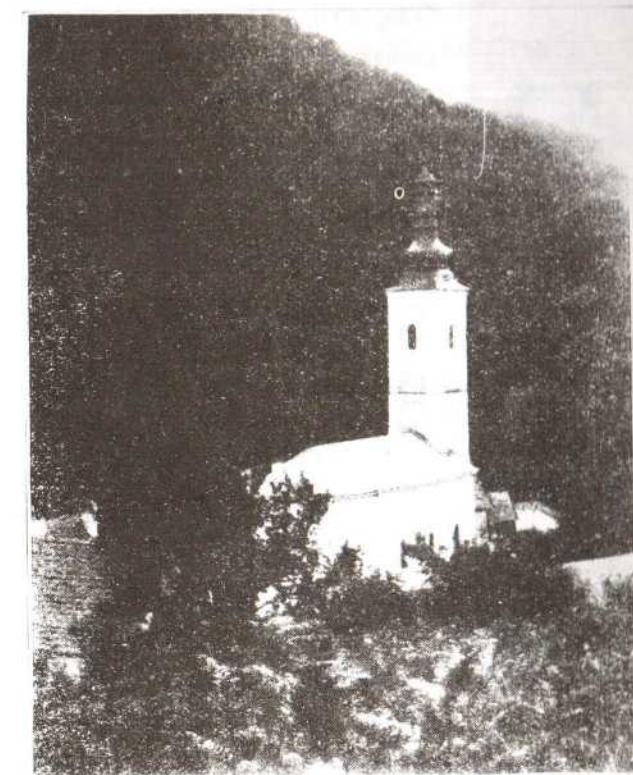
иог комаданта, који је становао у старом граду Вранског приората<sup>2</sup>, и подигао је ту малу дрвену цркву посвећену св. Трифуну, кућу за становање и уз њу капелу Св. Благовештења. - Ово потоње зnamо нарочито из записа на књигама, које је Љубибрatiћ, после смрти, оставил *својој Благовештенској цркви*. - То је била основа резиденције и катедрале свих потоњих пакрачких епископа. Придворна капела и данас је посвећена Благовештењу; а катедрала је доцније, но свакако пре 1722г. када налазимо један запис о њој, преименована на име Св. Тројице.

Први помен о Љубибрatiћу у Пакрацу имамо из 1697 год., када је издао грамату моравичко-ужичком митрополиту Григорију за игумана обновљеног манастира Пакре. Том приликом, као и иначе свуда пред православним народом, он се је декларирао као православни епископ, па је од многих као такав и признаван.

На уvezу Цветног Триода, штампаног у Скадру 1563 год., сада у Српској Капели у бившем Вараждинском генералату, нашао сам неколико одломака разних писама, ораховичких калуђера и разних других

<sup>2) Пакрац</sup> (Pucrutz, Puchruch) био је један од најутврђенијих градова у Славонији средњег века - 29 јануара 1238 даровао је краљ Бела цело Пакрачко властелинство краљевима - Јовановцима. У исто доба, неко време била је ту државна **ковница**, која је 1260 пренесена у Загреб. 1326 и 1421 становали су у Пакрацу врански приори, а 1439 бан Матко Таловац, те је ту 1446 убијен његов брат бан Јован. У рукама Вранског приората, који је, у главном, и саградио велики град, остао је Пакрац и даље; али су њиме управљали губернатори светоњаци. Први је био Тахи, а за тим (1537) Зрињски, који су ту, све до пада Пакраца у турске руке (1543), држали свога кастелана. Турци су у Пакрацу имали 60 коњаника и 80 пешака, а Срби крајишници око њега обећали су вараждинском генералу Херберштајну 1598, да ће му предати Пакрац и Велику, ако им помогне. Многи су одатле ускочили у Генералат вараждински. - Пакрац је дефинитивно освојио од Турака генерал Крој 1691 год., као средиште Мале Влашке. Секретар цара Карла VI, барун Имбсен, добио је 1728 Пакрачко и Плетерничко властелинство; а његова удовица, после народне побуне од 1743 год., продала га је баруну Тренку за 96.000 гор. Од Тренка га конфисковала је царица Марија Терезија и продала баруну Шандору де Славници за 99.830 гор. и 20 кр. 1760, купио га је властелин даруварски гроф Јанковић, који је ускоро купио и властелинство сирачко и стражеманско, те био господар готово целе некадашње Мале Влашке.

личности, писаних епископу Петронију Љубибрatiћу. Тако на пр. "грехом худи мних Арсеније", потоњи врло угледни ораховички архимандрит, моли епископа да му опрости неку погрешку, ради које му владика прети, и овако га титулише: "Блаженому и богољубивому епископу и господину Петронију Славуние и Срема, о Господи радо-



Сл. 45: Црква манастира Пакре, саграђена 1765.

вати се!"; други опет неко поставља овакву адресу на своје писмо: "Да се пода всесветејшему владици и господину, кир Петронију в' преосвештене њего руце ч'стно с' целованијем..." Али је, у исто време било парохијских свештеника и народних старешина, који нису хтели да знаду за Петронија као епиекопа и забрањивали су народу, да му се

обраћа у својим духовним потребама. Тако на пр. из једног писма неког Дуке из Кокоћака, недалеко од Ораховице, упућеног: "Пресветлому господину и епископу кир Петронију в' светитељске јего руце", сазнајемо, да су "поп" и капетан прогањали тога Дуку само зато, што је ишао



Сл. 46: Надгробна плоча првог пакрачког епископа Петронија Љубибрatiћa у цркви Гавриници на гробљу у Пакрацу.

игумане и парохијске свештенике, који ће од сада, према царској привилегији од 6 фебруара 1699 год. за унијатско свештенство, уживати сва права и повластице као и римокатолички свештеници, и бити ослобођени од свих рада, поданичких дужности итд.

Претставници пропаганде и државне власти очекивали су, да ће

владици на поклоњење. Дука се наиме тужи: како је поп по повратку његовом од владике "навргао на ме капетана, те ме бихо и браду скубаху и штетова узели осам гулдина и оште што куда има 15. *Паки прeши зашишо идем к' шеби*, хоће да ми гони волове. И саде је (капетан) отишао на војску, а мени прети да нас посиче, јере га је поп побратио, а нас ни зашто не држи. Него молимо ваше светитељство, да му пишете лист да ме се остане..."

Царским декретом од 31 марта 1694 год Љубибрatiћ је постављен само за епископа Срема, са седиштем у Хопову, а сада се је силом прилика, налазио у Славонији и Пакрацу са истом мисијом. За ово није имао царске санкције пуне две године; јер је цар тек 26 маја 1699 год. издао нову диплому, којом се Љубибрatiћ поставља за унијатског епископа у Срему и **Славонији**, те се наређује свима православним свештеницима и народу у тим областима, да му се морају покоравати; а сваком другом најстрожије забрањује се мешање у његову јурисдикцију. Једино он има права, да у Срему и Славонији поставља архимандрите,

и гумане и парохијске свештенике, који ће од сада, према царској привилегији од 6 фебруара 1699 год. за унијатско свештенство, уживати сва права и повластице као и римокатолички свештеници, и бити ослобођени од свих рада, поданичких дужности итд.

Претставници пропаганде и државне власти очекивали су, да ће

овај декрет утврдiti положај Љубибрatiћев и дефинитивно осигурати организацију унијатског владичанства у Славонији; али се догодило сасвим противно. Патријарх Арсеније Чрнојевић, који је до сада дosta пасивно посматраo ову акцију, непридавајући јој много важности, изазван тим декретом устао је енергично у обрану својих права и преко писама и изасланика својих узбунио је сав православни народ по Славонији против Љубибрatiћа и његових присталица. Народни зборови, прво у Манастиру Ораховици, а затим, на Св. Андрију 1700 год., у Каменској под старим Каменградом, између Пакраца и Пожеге, одлучно су устали против поунијаћеног владике и сваком његовом присталици запретили мачем и огњем, по примеру примљеном од православних Срба у суседној Марчанско-свидничкој епархији... Ради тих побуна вођена је, почетком 1701 год., истрага у Пожези; а после ње, пошто се утврдио патријархов утицај на тај покрет, отпочело је ограничавање патријархових права, одузимање патријарашког наслова, његово интернирање на острво Св. Андрије и подлагање православних Срба под римокатоличке епископе, на чијем дијецезалном територију живе. Али, сав тај притисак трајао је само кратко време; јер чим је 1703 год. букију Ракоцијев устанак у Угарској, поплашиле су се државне власти, да се Срби не придруже Маџарима и одмах су повратили патријарху слободу и сва ранија права, обасули га ласкањима и новим обећањима...

Пошто је патријарх одбио позив Ракоцијев и подигао Србе против Маџара у корист Аустрије, он је одмах настојао да искористи повољну ситуацију и поново је предузео акцију да рашчисти питање црквене организације у Славонији. Како је владика Петроније, међутим, остао сасвим без пастве, патријарх је сада концентрисао своју пажњу лично на њега и настојао да га склони на покајање и повраћање првослављу. И у том је успео. Из једног писма митрополитског екзарха Вићентија Јовановића од 22 марта 1721 год. из Беча, сазнајемо, наиме: "да је Петроније после с' патријархом *мир имао*, зашто је велика конфузија била међу народом...", и да у Карловачком архиву "има *писмо ош Петронија, шишо је дао пашијарчу при смрти и све своје прeпоручио на пашијарча*; у ком писму потписани су комендант онда бивши у Пакра-

цу и његов лајтнант и Ђур ћак Тистартов, сирачки провизор..., и Јанићије (брат Петронијев)."

По натпису на гробној плочи у цркви Гавриници, на пакрачком гробљу, Петроније је умро 20 новембра 1703 год. Натпис гласи: "1703. - Зде почивајет г(о)с(поди)ј вл(а)д(и)ка славуниски кир Петроние Љубибратић. Престави се м(е)с(е)да ноемв(риа) 20 свитајушту (не)дели". То потврђује и један запис патријархова екзарха Христифора Дим-



Сл. 47: Антиминс другог пакрачког владике Софронија Подгорчанина, израђен дрворезом 1706 год. у Пакрацу.

итијевића, потоњег владике бачког, у Псалтиру Јеролима Загуровића од 1569 год., који је припадао прво Слатини, затим Борови, а данас је у Епархијској библиотеци у Пакрацу. На последњем листу, који је само у поплу очуван, пише: "1703 м(е)с(е)да ноемв(риа) (20) престави се Петроние биви (епис)куп Шклавуни (без) повеленија патријархова... а биви унијат; и др'(жа престол)... лета, м(е)с(е)да 7.

Патријарх је у то време налазио се у Бечу, ради народних и

државних послова, у вези са устанком Ракоцијевим: и, како нас извештава наставак истог записа екзарха Христифора, пожурио је да што пре дође у Славонију и предухитри римокатоличку пропаганду у постављању наследника покојном владици Петронију. У исто време брат Петронијев, протосинђел Јанићије, по свој прилици у споразуму са патријархом, пристао је да буде посвећен на место братовљево за унијатског епископа у Пакрацу, те је већ и налог био издат загребачком бискупу да га инсталира. Али, чим је патријарх, крајем маја 1704 год., директно из Беча стигао у Пакрац, Јанићије му је уступио епископски двор и цркву са принадлежностима, саставио о томе купопродајни уговор 2. јуна 1704 год., примио 1000 гор. и уклонио се у Русију, где је и умро...

Нема сумње, да је све ово изазвало гњев државних и римокатоличких црквених власти; али како је тада беснео Ракоцијев устанак, није се смело ништа предузимати против патријарха; и он одмах послала своје екзархе по целој Славонији, да објаве народу да је патријарх лично преузео управу Славонске епархије. Са таквим задатком послат је био и поменути екзарх Христифор у Југово поље. Већ у јуну 1704 год. налазио се је у Слатини, као што сам каже, у завршетку свога записа о смрти Петронијевој и доласку патријарховом из Беча у Пакрац.

Свој поступак патријарх је правдао народним привилегијама од 1690 год. и нарочито царским декретом од 4 марта 1695 год., по коме је цела област Срема и Славоније остављена патријарху као архиђезеза, са правом да се настани у једној или другој области. На истом основу, и не тражећи посебног одобрења од државних власти, патријарх је на Спасовдан 17 маја 1705 год., у манастиру Крушедолу, посветио свога екзарха **Софронија Подгорчанина** за епископа пакрачког. О томе нам је оставио забелешку сам новопосвећени владика у једном Зборнику Божидара Вуковића, штампаном у Млецима 1536 год., који је припадао манастиру Ораховици, а сада је у Епархијској библиотеци у Пакрацу. - Тај запис гласи: "Божијеју милостију аз грешни и недостојни раб владики Христа мојего, Софроније, постављен бих архијереј славуниски ва лето 1705, месец мај 17, на празник Вознесенија Христова у манастиру Крушедолу, рукоју светејшаго патриарха кир Арсенија

ја Чрнојевића. И беху архијереји Стефан митрополит сремски, Исаја јоанопољски Дијаковић, Јефтимије будимски. Било више от пет сат дуж и великоју радостију прослави се празник Вознесенија Христова. - И тогда идушту ми до своје јепархији и придох ва манастир Ораховицу. И нас братија лепо прифатиште и учредиште и дароваше. - Бог да прости!



Сл. 48: Плаштаница митрополита Исаје Ђаковића из 1708 у бакрорезу, коју је дао довршити у Бечу пакрачки епископ Софроније Подгоричанин.

- Подписах рукоју својеју".

Подгоричанин је, дошавши у Пакрац, одмах примио у посед откупљени двор и цркву покојног владике Петронија; али није могао заузети епископска имања у земљи, јер су она била државна својина и владика је био само њихов држалац. Али, како је држава у борби с Ракоцијем много требала Србе, и то је питање брзо повољно решено. Наиме, већ 4 септембра 1705 год., Александер Јован барун Каланек, коморски инспектор и краљевски судац из Осека, издао је у Пакрацу документат, којим он сведочи, да је предао владици Софронију Под-

горичанину, *на основу ћрава кадуцишћа*, од његова претходника, покојног владике Петронија Љубибрatiћa, наслеђене земље, које су власништво Дворске коморе, на доживотно уживање - за потребе епископске резиденције. То су биле: четири ливаде, које су заједно обухватале 50 косача (горње, доње, једна уз пакрачки град и једна мала од 2 косца); један воћњак од 2 јутра; један мали вртић, уз двор, код опкона

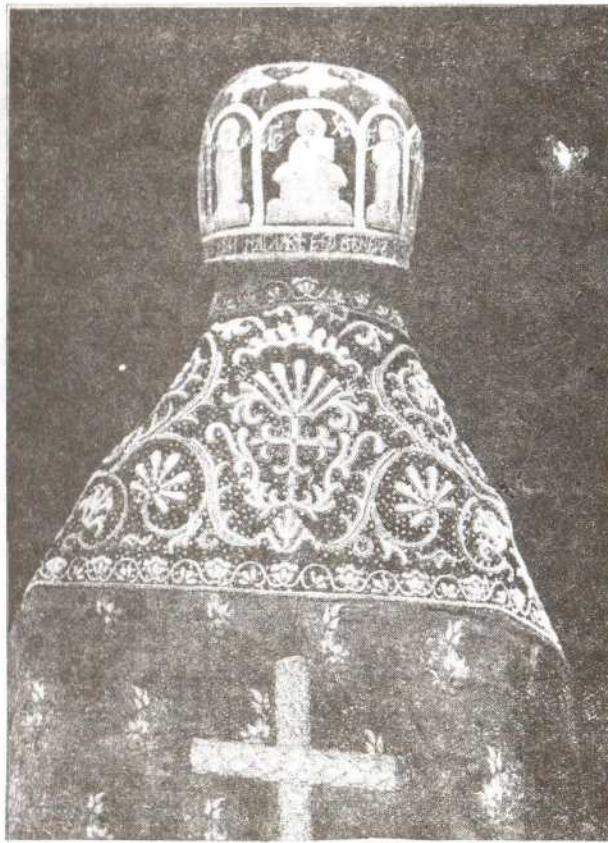
градске куле и један виноград више Камена извора од 30 мотика. - Тим актом Софроније је и од државне власти признат за правног наследника владике Петронија; а то је могло бити само зато, што је, како смо видели, Петроније пред смрт своју, пред командантом града Пакраца и другим државним функционерима, дао писмену изјаву да се враћа православљу и све оставља патријарху Арсенију Чрнојевићу.



Сл. 49: Уvez јеванђеља, израђен 1711 год., у цркви села Ветова код Пожеге

Из закључака првог српског народно-црквеног изборног сабора, одржаног 7 јануара 1708 у манастиру Крушедолу, излази: да је пакрачки владика Софроније био само викарни епископ патријарха Арсенија III за Славонију. И тек на том сабору, који је изabrao Исају Ђаковића за првог врховног митрополита аустро-угарских Срба, издвојена је Славонија из архијеџезе и, заједно са Осечким пољем, организована у засебну самосталну епархију нове Крушедолске митрополије; сабор је једногласно уступио пакрачки двор и цркву, које је патријарх откупио од Јанићија Љубибрatiћa, епископу Софронију, - јер је све то, по праву наследства, имало да припадне новоизабраном митрополиту Исаји Ђаковићу, - па је Ђаковић одмах поднео царском двору молбу, да

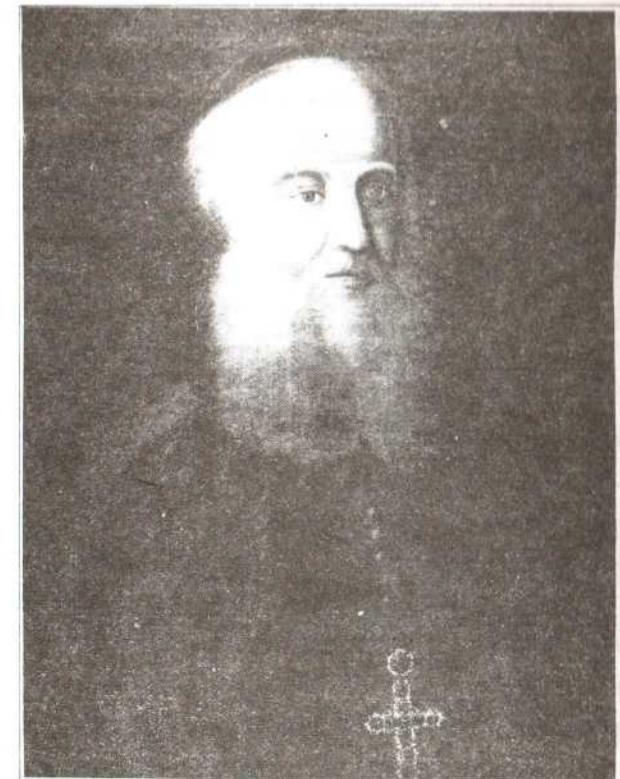
епископу Софронију изда конфирмацију на сва епископска имања у Пакрацу, као и на звање пакрачког епископа. Цар Јосиф I издао је потврду за Софронија Подгоричанина, као епископа пакрачког 20 јуна 1708, преко тајне дворске канцеларије, а 19 септембра и. г. и преко



Сл. 50: Архијерејска митра и фелон трећег пакрачког епископа  
Василија Рађића († 1714); у манастиру Ораховица.

угарске дворске канцеларије. - Тим актима дефинитивно је уређено питање опстанка и организације православне Славончке или Пакрачке епархије, која је, у немачким и латинским списима, готово кроз читаву прву половину XVIII века, називана и епархијом Мале Влашке.

Подгоричанин је одмах прегао да уведе ред у својој дијецези и заштити народ од разних државних управника. - Нарочито тежак положај имао је почетком 1706 год., када су се побунили Срби у Малој



Сл. 51: Нићифор Стефановић, шести пакрачки епископ  
(1721-1743-1750).

Влашкој, ради укидања војне крајине око Пакраца и подвргавања њихове области државним цивилним властима, па су ради тога и поубијали били неке претставнике власти. Владика Софроније успео је, да смири народ и издејствује им знатне олакшице, царским рескриптом од 27 маја 1706... Сем тога, као девета тачка народне претставке на сабору у Крушедолу 1708, унесена је молба Подгоричанинова: да се забране народни зборови код купка у Подборју, данашњем Дарувару, где се

сваког младог месеца скупљају масе народа из 12 околних села и отуд рађају многа зла и немири; па да се место тих забора допусте два слободна вашара у Пакрацу, један о Ђурђеву дану, а други о Малој Госпојини. Та два тако корисна трга за напредак вароши Пакраца, нарочито у XVIII веку, успео је владика да добије; они и данас постоје, поред других, као главни годишњи вашари. У исто време, штитио је трговце од неправедних поступака државних тридесетчара и помагао у свима важнијим народним пословима капетанима Мале Влашке - Радивоју Ситничићу и Вучићу Јовићићу, као и сузу и јуратима Пакрачке општине, која је тада била још чисто српска.

Изгледа, да је владика Софроније имао смисла и за уметност. - Он је, већ 1706 год., дао изрезати дуборесцу Георгију Николићу, лепо дрвено клише за антиминсе; 1708 дао је довршити бакрорез за плаштанице, који јеј пред смрт своју поручио митрополит Исаја Ђаковић у Бечу; а његова митрополитска синђелија 23 априла 1710 год., за новоизабраног владику бачког Христофора Димитријевића, знатно се одликује својом естетски израђеном насловном орнаментиком од сличне свечане грамате Исаје Ђаковића за владику будимског Вићентија Поповића.

Штета је, што је тај ревносни епископ само 4 године остао у Пакрацу; јер је, после смрти Стефана Метохијца 1709, он постао администратор Крушедолске митрополије, а 23 априла 1710 год. изабран је за митрополита. - Као митрополит није успео да састави ни годину дана; умро је у Карловцима 7 јануара 1711 год.

После избора Софронијева за митрополита, на сабору 1710 год, решено је: да митрополит, уз архиђеџезу, и даље управља својом дотадашњом Пакрачком епархијом; само је Осечко поље одељено од ње и дато маленој Барањској или Печујској епархији. А када је Софроније умро, Славонијом као и Сремом, управљао је администратор Митрополије, бачки епископ Христифор Димитријевић.

На сабору 1713 изабран за митрополита будимски епископ Вићентије Илковић-Јањевац, коме је takoђе остављен на управу, поред архиђеџезе, и његова ранија епархија; а за пакрачког епископа по-

стављен је **Vasilije Rajić**, ранији екзарх патријарха Арсенија Чиројевића, који се нашао при самрти патријарховој у Бечу, 27 октобра 1706 год., и допратио његово тело до манастира Крушедола. - Он је већ 1710 год., на сабору, изабран био за епископа арадског и 4 маја 1710 предложен царском двору на потврду, али потврде није добио.

Његов избор за пакрачког епископа потврдио је цар Карло VI



Сл. 52: Уvez јеванђеља, израђен 1732, у манастиру Ораховици

2 августа 1713 преко Тајне дворске канцеларије, а 8 октобра и. г. преко Угарске дворске канцеларије. У тим документима он се назива Raichich, док се у српским списима помиње као Рајић.

О њему се не зна готово ништа више, сем да је ускоро умро и да су се неке његове сребрне и друге ствари, у доста знатном броју, налазиле у манастиру Ораховици још и у другој половини XVIII века. Наиме, у инвентару манастира Ораховице од 17 октобра 1758 год. помињу се, међу црквеним сасудима, ови Рајићеви предмети: "Чаша сребрна малена, са стопицом и с двема ушема с потписју. - Сија чаша јексарха патриархова Василија Рајића, от Христа лета 1703" и Крст водичкиј сре-

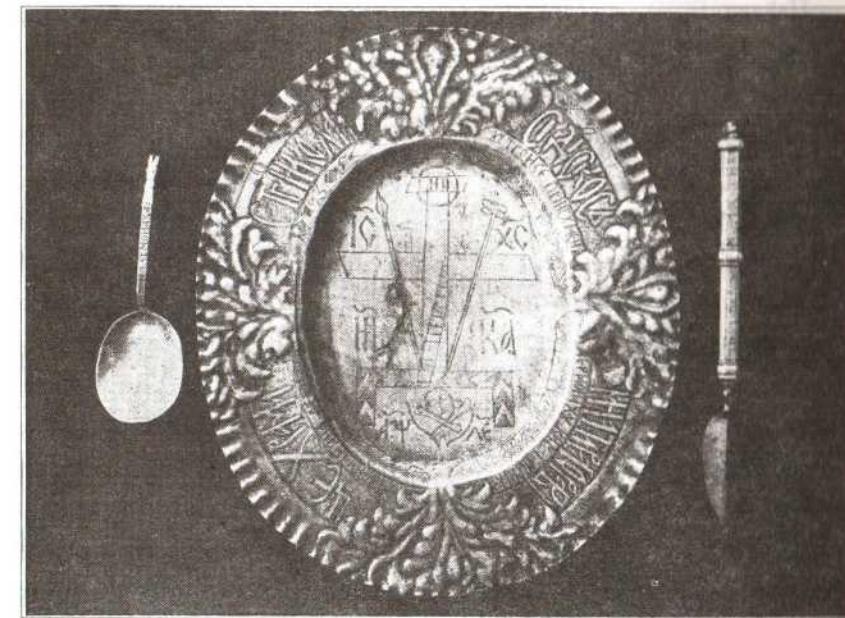
бром окован и гдешто позлащен са ступицом, с различним камением украсен и с подписују - Сии крст Василија јексарха, бившаго архиђакона патриарха кир Арсена, справи се 1708 - у футроли." Сем тога међу манастирским калајем поменуто је 9 великих и 11 средњих калајија са натписом В(асилиј) Р(айћ) Ш(авонски). Врло је веројатно, да су и једна епископска митра врло старог облика, као и један фелон богато извешен, припадали Владици Василију; јер се и они налазе тачно описаны у поменутом инвентару и до данас су врло добро очувани. Пре- ма томе могла би се поставити претпоставка, да је владика Василије ускоро после посвећења тешко оболио и дошао у манастир Ораховицу на лечење, па ту и умро; а његове ствари: чаша, крст, митра фелон (епископи код нас све до 1732 год, нису имали права носити сакосе), калајни тањири и т. д. остали су у наследство манастиру...

После смрти владике Василија претставници народа, официри и кнезови, као и свештенство из "Мале Влашке", обратили су се митрополиту Вићентију Поповићу да им постави за епископа јексарха Софронија Томашевића, потоњег епископа бачког (1717-1730); али им је Митрополит послao Гаврила Поповића. - Гаврило је потврђен за епископа 11 фебруара 1715 год. преко Угарске Дворске канцеларије а 27 марта и. г. и путем Тајне дворске канцеларије.

О владици Гаврилу само толико знамо, да је доцније припадао клиру патријарха Арсенија Чрнојевића и да је 1706 год. у Бечу избио настрљивог римокатоличког пропагатора Петра Бакића, потоњег ђаковачког бискупа, приликом једне верске дискусије у којој је Бакић врећао православље. Већ из тога може се претпоставити, да је по природи био презница и са потчињеним му свештенством, као владика поступао врло строго, а каткада можда и сурово; те је по свој прилици у једном таквом моменту и убијен од парохијског свештеника Стојана. - По традицији која је забележена у шематизму Пакрачке епархије за 1898 год., владику Гаврилу убио је тобоже, ножем Дамјан Рома, парох из Суботскога града. Међутим, народни претставници из "Мале Влашке", у једној својој претставци на митрополита Вићентија датирају у Пакрацу 1 децембра 1716 год., дакле ускоро после смрти влади-

чине, пишу: Неком посечением божијим у малом времену два-три архијереја изгубисмо...; а најпаче сада невјерни *шојан*, који то самога диавола надахнут и наставлен, да толико зло учини, а понајвише шпот и ругу нашему народу от иноверац учини, да никдар не имејемо образа; темже јесмо без својего архијереја јако овде неимущије пастира..."

Сем овога познато нам је још, да је "Гаврило владика шклавунски" потписао се на једној обvezници, којом су сви епископи Карловачке митрополије, 22 августа 1715 год. у Карловцима, обвезали се митрополиту Вићентију, да ће му сваке године, сваки епископ, давати



Сл. 53: Сребрни дискос, кашичица и копље, израђени 1735, у манастиру Ораховица.

по 15 дуката ради "дишкреције", која ће се давати Христифору пл. од Квариента и Рала, као царском поверилику за српске послове у Бечу. А што се тиче назива "*Гавриница*", за капелицу на пакрачком православном гробљу, држим да је он постао отуд, што је ту црквицу владика Гаврило подигао од камена, на место раније дрвене капелице, при

којој је сахрањен био владика Петроније Љубибрatiћ, и при којој су се од владике Софронија Подгоричанина, управо од 1708 год., почели одржавати велики народни сабори и вашари, као што и данас бива, о храмовном празнику те црквице - Малој Госпођи (8 септембра).

После погибије владике Гаврила, претставници Пакраца и целе "Мале Влашке" поново су умолили, 1 децембра 1716, митрополита Вићентија, да им пошаље за владику екзарха Софронија; али, ни овога пута није им жеља испуњена. Митрополит Вићентије, у споразуму са архијерејима, већ током децембра 1716 год. или првих дана 1717 год., изабрао је за пакрачког епископа архимандрита Атанасија Радошевића - Пећанина, ранијег служитеља и протосинђела патријарха Арсенија Чрнојевића.

Атанасије је, већ 1699 год., после склопљеног мира с Турцима, био члан једне важне народне депутације у Бечу; а патријарх га је, са тисућницима Паном Божићем из Титела и Савом Николићем из Петроварадина, оставио ту, да, у споразуму са заробљеним Ђорђем графом Бранковићем, брине се о народним пословима... Изгледа, да је био велики мистичар; јер се, на пр. у инвентару карловачког двора београдско-карловачких митрополита од 1732 год. помиње као драгоценост један убрсац, којим је Атанасије, владика славонски, убрисао сузе Богородичине са њене чудотворне иконе у српској цркви у Печују пред Ракоцијеву буну 1703 год. - Та је икона, ускоро после тога, за време борбе са Мађарима, потајно пренесена у Беч и данас се налази у цркви Св. Стефана, под именом Чудотворе Богородице која плаче пред велике народне невоље. Она је у великом поштовању и код данашњих бечких народних маса, које верују да је Богородица на тој икони про-плакала и уочи великог европског рата...

Према писмима бачког епископа Григорија од 15 и 19 јануара 1717 год. митрополиту Вићентију, - који је, ради рата с Турцима, у то доба становао у Осеку, - зnamо да је митрополит у то доба спремао се да пође у Пакрац и тамо, или у Осеку, хиротонисао је Атанасија за епископа, већ крајем јануара или почетком фебруара 1717 год. А цар Карло VI издао му је потврду на пакрачко владичанство 16 марта 1717

год. преко Угарске дворске канцеларије.

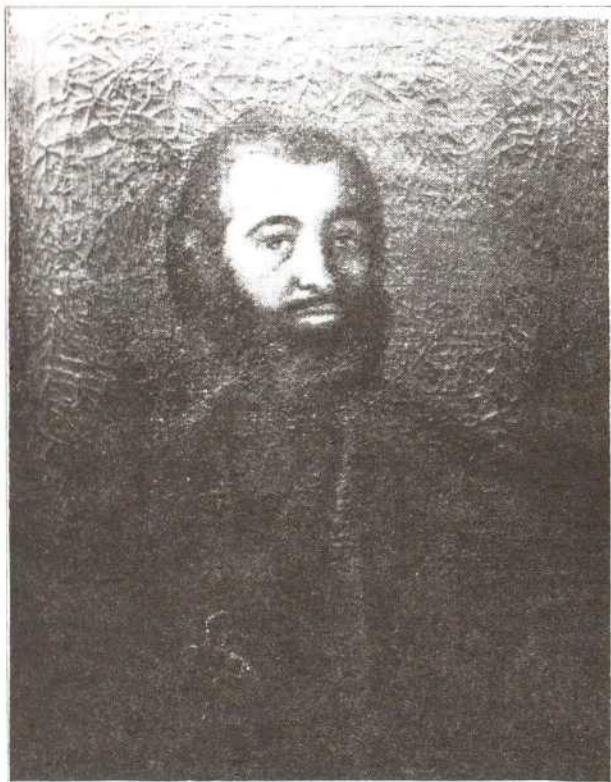
Владику Атанасија нису најбоље примили потписници молбе, да се за пакрачког епископа постави Софроније Томашевић, а нарочито градишчи капетан Степан Сарајлија, који је ту молбу први потписао. Стога је ускоро дошло до сукоба, када је Атанасије, по праву кадуџите-



Сл. 54: Дрворез за штампу молитве Арханђелу Михаилу, изradio га Стеван Ликић 1747. год., у манастиру Ораховици

та, узео себи оставину једног Градишчанца умрлог без тестамента и наследника, а калуђера Михаила, који је неовлаштено вршио парохијске дужности у Градишци и јатаковао хајдуцима, ставио под канонску

забрану. Из одговора Атанасијева на тужбу капетана Сарајлије види се нарочито, како је монашка дисциплина, у оно ратно доба, била потпуно пала, и како су се сремски калуђери скитали по војсци и парохијама разних области; а граничарски официри плели се и у епископску јурис-



Сл. 55: Софроније Јовановић, седми пакрачки епископ (1743-1757).

дикцију. Владика вели: "Какови су они војаци? Они би хтели, да они владикују и попове намештају. Не знам, да коју вишу власт имају, што би учинили?"

Крајем 1717 год. владика Атанасије био је члан царске комисије у Вараждинском генералату, која је, под претседништвом генерала

Хајстера, у Крижевцима водила извиде, ради народне побуне против марчанско-свидничког унијатског епископа Рафаила Марковића. У свом извештају митрополиту Вићентију Поповићу, из Пакраца 9. децембра 1717, Атанасије прича: како је генерал покушавао да наговори народне претставнике, да се смире и признаду Марковића за епископа; али су они то одлучно одбили и желе "от вашега блаженства стране имати архијереја и учитеља". Како, међутим, власти тврде да им неће другога поставити, док је жив "онај унијат", људи говоре: "Ако би била сила от цесара за унитство, пак не би имали куд прећи, волили би загребачком бискупу ићи и њему дохотке давати него к' ономе унијату"; па су тако и у Бечу писали...

Под јесен 1720 год. умро је епископ Атанасије Радошевић и митрополит Вићентије поверио је епископу костајничко-зринопольском Никанору Димитријевићу да управља и пакрачком епархијом до избора и посвећења новога епископа за Пакрац. Из одговора Димитријевићева, датираног у Пакрацу 30. новембра 1720, на једно писмо митрополитово од 18. новембра, - које је путовало од Карловаца до Пакраца 11 дана, - сазнајемо: како је двор епископски почeo брзо пропадати, иако се у њему налазио Теодосије, ћакон покојнога владике. Епископ Никанор овако обележава стање двора: "Плотови од двора на 3 стране разваљени, каџе блату на пољу истурене; а по кући похарано као да је од 3 године пуста била!" А пошто је било крајње време, да се од народа прикупе епископски приходи, који од упражњене епархије припадају митрополиту, то је Димитријевић на ту екзархијску дужност послao поучког протопопу Јована - на Поучје (Баковштину) и у Пожешко поље, а пакрачког попа Станка на Забрђе, Југово поље, Воћинско поље и у Посавску крајину "да прикупе и принесу, - и до ваших рук што буде донестиће се!"

Одмах после смрти владике Атанасија појавио се један претендент на Пакрачку епархију, који је почeo доказивати државним властима у Бечу, да је то унијатска епархија била, да је недозвољеним начином заузета од православних и да сада треба поставити на њену упражњену епископску столицу епископа унијата. Био је то неки поуни-

јаћени калуђер Стеван Војновић, који се хвалио великим својим заслугама за двор аустријски у Босни, током прошлог аустријско-турског рата од 1716-1718 год., и молио је да зато буде постављен за унијатског епископа у Пакрацу. Како је Војновићу убрзо притекао у помоћ кардинал Чаки и Угарска дворска канцеларија прихватила је то становиште, дала пронаћи у архиви сва документа о епископу Петронију Љубибрatiћu и послала Дворском ратном савету с мишљењем, да купопрођани уговор између патријарха Арсенија Чрнојевића и Јанићија Љубибрatiћa, ради епископског двора и цркве у Пакрацу, не може имати вредности... Међутим, митрополит Вићентије, осетивши опасност, похитао је и већ 2 јануара 1721 год., на народно-прквеном сабору у манастиру Хопову, дао је изабрати за пакрачког епископа Никифора Стефановића, хоповског проигумана, родом из Гргореваца у Срему, и одмах послao у Беч свога екзарха Вићентија Јовановића, потоњег београдско-карловачког митрополита, да паралише унијатску акцију и изради потврду за новоизабраног епископа пакрачког. Савладавши, богатим даровима и дипломатским потезима, сметње које је славонски заповедник генерал Петраш стављао посвећивању Никифора Стефановића и Максима Гавrilovića (у Сечуј) за епископе, Вићентије је успео да на Спасовдан 18 маја 1721 год. рукоположи Нићифора за епископа и одмах га је послao у Пакрац; јер се, баш у то доба, у Бечу између Угарске Дворске коморе и Дворског ратног савета расправљало о унијатској тези поводом попуњавања упражњене Пакрачке епархије.

Готово читаву годину дана провео је владика Нићифор у својој епархији без царске потврде, која је издата тек 18 априла 1722 год., захвљујући највише војним властима, које су уверене биле да би дошло до крвава устанка славонских Срба, ако би им се покушало наметнути унијата за епископа. Претршивши пораз у Славонији, Војновић је покушао, помоћу печујских језуита и фрањеваца, да рове у Барањској или Сечујској епархији, али и тамо није имао никаквога успеха. - Уопште, то је била последња акција вишега стила унијатске и римокатоличке пропаганде, за освајање православне Пакрачке епархије...

Како су се, од ослобођења до овога времена, врло брзо мењали епископи на столици Пакрачке епархије (пет епископа и толико администратора за три деценија), то није могло бити ни говора о добром ureђењу ове епархије, у којој није билоовољно ни цркава ни свештенства, а народ осиромашио и огрубео у непрестаним тешким борбама, ратовима и побунама против нових обесних господара. Шта више, због великих терета, славонске горе пуниле су се хајдуцима, а села расе-



Сл. 56: Епископски двор у Пакрацу, саграђен 1732.

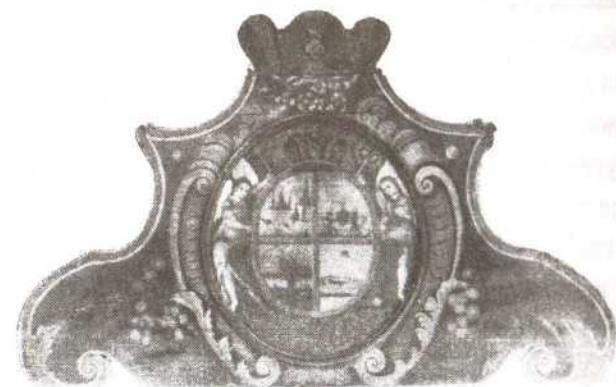
љавала. - Владика Нићифор писао је из Пакраца, 13 септембра 1721, митрополиту Вићентију: "Ашче ваше блаженство от здешних вапрашаете, хвала Богу свачим добро лето плодним принашеним гобзуе; али на вилаешу шешкоћа голема, људи сваки дан расићају се и беже куд који може". А три године после тога, из Тисовца 25 новембра 1724, јавља још горе: "За вилаеш не имам што ни пишаш, шочију оскудело и разишло се свеколико, а дациа по васедни једно сбои. Бог вјеси,

*хоће ли се до године и један човек обресиши. И сам мислим како се будем обдржавао и сшајао без пастиве своје...*" Срећом, идућих година стање се је понешто поправило и исељавање престало; али сређеније економске прилике настају тек доцније, када је, под утицајем енергичних настојавања владике Нићифора и митрополита Вићентија, цар Карло VI, 22 мај 1737. г. издао први Славонски урбар, који је стално фиксирао односе између властеле (спахија) и њихових поданика (кметова) у Славонији и Срему...

Владика Нићифор, полазећи на своју дужност у Пакрац, повео је са собом једног младог, окретног и способног монаха, такође пострижника манастира Хопова, Софронија Јовановића родом из Петроварадинског Шанца, данашњег Новог Сада, који је примио класично образовање код језуита у Петроварадину, те је знао латински и немачки језик. Помоћу његовом он је успео, већ за један децениј, да реорганизује своју епархију и упути духовни живот у њој бољим путем. Основао је при резиденцији својој у Пакрацу малу школу, за образовање парохијског свештенства, да би могао уклонити калуђере са парохија и, ради боље манастирске дисциплине, повратити их у манастире, од којих су изашли због велике оскудице у мирском парохијском свештенству; настојао је да се дижу цркве, јер је још и у његово доба по неколико парохија служило се само једном црквом, која је често по више сати удаљена била од поједињих села, која су к њој долазила; уредио је протопопијате и настојао је, да уведе што бољи ред и дисциплину и целокупној духовној управи своје епархије.

Према првом познатом нам попису Пакрачке епархије из 1734. год., који је дао владика Нићифор саставити, цела његова епархија обухватала је тада само 259 места са 4304 дома. Међу местима, само Пакрац, Ораховица и Вировитица називане су *варошима* - у Пожеги и Броду тада још није било ни једног православног Србина - Градишака, Свињар (данашњи Давор) и Кобаш називани су *местима*, као извесна крајишака средишта; а сва осталла места у којима су православни Срби тада становали у Славонији била су проста провинцијалска или граничарска села. Епархија је подељена била на четири *проштойија*-

*ша: Забрђски* или Маловлашки-Пакрачки, *Југо војољско-Вођински* или Подравски, *Крајишки* или Посавски и *Пожешко војољско-Ђаковшински*. *Парохија* је било 49, а *цркава* 41. Пакрац је имао две парохије од којих је једна припадала епископском двору и називана *дворском*. По две парохије имали су још Суботска и Чечавац; а Дејановци, код данашњих Гређана сачињавају три парохије. Парохијских свештеника било је само 32; седам парохија било је без свештеника уопште, а на 10 парохија налазили су се калуђери. Манастири су били: Ораховица из XVI века, Пакра из краја XVII века и Дреновац из 1719 год., кога су основали калуђери манастира Ораховице и Вођина.



Сл. 57: Грб Епископа Софронија Јовановића, после 1746. (са епископског двора у Пакрацу).

Нићифор Стефановић успео је већ 1732. год. помоћу својих епархијана, да место ранијег Љубибрatiћевог дрвеног двора сагради од камена, на истом месту, цео фронтални део данашњег епископског двора и да га уреди, с поља и изнутра, достојно епископског станишта, као што сам каже у свом тестаменту од 10 октобра 1748. год. - И у том новом двору придворна капела посвећена је Благовештењу, као што је била и у старом Љубибрatiћевом двору.

Епископ Нићифор дуго је боловао од ногу и најзад охромио, те

му је врло тешко и незгодно било обављати епископске функције, а нарочито вршити канонске визитације, освећивати нове цркве и руко-полагати нове ђаконе и свештенике. Стога је умолио патријарха Арсеније IV Јовановића, ускоро после његова ступања на престо карловачких митрополита, да му постави за коадјутора, као посвећеног епископа, архимандрита Софронија Јовановића, који му већ 20 година савесно помаже у целокупном његовом раду на препорођају Пакрачке епархије, и коме има много да захвали за своје досадашње успехе. Епископову молбу поткрепили су својом жељом и молбом сви најугледнији претставници цркве и народа из епархије, наглашујући нарочито, у својој претставци од 24 априла 1741 год.: "посто он веће ево имат 22 године како ва епископату овом служит и вазда за Божији, краљевски и обични интерес благиј усталак јест бил, а и обичају и натури овди нашој добре разумјевасе".

Међутим, разни интригани, потакнути од оних са двора патријархова, који су аспирисали на престо славонске епархије, успели су да створе код слабог и неупућеног патријарха уверење, да је архимандрит Софроније неваљао човек, који хоће на лукав начин да осигура Пакрачу епархију за себе, и да то треба онемогућити. Шта више, успели су да прибаве лажне тужбе против њега и окриве га чак за смрт некога трговца. Патријарх је поверовао и позвао Софронија на одговорност у Карловце. А када се овај, - знајући несавесност околине патријархове, која је способна и највеће неправде свесно и хладнокрвно да чини, - није одмах одазвао позиву, патријарх је 18 јуна 1742 год. издао проглас: да је екзарх славонског епископа, архимандрита Софронија Јовановића, због непокорности и многих других кривица, изопштио из цркве и лишио права сваког свештенодејствовања... Ситуација је била врло тешка и опасна по црквене и народне интересе. Али, један народни устанак, почетком 1743 год., у Посавској крајини и у крајишничкој бившој Малој Влашкој, која никако није могла да се измири са поданичким - кметским животом под спахијама, створио је могућност, да се ова афера војском подмаршала барона Енгелсхофена, која је дошла у Пакрац да умири народ и проведе извиде, тражила је од патријарха, да

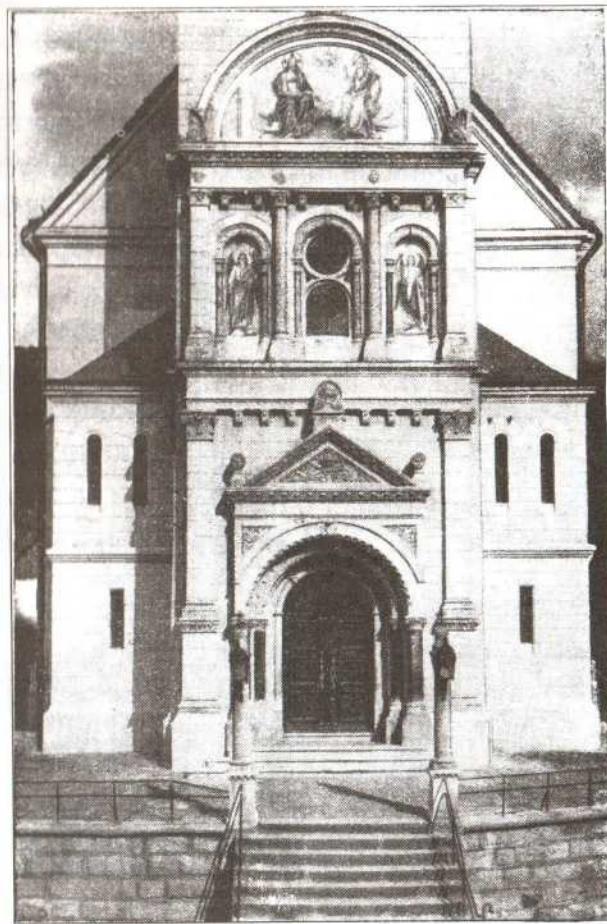
и он пошаље једну своју комисију, у којој ће бити и архимандрит Софроније, као најбољи познавалац славонског народа и шајнопуларнија личност у Славонији. Софроније се тада налазио већ у Карловцима, где је отишао под заштитом и гаранцијом војних власти,



Сл. 58: Катедрална црква Св. Тројице у Пакрацу, саграђена 1757-1768, обновљена 1896 год.

да му се, за време трајања парнице против њега пред Духовним судом, не сме "ништа несподобнога учинити или припетити", као што се каже у једном спроводном акту царског генерала барона Буша од 23 децембра 1742 год.

Патријарх се морао покорити царском наређењу и, уз архимандрита Софронија, послао је у ту комисију, са њим избеглог, нишког и белоцркванској митрополиту Георгију Поповићу и секретару Саву



Сл. 59: Фронтал катедрале цркве у Пакрацу, израђен 1896.

Лазаревића. - Ова двојица имала су уједно налог, да у Пакрацу, на лицу места, иследе све оптужбе против архимандрита и поднесу о томе извештај.

Пошто је буна умирена и зидине старог пакрачког града, на

домаку епископова двора, окићене биле са неколико устанничких глава, међу којима је било и свештеника и калуђера, патријархови изасланици предузели су свестрано ислеђење по оптужбама против архимандрита Софронија. И том приликом је установљено, како сам патријарх каже, - у свом новом прогласу од 21 маја 1743 год., којим укида изопштење и забрану са Софронија, - да су све то биле само клевете "от неколико сложившихсе возмутитељ и обштаго добра порушитељ, от клера и мирскага људства малоразумнаго, по миту, пристрастију, наговору и наушченију нам, всјачески подметно, ложно, неправедно, смутителства образом, а не истина, предлагало се, доносило и јављало..." Стога се архимандрит Софроније повраћа у сва пређашња права и достојанства; а за награду његовог дугогодишњег корисног рада посветиће га патријарх одмах, већ 23 маја и. г., за епископа славонског, - пошто се његов шеф, епископ Нићифор Стефановић, одрекао своје епархије само под условом, да Софроније буде постављен за епископа на место његово.

У патријарховој презентацији царском двору, од 20 октобра 1743 год., за потврду новопосвећеног епископа наглашава се: да је владика Нићифор стар, да већ 14 година болује, а последње 4 године тако је оболео, да већ никако не може да врши епископске функције; сав је терет службе пао на екзарха владичина сада посвећеног епископа Софронија Јовановића, који је већ 26 година у духовној служби, од које је 14 година провео као екзарх, а б као архимандрит.

Ипак је три године требало да прође до царске потврде. Конфирмација је издата тек 15 августа 1746 год., те је одмах проведена инсталација. Против тога је протестовао загребачки бискуп, али тај протест је као слаби одјек раније енергичне унијатске акције, остао без икаква ефекта.

Владика Нићифор Стефановић умро је у Пакрацу 20 априла 1750 год., оставивши многе легате разним црквама и манастирима, а нарочито парусију од 55 дуката "Свјатому Божију Граду Јерусалиму".

Епископ Софроније обратио је нарочиту пажњу стварању што просвећенијег свештеничког подмлатка, те је малу придворну школу подигао као граматикалну. Изгледа, да је та школа, бар пред крај њего-

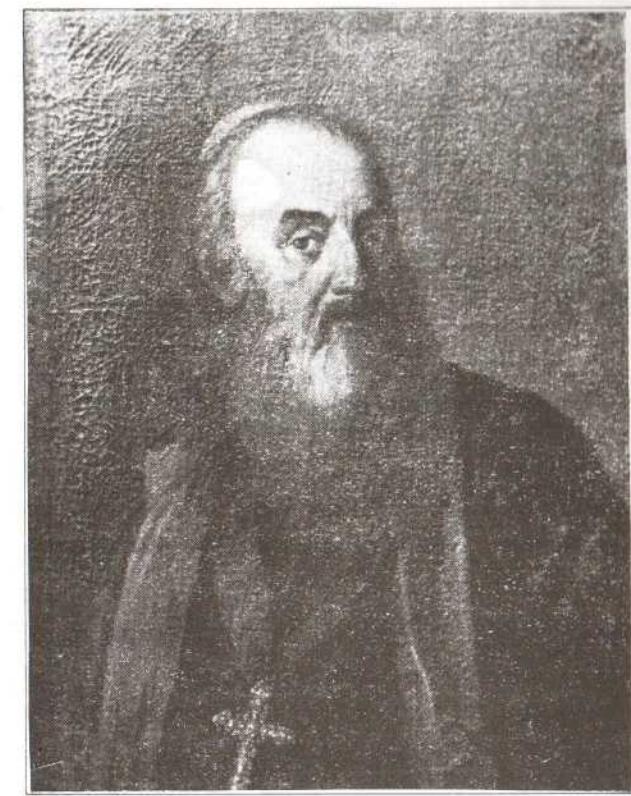
ва живота, врло добро радила, јер је, на пр., по једном рачуну епископског двора од 1 фебруара 1758 - 3 јануара 1759 год., примљено 32 фор. "от продатих граматика" и других 130 фор. "по хесапу на страну школску". Сем тога, у његово доба појављују се школе и по селима. Такова је била школа у Латиновцима код Пожеге, коју су 1755 силом затворили пожешки језуити, као властелини Латиноваца, забравивши Србима, својим поданицима, да отварају своје школе и држе своје учитеље. - Ипак је и у том крају успело се одржати школи у Трештеновци, где је 5 фебруара 1759 год. био "магистер" Василије Николић, за кога је у извештају речено "труди се добро" и уједно је "црковниј син" - у значењу црквењак или звонар.

Једна врста Духовног суда или Консисторије била је уведена већ за владике Нићифора. Сада је то још боље уређено, а нарочито се пазило да канцеларија и архива буду у што бољем реду. Он је увео и канцеларије парохијске 1750 год. са вођењем протокола венчаних, крштених, умрлих и исповедних.

Из једног пописа свих докумената из "канцеларије епископа пакрачкаго господина Софронија Јоановића во архијепископију 1758 пренешених", после његове смрти, види се, како је он, у својој канцеларији сва акта сам сортирао, у 115 група, и својом руком обележавао шта садрже. Тако је на пр. на једној групи писама (бр. 49) забележено било: "Корешподенција Господина старца нашега (епископа Нићифора) и екзарха от 1749"; на другој (бр. 69) "Копије от Конфирмацијах наших епископских, данације за грунт и от инсталације прочих докумената, на латинском, немецком и словенском јазику". Посебно су била акта конзисторијална (бр. 12): "Ексаминације с' сентенцијами", (бр. 11) "Јураменти с' реверси и атестацијами различними", (бр. 6) "Documenta Sacerdotalia", (бр. 5) "Instantiae variae" и т. д.

Сем тога, епископ Софроније имао је ванредно развијену кореспонденцију на српском, латинском и немачком језику, којима је потпуно владао. - У поменутом попису наводе се групе писама разних генерала и официра, државних претставника и адвоката из Беча, загребачких и ђаковачких бискупа, разних спахија, управитеља пошта, старешина

језуитских, фрањевачких и других римокатоличких редова, Христифора Жефаровића, патријарха пећских, епископа босанских, митрополита београдско-карловачких, патријарха карловачког Арсенија IV, епископа, игумана, прата, народних старешина и других.

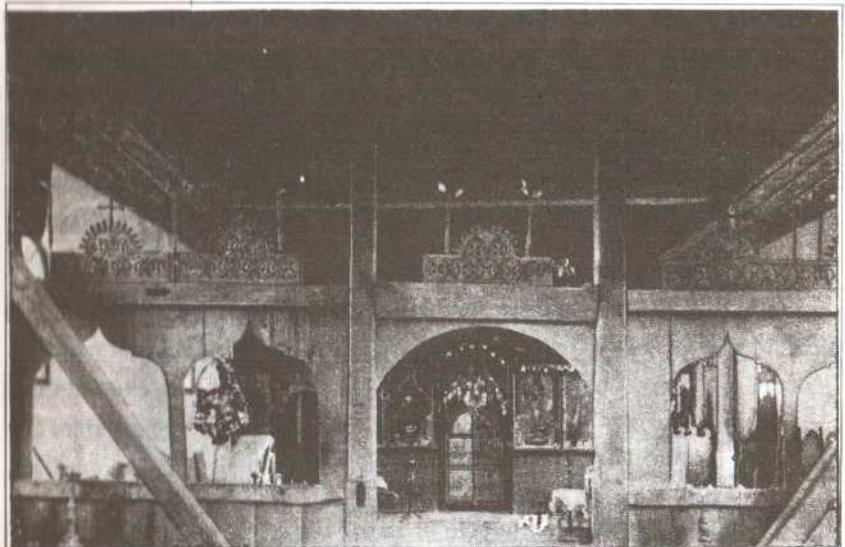


Сл. 60: Атанасије Живковић, девети епископ пакрачки (1770-1781).

Од нарочитог је интереса и група бр. 71: "Јураменти придворних служитеља наших епископских и контракти со инструкцијами магистерским пакрачкај школи". - Све то, уз остало, јасно сведочи о ванредним административним и другим способностима епископа Софронија, као и о његовој живој акцији да подигне и препороди поверили му

народ у Пакрачкој епархији...

Владика Софроније постарао се је и за проширење, боље уређење и осигурање имања епископскога двора; учинио је извесне



Сл. 61: Унутрашњост цркве у Тројеглави, срез Даруварски, саграђене 1756.

измене са суседима, бароном Тренком и другима, откупив је поједина имања и куће у сусетству двора; подигао је два млина и обновио нарочиту зграду купатила у Липику, одређену само за пакрачке епископе и њихово свештенство оба реда; и најзад, за сва своја епископска добра, издејствовао је од цара 1749 год. нову донацијаналну потврду.

Његовом је заслугом, као што је сам владика Нићифор у свом тестаменту изјавио, подигнут сав фронтални део данашњег епископског двора у Пакрацу. Намера му је била, да подигне и нову катедралну цркву, те је стару разрушио, спремио материјал и почeo градњу нове; али га је на том послу смрт изненадила 26. децембра 1757 год. Његов наследник, епископ Арсенија Радивојевић, успео је, тек после дванаест година и многих препона, да је дефинитивно доврши.

У доба епископа Софронија Јовановића извршено је и ново насе-

љавање Славоније, већином из Босне и Лике, како нас он сам извештава једним својим писмом, које је било упућено будимском епископу Василију, из Слатине 31. децембра 1744 год., где је био на канонској визитацији. У том писму владика каже: "ва ове стране наше мнози из турскија и из личанскија страни прибегли..." А у каквом је размеру то насељавање било јасно се види из пописа Пакрачке епархије, који је обављен 1759, ради утврђења прихода епископских, када се он упореди са познатим нам пописом из 1734. - По томе попису било је 1759 год. у Пакрачкој епархији 5643 православних српских дома у 325 места, према 4.304 дома у 259 места из 1734. год. Дакле, за 25 година, умножио се је овде број српских дома за 1399, што чини готово једну трећину ранијега броја; а број насељених места са српским кућама порастао је за 66, што је више него четвртина.

Тада је извршена и нова архијондација парохија; место 49 створено је 77, дакле за 28 више. Протопрезвитерати су, у главном, остали исти. Само је Забрђски подељен на два - Пакрачки и Подборски (Даруварски); Посавски или Крајински назван је Градишким, а Подравски или Југовопољски и Вођински - Боровским. Сем тога, епископ Софроније успео је и да прошири териториј своје епархије са читавим једним протопрезвитератом. То је био *Осечко-Пољски* протопопијат, са Осеком и 16 села у 12 парохија. Тада крај, као саставни део Славоније припадао је Вировитичкој жупанији. Под духовном јурисдикцијом држали су га и први пакрачки епископи Петроније Љубибрatiћ и Софроније Подгоричанин. Народно-прквени сабор у манастиру Крушедолу 1710, пошто је изabraо Подгоричанина за митрополита, придржио је Осечко поље малој Мухачко-Сечујској или Барањској епархији, ради побољшања прихода њених епископа. Када је 1733 год. укинута Барањска епархија, владика Нићифор тражио је врло енергично, да се Осечко поље врати Пакрачкој епархији, али није успео; митрополит Вићентије Јовановић и патријарх Арсеније IV задржали су тада крај уз своју архијецезу. Доцније је патријарх ту малу област, под именом Осечкопољска епархија, уступио за издржавање посвећеном епископу Јовану Георгијевићу... После смрти патријархове и избора новог митрополита Исаије

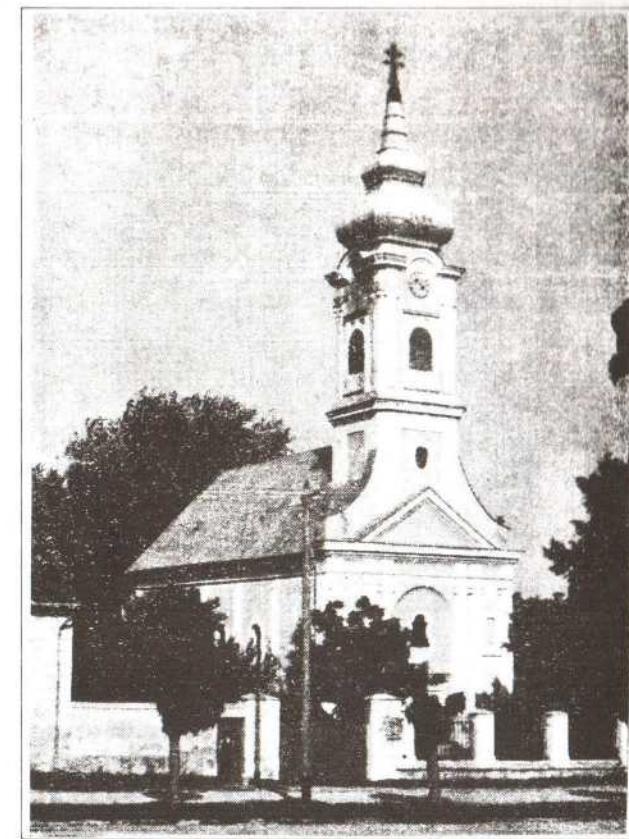
Антоновића, Архијерејски Сабор у седници својој од 2 септембра 1748 одлучио је: да се Осечки протопресвитерат врати пакрачкој епархији, те је то и учињено актом митрополитовим датираним у Бечу 12 јануара 1749 год. - Тај протопрезвитерат имао је по попису од 1759 год., 802 српска дома у 17 места, са 19 свештеника.

У исто време подигнуто је много нових цркава од плетера, дрвета, цигала и камена; свима црквама дати су нови антиминси; уређена су и ограђена гробља око цркава и иначе; постављени су црквени синови, тутори или шикутори, ради старања о материјалним односима храмова, о приходима и расходима, реду и чистоти, и т. д.

Уопште, доба епископа Нићифора Стефановића и његова помоћника и наследника Софронија Јовановића, од 1721 до 1757, беше испуњено најревноснијим радом на свестраном добром уређењу Пакрачке епархије и на подизању духовне културе - радом, који је, у многом имао трајан значај и обилно користио свим потоњим генерацијама. А епископ Софроније, нарочито, по својој спреми и преданости, до самопрегоревања, своме узвишеном архијерејском позиву, као и по његовом реформаторском и организаторском раду, улази у број најкултурнијих, најревноснијих и најкориснијих претставника Српске цркве.

Да би се овај рад на духовном дизању Пакрачке епархије наставио епископ Софроније спремао је свога екзарха Генадија Васића за свога наследника. Генадије је 22 године био ревностан помоћник пакрачких епископа и успео је, радом и животом својим, да освоји љубав и признање не само својих старешина, него и целокупног народа у епархији. - Прота и духовник пакрачки, као и један калуђер хоповски, који су заједно са екзархом Генадијем били при смрти владике Софронија, под заклетвом су изјавили митрополиту Ненадовићу, да је владика, на два дана пред смрт, дајући им свима свој благослов: "екзархову деснују руку, в' незапно објема рукама восхитив, множицеју и приљежно с' плачем љубио, јелико мог и гласом благодарио му на вјерних службах, препоручио му сироте остајушче и душу своју в' молитвах да не забудет..." А многобројни најугледнији претставници цркве, војске и народа при погребу епископа Софронија, потписали су 2 јануара 1758 год.

молбу митрополиту и Синоду, да им екзарх Генадија посвети за епископа: "ибо он већ от пред 22 ћета како во епископату овому вјерно, честно и ревностно служит и в'сегда за Божии, царски и обични



Сл. 62: Црква у Дарувару, саграђена 1756, обновљана 1870 и 1884.

интерес вредни усталец показивал се; над в'семи же, что обичају и нарви здешнаго народа в'сем известан, а нам љубимејши и благоугодан..." Ту молбу, поред свих игумана, прота, намесника, свештенства, четири потпуковника, многобројних нижих официра, кнезова, ешкута и других, потписао је и тадањи властелин пакрачки Јован Чрнојевић, са претставницима суда општине вароши Пакраца, који је још био у

великој већини српски...

Али, на двору карловачких митрополита постојала је већ традиција, да се не само не прима народна молба за постављање епископа, него да се против сваког таквог кога народ тражи најенергичније поступи и он, на који било начин, онемогући; па је тако поступљено и са Васићем.



Сл. 63: Црква у Новој Грађиши, саграђена 1738, обновљена 1824 и 1885.

За администратора Пакрачке епархије одмах је послат катедрални архимандрит карловачки Вићентије Јовановић Видак; против Васића је подигнут процес, а за пакрачког епископа, како каже сам

митрополит Ненадовић "по одржаном скрутиниуму са епископима", предложен је царици 27 септембра 1758 год. сремски екзарх Арсеније Радивојевић, родом из Сент Андреје. Царица Марија Терезија прихватила је предлог и издала је потврду 7 децембра 1758 год. Митрополит је рукоположио Радивојевића за епископа 2 фебруара 1759 год.; владика костајничко-северински Јосиф Стојановић и бродски потпуковник Вироциус инсталirали су га у Пакрацу 15 марта и. г. Васић је, међутим, уклонио се у Русију. Кад се је доцније вратио оптужила га је држава и црква, те је, најзад, 1768 год. осуђен на вечиту тамницу у Грацу...

Епископ Радивојевић није био нимало погодна личност, да умири духове у Славонији, узбуђене и огорчене поступком против њихова кандидата Васића; а још мање да настави, за последња два епископа, онако лепо упућену акцију на препорођају и духовном дизању Пакрачке епархије. Он је својим поступцима, а нарочито нетактичним начином прибирања епископских прихода и постављањем многих нових непотребних и неспособних свештеника, дошао одмах у сукоб и са свештенством и са народним претставницима, а нарочито са вишим крајишким официрима српске народности. Угарско племство, које је добио 1763 год. још је више повећало јаз између њега и пастве. И већ 24 фебруара 1766 год. он се тужи у једном писму митрополиту Ненадовићу: "от вједу злодихателними вјетри обстоим, ден и ноћи покоја и утјехи не обрјетају..." А после десет година потпуно јалове управе епархијом, он се тако онемогућио, да је морао да моли новог митрополита Јована Ђорђевића и Архијерејски Синод 1769 год., да га премести ма на коју било упражњену епархију. Како су и народни посланици из Пакрачке епархије, на расправном и изборном сабору и. г., устали против свога владике, Синод је нашао да му треба испунити молбу. Стога је митрополит 24 децембра 1769 год. поднео претставку царици: да "у државном и црквеном интересу", а ради "неподносиве анимозности" против епископа Радивојевића у досадашњој његовој епархији, дозволи преместити га на упражњену епископску столицу у Будиму.

Царски комесар гроф Хадик известио је митрополита 26 јануара 1770 год., да је царица дозволила премештај Радивојевићев на Будимску

епархију, а уједно потврдила, у истој синодалној седници, обављени избор **Атанасија Живковића**, ковиљског игумана и викара епископа бачког, за новог епископа пакрачког. Нешто доцније, 15 фебруара и. г., Илирска дворска депутација известила је о томе Угарску дворску канцеларију, Ратни савет и митрополита Георгијевића с напоменом, да је за инсталатора Живковићевог у Пакрацу одређен осечки командант, генерал Рат.

Чим се сазнало у Славонији за тај премештај наступила је велика радост и знатан број свештенства и народа оптужио је владику - за многе учињене им неправде и новчана "истјазанија" - пред комисијом, која је била послата у Пакрац маја 1770 год., да ликвидира све активне и пасивне дугове епископа Радивојевића.

После 4 године (1774), Радивојевић је премештен за епископа у Нови Сад, где су се ускоро показали знаци губљења разума; а када је крајем 1780 год. та болест потпуно њиме овладала, одузета му је управа спархијом. - Умро је умоболан 2 октобра 1783.

Међу портретима славонских епископа, који се налазе у пакрачком двору, почевши од владике Нићифора Стефановића, нема само портрета Арсенија Радивојевића. - Врло је веројатно, да је томе узрок давиашња неуравнотеженост владичина и велика анимозност пакрачана и осталих епархија према њему.

Владика **Атанасија Живковић** примљен је раширених руку у Пакрачкој епархији. - Он је рођен у Сегедину и био је прво парохијски свештеник и прота. Као удовац замонашио се је 15 августа 1755 год у манастиру Ковиљу, где је доцније постао игuman; а за епископа посвећен је 25 марта 1770 год. - За његове управе Пакрачком епархијом забиле су се врло многе значајне промене, не само у овој епархији него и по целој Карловачкој митрополији, које су у многом измениле дотадашњи начин црквене управе.

Државна власт, која је већ у прошлом деценију почела преко Илирске дворске депутације или т. зв. српског министарства у Бечу, све јаче да утиче на реформисање целокупног народно-црквеног живота православних Срба на аустро-угарском територију, после расправног и

изборног сабора у Карловцима од 1769 год., приступила је врло енергично извађању своје намере. Она је, наиме, поред бројних појединачних наредаба, већ 27 септембра 1770 год. издала једну уредбу, под



Сл. 64: Црква у селу Брестовцу, срез Даруварски, саграђена 1764.

именом **Регуламенћ**, за ново административно уређење целе српске православне цркве под аустро-угарском влашћу. Како је та уредба у многом отступала од народних привилегија, добијених за време сеобе Срба под патријархом Арсенијем III Чрнојевићем, и од народно-црквених обичаја, пренесених са Балкана из Пећке патријаршије, по којима се до сада и у Карловачкој митрополији равнala црквена упра-

ва, то је овај корак државне власти, и код црквених, а нарочито код народних претставника, изазвао сумњу, да се ту ради о новом начину римокатоличке пропаганде, којим се, етапно и неосетно, мисли постићи изједначење и сједињење српске православне цркве са римском црквом. Народ се ускомешао; а када су епископи почели да га утишавају и мири посумњао је и у њих, почeo им пребацивати издајство и у неколико епархија отворено се побунило против својих епископа. При том се, као најотпорнији, истакоше претставници народа из Марчанско-северинске или Хрватске епархије, - која је од 1771 год. здруженa са Пакрачком епархијом, - и Славонци, који су, заједно с њима, највише имали да препате у борби са унијом, раније силом наметаном. Владика Атанасије био је због тога огорчен на своје епархије и у једном писму, из Карловаца од 5 октобра 1776 год., упућеном пакрачком проти као своме намеснику, он љутито вели; "Мој очеproto! Сада видим и искуство доволно доказује истину, а и јеј всјак говори, да Славонци и Хорвати немирне јесу главе. - Все ине епархије примирише се и покорише се царским наредбам и ни из једне епархије дошли овамо на ту же, но Славонци и Хорвати..."

Да би утишала узбуњени народ, државна власт је повукла тај Регуламент и 2 јануара 1777 год. издала нови; али, како су том приликом само незнатне измене учињене према првом Регуламенту, то је народно нездовољство све више расло, па је и крв пала... Стога је укинуто дотадашње министарство за српске послове у Бечу и сви Срби попово су потчињени Ратном савету и Угарској дворској канцеларији. У исто време укинут је и други Регуламенат; а царица Марија Терезија потписала је 16 јула 1779 год. нов закон о уређењу српске цркве и Карловачкој митрополији, под именом *Rescriptum Declaratorium Illyricae Nationis*, укратко називан *Деклараторијом*. Народ је био присиљен да прими тај закон, иако су њиме знатно окрњене или сасвим поништене биле многе повластице и права Српске цркве и народа под аустро-угарском влашћу. - Деклараторија је створила ново доба у историји Карловачке митрополије; јер је готово читав један век нормирала у њој црквено-народни живот, све до т. зв. *Краљевског Рескрипта*

од 1868 год., који ју је заменио.

Све реформе у смислу прописа Регуламената и Деклараторије, имао је да спроведе у живот у Пакрачкој епархији епископ Живковић; и он је то, у главном, учинио. - Једна од првих наредба било је ново уређење о приходима епископским. До сада су епископи, по прастаром обичају донесеном са Балкана, примали од народа т. зв. *шаксил* у



Сл. 65: Унутрашњост цркве у Кореничанима, срез Даруварски, из XVII века.

новцу, раније духовни бир, у име *димнице* (кућарине), *конака* (хране и преноћишта приликом посета) и *венчаница* (таксе за венчање), а за тим у натури - у име *милостиње* од целога села, за свећење *водице* појединцима приликом канонских посета и од *подушја* (за молитве умрлима) - обично у *жишту*, пшеници, зоби и јечму, у *вину* и у *стоци*, јунцима, воловима, козама и најчешће у стеоним кравама; од подручног им свештенства примали су, сем нарочитог дара о Божићу и Ускрсу, т. зв. *сидоксију*, ранију врховину, у новцу. Царица Марија Терезија одлучила

је да реформише тај начин примања епископских прихода и одмах после народног сабора од 1769 год., 8 децембра и. г., наредила је да сви епископи имају што пре, место свих тих појединачних прихода, склопити погодбу са својим епархијанима, т. зв. *конвенцију*, по којој ће у



Сл. 66: Јосиф Јовановић Шакабент, десети пакрачки епископ (1781-1783).

будуће свако место отсеком и само у новцу давати уговорени данак епископу. У смислу тога наређења, повереник епископов, у присуству претставника војних и грађанских власти, склопио је током 1771 год. са претставницима места и села погодбу, да у *провинцијалу* свака православна кућа плаћа годишње епископу 4 грошића, као што је било

раније у Марчанској епархији; а у *крајини* је, по царичином пројекту, требала свака кућа да плаћа по 14 новч., међутим комисија у Беловару, 12 фебруара 1772 год., одредила је да се у Вараждинском генералату у име епископског пореза плаћа према земљишном поседу: 6 новч. до 5 јутара, 9 нов. до 10 јут., 12 нов до 15 јут., и 14 нов. за више од 16 јут.; *кметови* или "инвонери" да плаћају по 3 новч., а "*калаџије*" - занатлије трговци, арендатори и тд. да плаћају по 6 новч. од сваке форинте државног пореза. Свештеници су, у име *сидоксије*, имали да плаћају годишње по 3 новч. од сваке куће у парохији; само су проте биле потпуно ослобођене од сидоксије.

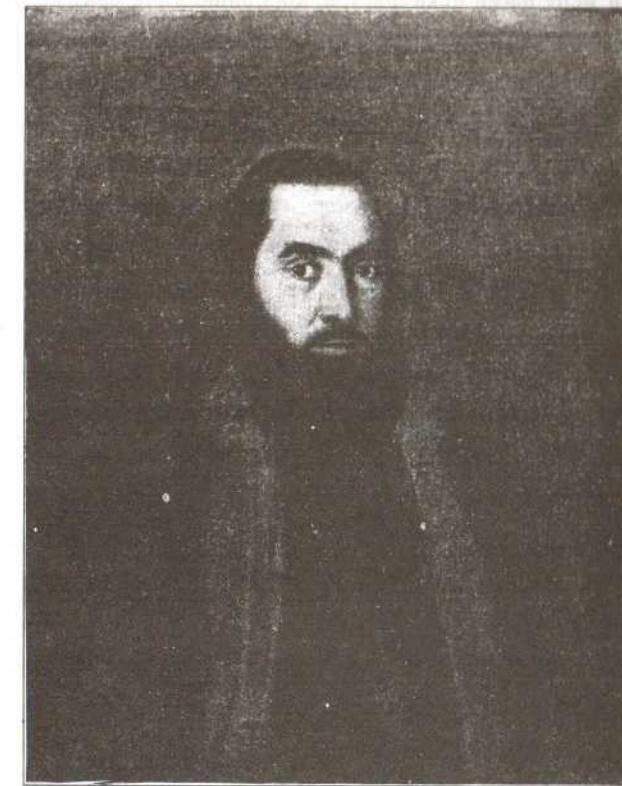
На основу тако склопљене погодбе утврђено је, 1772. г. да епископ у Пакрачкој епархији, која је тада бројала већ 9999 кућа, има да прима годишње, у име *конвенције*, од народа 2.210 фор. 36 новч., а у име *сидоксије* од свештенства, изузимајући 899 кућа које држе прото-пресвитери, 455 фор.; што чини у свему 2.665 фор. 36 новч. целокупног епископског годишњег прихода од народа и свештенства. - Царица је 22 септембра 1772 год. потврдила склопљене конвенције по свима дијецезама; и како је приход од економије епископског имања у Пакрацу износио само неколико стотина фор.; а желело се да епископи имају најмање бар 4.000 фор. прихода за издржавање своје и свога двора, то је царица, истом одлуком одредила, да се пакрачком епископу надокнади тај недостатак из државне касе - годишњом помоћу од 950 фор.

Досадашња институција епископских *екзараха* укинута је Регулментима и Деклараторијом, те је њихова функција побирача прихода и надзорника свештенства и цркве поверена *окружним праштештвима*, чији је углед ускоро знатно скочио. - По члану 7, 22, 23 и 32 "Изјаснителнаго Решкрипта" или Деклараторије, проте су дужне биле да сваке јесени обаве црквену "визиту" по свом проповидјату, покупе епископске приходе од народа и свештенства, и уз асистенцију жупанијског чиновника или крајишког официра прегледају црквене рачуне и инвентаре, вођење матичних и циркуларних протокола, живот и рад свештенства и т. д. Сем тога, ни један парохијски свештеник не сме ни један брачни пар у цркви огласити и венчати пре него што је за то

добио "цедуљу" од надлежног проте и њему платио за то 7 новч. т. зв. **венчанице**, која је раније била већа и епископима припадала. На то се је нарочито пазило и строго су кажњавани свештеници који би се о то огрешили. Тако је, н. пр. 8 децембра 1781 год. јављено целом свештенству: да су пароси у Иванићу и Беловару осуђени на месец дана епитимије "у **Пакрацу звоништи**", што су без протске цедуље огласили и венчали једну Иванићску Цинкарку за беловарског трговца; и том се приликом наглашује, да су тако благо кажњени само по милости епископовој и што је то њихова прва погрешка, а други пут биће лишени парохија... - Под оваквим околностима углед прата ванредно је скочио у свештенству и народу, и доцније су поједини пакрачки епископи имали да се боре против препотенције својих protopresвитера, који су почели ограничавати сваки директан саобраћај свештенства са својим епископом, итд.

За управе Атанасија Живковића уређене су Екстраординарне и Ординарне епархијеске консисторије, по нарочитом из Беча прописаном систему, са консисторијалним саветницима од црквеног и световног сталежа, са нотаром, фишкалом и тумачем; у његово доба изведена је и редукција манастира и парохијског свештенства. Од шест мушких манастира остала су само три већа: Ораховица, Лепавина и Пакра, а укинута су Дреновац, Св. Ана и Бршљанац или Кутиница, као и све ћелије калуђерица, које су поред већих мушких манастира постајале. Ради знатних свештеничких имунитета, који су се односили, у више случајева, и на њихове задружне домове, многе имућне куће желеле су да имају свештеника из своје задруге; а како је и епископима конвенирало, ради такса од рукоположења и синђелија, сидоксије и дарова, да имају што већи број свештеника, то су они често цепали парохије и постављали свештеника и за 30, па и 25 кућа. Тако се умножио број парохијског свештенства нарочито у Војним крајинама, које су се већ од 1761 почеле бунити против тога; и сада се успело, да се као нормала за једну парохију узме 100 кућа. По крајинама одржан је испит са свештенством пред мешовитом комисијом и најспособнији утврђени су као пароси; а сви остали ушли су у сталеж т. з. супернумерарних или

прекобројних, с правом да им се по реду дају упражњене парохије и да се дотле док се сви онђи не поставе за парохе, или одрекну тога права, не смеју рукополагати нови свештеници...



Сл. 67: Павле Авакумовић, једанаести пакрачки епископ (1783-1786).

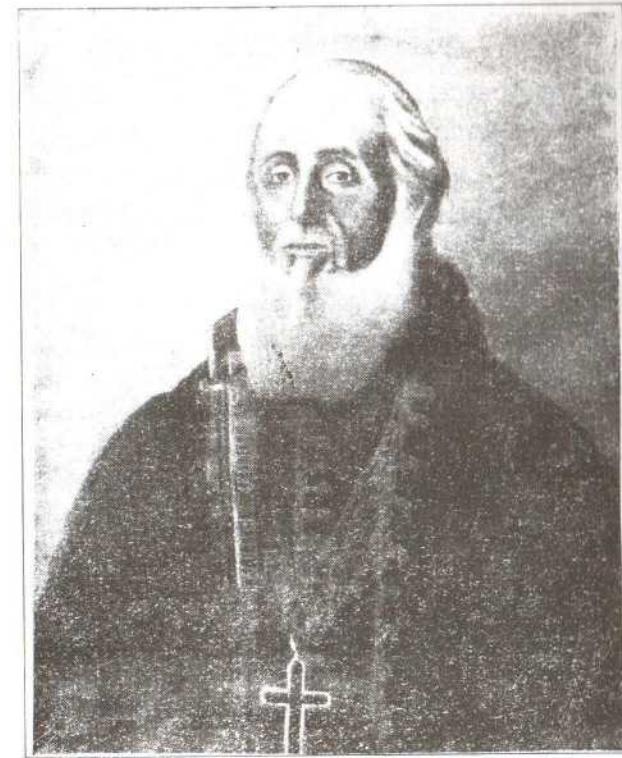
У опште, за тих десетак година, од 1770-1781 год., изведене су готово све најважније реформе и положени основи целокупном унутрашњем устројству Пакрачке епархије за читав један век (до 1868 год.); а у многом и за даља деценија - све до наших дана.

У ово доба званично је утврђен и **грб Пакрачке епархије**. - Он се је већ раније формирао из грбова појединих славонских епископа. Нај-

старији грб имамо на гробној плочи владике Петронија Љубибрatiћа из 1703. Он претставља штит раздељен на два дела; у горњем је на средини крст - лево од њега птица раширених крила, а десно веверица у ставу како се храни орахом; у доњем делу су две хералдичке реке, Сава и Драва, и међу њима нека фигура, која више личи раку него куну из грба Славоније; десно и лево од тих река извајана је по једна осмокрака звезда. Над штитом се диже архијерејска круна са омофором с десна и епископским жезлом с лева. На грамати Софронија Подгорчанина од 23 априла 1710 год. утиснут је печат са грбом, у коме штит, раздељен на два дела, држи два анђела; у горњем делу је птица раширених крила, а у доњем лав на лежању; изнад штита је круна, из које се спуштају на штит бројанице, а десно од ње диже се крст, лево архијерејски жезао. Готово идентичан је био грб и владику Нићифора Стефановића, на једном његовом акту од 18 фебруара 1734 год. Софроније Јовановић узео је, према обичају, који је у његово доба владао, много китњастији грб. На једној његовој синђелији од 5 септембра 1745 г. утиснут је велики печат са грбом, који претставља овални штит опточен украсима. Он је раздељен на четири дела и држи га два анђела. У горњим одељцима штита, лево, извајана је црква са три кубета и високим звоником поред ње, по свој прилици, модел катедралне цркве у Пакрацу тога времена, а десно два управљена лава држе између себе срце, над којим лебди птица (то је, веројатно, био његов лично грб); у доњим одељцима лево је рак, а десно управљена веверица, два символа узета, свакако, из грба Љубибрatiћева. Епископ Софроније изменио је овај свој грб, после инкорпорације Славоније, само у толико, што је место веверице унео обновљени стари славонски грб - две реке и међу њима куна у трку, а над Дравом звезда са шест пера. Тај грб су примили и наследници епископа Софронија; само што је, место старе цркве са 3 кубета и високим звоником поред цркве, од сада вајана новосаграђена црква са једним кубетом и двоструким звоником над порталом; па је тако и у садашњем званичном грбу Пакрачке епархије, потврђеном од царице Марије Терезије 17 маја 1777 године.

Епископ Живковић је био врло ведар, друштвен и пријазан

човек, те је са свима народним и државним претставницима лепо живео, дописивао се и гостио. - Подмаршал барон Микашиновић учинио је, да су владику ванредно свечано и срдично дочекали Срби у Вараждинском генералату, када је 1771 год. ишао тамо први пут да прими јурисдикцију и над старом Марчанско-северинском епархијом; а



Сл. 68: Кирил Живковић, дванаести пакрачки епископ (1786-1807).

у једном своме писму од 20 јула 1777 год. владику Атанасије, пун радости, пише митрополиту у Карловце: "Екселенцији Вашој покорно јављају, да в'чера их екселенцију господина бискупа загребачкаго, који своју каноническу с многим друштвом чини визиту, чест имјел јесам со цјелој компанијеју со обједом послужити; при којеј прилиције били

јесмо весели и он напил за здравис екселенцији Вашеја. - Види се бити човјек љубезан и благ, и сед, годов како ја..."

Ипак је њему Бачванину и Сегединцу доста тешко било живети



Сл. 69: Звоница код села Ораховице, срез Нашички, из XIX века.

у малој славонској паланци и у једном писму, из краја 1778. год., тужи се он горњо-карловачком епископу Петру Петровићу, како су од епископа само њих двојица "као у егзилу", - јер сва остала браћа архијереји по лепим местима и варошима станују, а они морају да живе "у селима" без икакве угодности... Та носталгија нарочито се појачала, када је, избором Мојсија Путника за митрополита, 1781. год. упражњена

Бачка епархија... - Архијерејски Сионод, који се је после сабора састао, у јуну 1781. год. изабрао је одмах владику Атанасију за епископа бачког; а на његово место за епископа у Пакрацу, поставио је раковачког архијандрија **Јосифа Јовановића - Шакабену**, родом из Ирига.

Шакабент је рукоположен за епископа 31. јула 1781. г.; а 29. новембра и. г. јавио је свима протама своје епархије, да је 25. и. м. стигао у своју резиденцију и позива их да дођу, да се упозна с њима и да испрате свога досадашњег епископа Живковића, који ће 8. децембра напустити Пакрац и отпутовати на своје ново одређење за Нови Сад. А да тај опрост са владиком Атанасијем буде што достојнији, нека сваки прата дође са 3-4 свештеника из свога protopопијата већ 7. децембра увече, како би заједнички могли посетити епископа, опростити се с њима и примити благослов за себе и своје парохијане...

Један од првих и најважнијих послова, који је нови пакрачки епископ имао да изведе, било је сузијање уније, јер је она баш у то време почела нову и врло живу акцију у Вараждинском генералату. На име, унијатски бискуп Василије Божићковић, пошто је, после пропasti Марче, успео 1777. г. да добије одобрење од царице Марије Тerezије за оснивање резиденције унијатских свидничких бискупа у Крижевцима, - у непосредној близини свога родног места Батињана, данашњег Вајаковца, - отпочео је прво сам, а за тим и преко неколико купљених агената (молера Које, Прокопа Брњице и Тимотија Девића) да развије у свом родном крају живу пропаганду за унију. Народу се говорило: "да ће морати бити сви унијати и тко не буде хотио онај ће се истерати из генералије; а који сад подложи се под Божићковића онај ће слободан от свакога данка бити, ни попу нити никому ништа неће давати, него остаће му сва кућа фрај..." Како је, уз то, ту акцију и војна власт помагала, нарочито ослобађањем криваца од казне и дозвољавањем деобе онима који приме унију, то се ускоро појавише многе мале унијатске оазе по целом Вараждинском генералату, а нарочито око Крижеваца и по селима суседним манастиру Лепавини. За њих су одмах отворени молитвени домови, као мисионарске станице, уз кумпанијске канцеларије. И на основу тога Божићковић се већ 1781. год. хвалио, да има пет

унијатских парохија у Вараждинском генералату... Међутим, чим се у пролеће 1782 год. појавио у том крају пакрачки владика Јосиф, одмах су му почели долазити са свих страна поунијаћени људи, са писменим изјавама да су преварени и с молбама да им опрости и прими их натраг у православље. Нарочито су карактеристичне две такве молбе. Једну је владика примио у Беловару 3. маја и. г. од унијата из села око манастира Лепавине (из Великог Поганца, Грабичана, Сесвета и Батињана). У њој се, - пошто је испричан рад агената који су "свуд по кућа ходили" - вели: "преварисмо се и предадосмо се; а кад видесмо да није свеједно, него другојача церемонија да је, онда срде наше окаменило се и почесмо се кајати и плакати дан и ноћ, и одричемо се да никад нећемо бити унијати; волимо мртви бити него наше отаца закон да погубимо..." А сами крвни рођаци бискупа Божићковића, каплар Јово и граничари Григорије, Вујо и Јакша Божићковићи, поднели су 19 маја и. г. у манастиру Лепавини владици Јосифу ону другу писмену молбу у којој и ово кажу: "плачно молимо, из овакве наше повседневне туге и плача, како из пакленог ада... избавите нас, *будући нас је преварио них екселенција господин Божићковић, долазећи чесћо сам к' нама у дом и браћама где се и родио* како је давна био рад нас сокренути на унију, но ми толико година чували смо се. И сад би се учували, како сва кућа се сачувала кромје нас четири от његове фамилије. На тај начин преварисмо се у зао час, кад нам казао сам Екселенција, да нећемо вишем имати свог митрополита, ни владика своји никада, и да је његов прави закон, а овај закон да је чизматички... и многе нато којекакве зрокове нам даво, и несрћне учинио нас..."

Владика је примио све покајнике, узео је од њих писмене изјаве и, на основу Патента о толеранцији кога је цар Јосиф II издао 25 октобра 1781 год., предузео је енергичне кораке, да се свима унијатима, који се кају, дозволи повратак у православље. Сада је наступило велико гоњење свих који су изјавили да се враћају у православље и почетком 1783 год. биле су их пуне тамнице, нарочито у Беловару. Стога је гаревички прота Павле Мајсторовић, извештавајући о томе владику Шакабенту, из Дишника 26 марта и. г., умolio га, ако му је икако

могуће да дође у Беловар: "да само они по тавница страдалници чују за ваше Високопреосвјаштенство или да (Вас) виде, они би мислили тако да су избавитеља видли..." Сазнавши за то, епископ Јосиф је одмах дошао у Беловар, али му је бригадир Брентано наредио, да има што пре напустити његов генералат. Владика је због тога директно из Беловара отишао у Беч и тамо успео, да се нареди ослобођење утамничених и слободан повратак њима у православље; а за тим се преко Лепавине,



Сл. 70: Вотивни сребрни предмети властеоске породице Михаљевића из Ораховице, израђени 1864; у манастиру Ораховици.

где је био 13 августа, и Беловара вратио у своју резиденцију у Пакрацу.

Тако је Вараждински генералат поново очишћен од унијата; па је владика 27 новембра 1783 год. наредио свима протопресвитерима у генералату, да свештенство упуте да све оне који су се вратили из уније ради њихових сирађања, ослободе од давања бира за једну или две године...

Епископ Јосиф Јовановић - Шакабент, је за кратко време своје управе у Пакрацу (ни пуне три године није био епископ пакрачки), показао значајну ревност и на другим пољима црквено-народног живота. Нарочиту пажњу свратио је он одмах на дужност свештеничку,

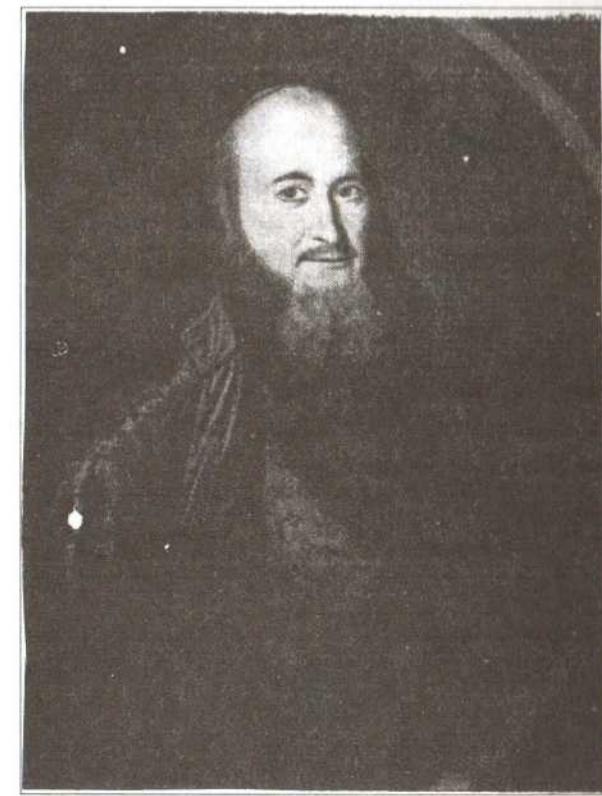
*да поучавају свој народ у истиинама вере и морала.* У том правцу особито је интересантан његов циркулар од 6 априла 1783 год. у коме наглашује: да се служба Богу не састоји само у принашању молитава и благодарења, нити у свршавању тајана "но много вјашче во обученији народа Божијему закону..."; а да би се то могло како ваља чинити, потребно је да свештеници прво сами себе науче. Стога шиље протама "рукописнују книжицу краткија христијанскија ради науки сочињенују", коју је сам саставио, и наређује им: да је препишу за себе и одмах за тим циркуларају целом своме свештенству, да и оно, у року од два месеца, то учини. По том *кашихисису* имају од сада сви свештеници његове епархије вршити своје катихетичке дужности и поучавати "народ в' цркви, диаке в' школах и домјех; и им напрости да толкујут чрез неделне и празничне дане". Сем тога протама је строго наредио, да воде савестан надзор над свештеничким и учитељским радом и да га свака три месеца детаљно извештавају о својим опажањима.

Исто тако, обратио је владика Јосиф велику пажњу и *штајни исповедши*, те је 23 фебруара 1783 год издао детаљне инструкције за све *духовнике*, које је послао по протопопијатима и дао им сваком по једну "*исповједну книжицу*", коју је такође сам написао. А 14 септембра и. г. устао је, нарочитим писмом, против пароха, који своје *кајелане* непоштују већ их ко најамне слуге држе "и у сваку домашну службу употребљају - око стола служити и прочаја свјаштеническому чину неприличствујушча код својих домов им творити налагају..."<sup>10</sup>, па је, поводом тим, издао и подробна правила о односима пароха и капелана у свима правцима, - јер је тада још био знатан број капелана због недавно изведене редукције парохија.

Штета је, што је овако ревносан архијереј ускоро после тога напустио Пакрачку епархију и дао се преместити у Нови Сад, на место Атанасија Живковића, који је умро већ 3 марта 1782 год. - На место Шакабентино постављен је одмах за епископа пакрачког *Павле Авакумовић*, који је рукоположен за епископа 29 октобра 1783; а родом је био из Сент-Андреје и пострижник манастира Раковца у Срему. Он је још мање него Шакабента био на управи Пакрачком епархијом. Почетком

1786 год. премештен је на Арадску епархију, па је, већ 20 јуна 1786 год. на место његово, посвећен за епископа *Кирил Живковић* архимандрит манастира Гргетега.

У доба Авакумовићево почело се више мислити и радити на



Сл. 71: Јосиф Путник, тринести пакрачки епископ (1808-1828).

отварању српских народних школа и у Пакрачкој епархији, а нарочито у војним крајинама, где су недавно пре тога отворене неколике немачке школе по чисто српским местима. При тој акцији испредњачио је новонасељени Беловар, јер су претставници Срба у том новом центру Вараждинског генералата најјаче осетили значај школе, посматрајући

рад у немачким школама, које су у Беловару отворили пиаристи досељени из Марче. Стога су они већ 1778 год., у кући у којој су и капелу имали, отворили *прву српску школу* за децу из града и околних села. За учитеља су погодили сина свога парохијског свештеника Томе



Сл. 72: Георгије Хранислав, четрнаesti пакрачки епископ (1829-1839).

Рајчевића из Великих Средица. Али војна власт је одмах растерала децу, забранила школу и позвала на одговорност све оне који су учествовали код њеног оснивања; сасвим слично као што је раније урадила властела у пожешком крају са српском школом у Латиновцима. Поводом тим писао је владика Атанасије Живковић митрополиту 4

новембра 1778: да се за ово насиље треба потужити царици и умолити је, да допусти у свакој епархији основати по једну клирикалну школу, а по свима парохијама по једну српску школу, као што је већ и учињено у Банату. - Беловарци су успели тек 1784 год. да добију од цара дозволу за отварање своje српске школе и, по споразуму са владиком Авакумовићем, поставили су једног црквеног служитеља да као *прецејшер* учи децу основном читању и писању; а 24 фебруара 1785, сазнавши да се и проте крећу на оснивање српских школа по проповијатима, молили су владику да им дозволи њихову школу подићи на виши степен и снабдети је добрым *мајстром*. Владика им је учинио по воли; а 8 јуна 1786 год. упутио је једну врло разбориту посланицу пртама, свештенству и народу своје епархије о прекој потреби да се на све стране отварају школе и да родитељи ревносно шаљу своју децу у те школе...

Од Авакумовића су остали, као сведоци његова архијерејског рада, још и његова енергична настојања, да се уредбе његових претходника, а нарочито о катихизовању и исповеди, што тачније и што савесније извршују. Сем тога, занимљива је и његова лепа опросна посланица свештенству и народу Пакрачке епархије од 26 јуна 1786 год.; после које је ускоро напустио Пакрац и преселио се у Арад, где је живео и радио пуних тридесет година († 1816).

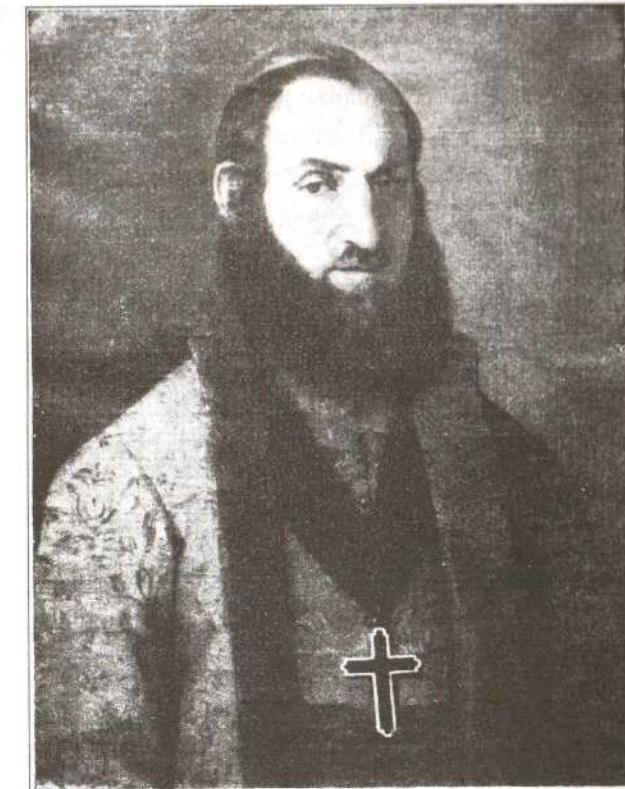
Његов наследник у Пакрацу, владика **Кирил Живковић**, био је један од ретких пакрачких епископа, који су више од два деценија управљали Пакрачком епархијом, и успео је да донесе и изведе неколико важних и интересантних уредаба и установа за духовни напредак своје епархије. - Он је био родом из Пирота, па је за аустријско-турског рата 1737 год., као дете од 7 година, са својим родитељима пребегао у Футог код Новог Сада, где је добио прво школско образовање. Замонашен је у манастиру Зографу на Св. Гори 1749 год., а дугим путовањима по целом Балканском Полуострву, и нарочито по Русији и Италији, стекао је лепо образовање и смисао за виша настојања, сем тога провео је по пет година као учитељ у Далмацији и у свом родном месту под Турцима.

Као епископ пакрачки Живковић је имао пре свега дужност, да

ради на што бројнијем отварању основних школа, њиховој организацији и добром надзору, у смислу наређења Намесничког већа од 12. децембра 1786. а нарочито од јуна 1787. Изгледа, да је Живковић показао доволно ревности на том пољу, али му рад није имао доволно успеха. Шта више, са оснивањем школа у Пакрачкој епархији ишло је врло тешко, не само крајем XVIII него и у првој половини XIX века, изузимајући Вараждински и Грађански генералат. Сачувано је неколико Живковићевих циркулара свештенству о поверионом им надзору над малим српским школама које се оснивају, са детаљним упутствима о томе (20. јануара и 5. децембра 1790), о слабом похађању деце основних школа и о начину како да се народ поучи и упути да шиље своју децу у школу (10. априла 1800, 12. априла 1804 итд.), али све то бивало је колико из властите иницијативе толико и под притиском државних власти, које су почеле да се брину и о српским школама, те је имало врло слаб ефекат.

Са више пажње и успеха рађено је на образовању свештеничког подмлатка. - Већ је епископ Јосиф Јовановић - Шакабент увео у Пакрачкој епархији један сталан *клерикални курс*, за све недовољно спремне свештенике и оне који желе да ступе у свештенички чин. Наставник тога курса свештеник Пантелејмон Терзић, у једном свом "репорту" од 12. јануара 1783. год. каже за себе: да је "јереј и наставник клерически в' гимназији клерическој епископо-пакрачкој." А у једном извештају "о еksamenu учеников клерических", од 5. новембра 1787. каже се, да су тај испит обавили протоцресвитељ Терзић "клерически учитељ" и Дионисије Ружичић "консисторијалниј нотар" те је веројатно, да је у то доба и Ружичић био наставник у тој школи. Како се "клерическа школа" у Пакрацу помиње и доцније, 1792 и 1805, то је она, по свој прилици постојала за цело време Живковићеве управе Пакрачком епархијом (до 1807), - поред основне или нормалне школе, која је имала свога посебног "магистера под контрактом". Према једном циркулару владике Живковића од 1. септембра 1793, ученици "клерическе школе" сами су плаћали учитеља, и обука је у њој трајала шест месеци. Владика, на име, у поменутој окружници каже:

"Објављајем да имјеју вији *диакони* и *дијаки* приготовљајушчи се за свјашченство прити 15. - таго приходјашчаго сего љета месецда ноемврија на шестомесечнују науку у *клерическују школу* у Пакрацу, и со вијем, како за храну тако и за плату 1 ф. 30 кр. на месец учитељу



Сл. 73: Стефан Поповић, петнаести пакрачки епископ (1839-1843).

напред плаћати, себе приуготовивше и собом принести да неизоставјат". Наставник "клерическе" школе, Пантелејмон Терзић, било је врло спреман свештеник и одличан проповедник. - Те особине његове нагласила је пакрачка консисторија у једном акту, већ 16. јануара 1784. год., за епископа Павла Авакумовића. А да је његов проповеднички дар

био више врсте сведочи нам и околност, што је он и на народно-црквеној сабору у Темишвару 1790 год. одређен био да проповеда, и проповедаје на опште задовољство, како 27 октобра на призывању Св. Духа за сабор, тако и на литургији 21 новембра, на дан инсталације новоизабраног и потврђеног митрополита Стефана Стратимировића. Најзад, о његовим наставничким, проповедничким и другим врлинама, оставило нам је сведочанство и Стефан Станковић, заступник епископа пакрачког и потоњи митрополит, јављајући митрополиту Стратимировићу у свом писму, од 10 септембра 1822, из Пакраца: да је 23 августа "Вашему Високопревосходитељству добре вједомиј пропресвитер наш катедралниј Пантелејмон Терзић временаја с вјечним променил. Жал ми јест, что при погребении честнаго и благочестиваго мужа тога, цркви и народу ревносно и долго послужившаго, зде не дододихсја, да би јему *надгробноје слово* решчи и последњују почети указати могл".

Владика Кирил Живковић настојаје да се свештенство не само добро спреми за свој позив, него и да живи достојно свога позива. Ради тога, већ 11 јуна 1787 год., издао је он нарочита дисциплинска правила за парохијско свештенство, која је доцније чешће обнављао. У тим правилима он, између осталог, детаљно прописује и то како ће се носити свештеници, према своме рангу, а води рачуна и о њиховим женама и деци. Тако је одредио: да *протопресвештери* морају носити одело само "от фајн плаветна цајха или чоје", постављено и оперважено белом лисицом или куном, а појас им има бити мораст и свилен; *шароси* ће носити исто тако плаветно одело, само од простијег цајха или чоје, које "сијалуком лепим, твором или црвеном лисицом, постављати дозвољава се" а појас им може бити само плаво, само без крznене поставе и первеза. *Шешире* имају сви носити само "на два рогља". *Келешуше* могу носити протопресвитети и пароси свилене, плаве или црне; а *кайелани* и *ћакони* исте боје само од цајха. *Жене* свештеничке имају носити "одјејанија под граждански" и украшавати се "умерено и благочино", чувајући се "от излишства и тишчеславнаго украшенија"; а деца њихова да се добро васпитавају и исто тако умерено одевају... Нарочито

строго забрањује се свештеницима да брију браду; а ко је обрије, тај ће се "немедлено у арест поставити и дотле держати докле му во арестје брада не нарастет". Око врата не смеју се носити никакве "пошe", сем



Сл. 74: Стефан Крагујевић, шеснаести пакрачки епископ 1843-1864.

беле мараме. За "безчиноје одјејаније" први пут ће се казнити са осмодневним "епископским арестом"; а они који се не поправе биће одлучени од свега свештенодејствовања, и т. д. 13 новембра 1788, и 1 марта 1798 и 8 фебруара 1799 год. обновио је старе и издао нове уредбе о парохијским свештеницима као исповедницима и о посебним општим духовницима, који су, за време ускршњег поста, морали по трипут оби-

лазити поверене им реоне, који су обухватали обично 3-4 парохије.

Прастари обичај, да целокупно свештенство двапут годишње, обично о Божићу и Ускрсу, долази у резиденцију своме епископу на научу и том приликом доноси дарове, епископ Живковић је реформисао 1793 год. у толико, што је одредио: да од сада "*сабор всјех свјаштеников во епископији*" бива само једанпут годишње, у недељу Мироносица за парохе, а за капелане и ђаконе у недељу Самарјанке, и да не траје као до сада 8 већ само 4 дана. Сви имају стићи у Пакрац у недељу увече "како би начати учение им предавати в' 7 - ми час изјутра в' понедељник". Обука ће трајати 4 дана, по 4 часа до подне и по 3 после подне тако, да у петак изјутра може сваки поћи својој кући. Ко не дође



Сл. 75: Богословска школа у Пакрацу, саграђена 1850-1853.

у одређено време платиће "12 фор. штрафа у школски фундус" ако је парох, а 6 фор. ако је капелан или ђакон...

Приликом **канонских визијација** владика је унапред прописао тачан ред којим ће ићи, како ће га дочекивати и шта ће све прегледати; обично је ишао на четири коња и водио само четири пратиоца; проте су

га пратиле по својим protopopiјама, а свештеници по својој парохији; нарочито је захтевао да се не приређују гозбе и не зову гости - "ниже да нам се званима гостима в' дјеље нашем препјатствија творјат"...

Епископ Живковић волио је много књигу и набавио је многа дела, којима је ударио темељ данашњој *Епископској книжници у Пакрацу*. У његовој библиотеци, која данас броји 81 књигу, поред разних руских дела из области богословља, прквеног проповедништва и права, историје и т. д, налазе се и дела на латинском, грчком и немачком језику, као што су на пр. Калметијев *Dictionarium historicum, criticum, chronologicum, geographicum et literale Sacrae Scripturae* (1759) његов *Commentarius literalis* (1755), Шулцеров *Kurzer Begriff aller Wissenschaften* (1781), речници грчко-латински и латинско-немачки, граматика талијанска, дела Златоустова, Августинова, Амвросија Миланског, и т. д.

Најзад, ваља нам поменути, да је епископ Кирил Живковић и сам се огледао на књижевном пољу. - Он је, наиме, 1794 год. издао у Бечу некритички прерађено Доментијаново дело под насловом: "Житије свјатих сербских просветитеља Симеона и Сави", које је А. Хојко, професор словенски Књижевности у College de France превео на француски и штампао у Паризу 1858 год. као *Legendes slaves du moyen-age 1169-1237*. Сем тога, Живковић је штампао у Будиму 1803 "Свјашченому ченика Петра нареченога епископа Дамаскаго две књиге о човјечком 1. истином јестественом разумје и 2. о духовном разумје, скрашчене и јасне преписани и на печат дани. А у циркуларним протоколима Пакрачке епархије, поред бројних његових архијерејских посланица о Божићу и Ускрсу, без већег значаја, сачувано је и једно његово "Слово о празнованији днех недељних и прочих празникова" које претставља читаву малу литургијско-пасторалну студију...

Владика Живковић је умро 12 августа 1807 год.; а митрополит Стратимировић, већ 16 и. м. послao је у Пакрац за привременог управитеља епархијом грgetешког архимандрита *Јосифа Пушника*, који је доцније изабран и 1. јула 1808 посвећен за епископа пакрачког, а као такав инсталiran у Пакрацу 23 августа и. г.

Путник је рођен у Новом Саду 1777 год.; неко време био је придворни ћакон митрополита Стратимировића, а замонашио се је у манастиру Крушедолу 1800 год. Ускоро после тога постао је једно за другим архимандрит манастира Грgetега, мандатар и администратор вршачке епархије 1805. Пакрачком епархијом управљао је 21 годину (1807-1828); али је само првих 11 година живео стално у Пакрацу, а задњих девет година проводио је мањом у Араду као администратор Арадске епархије (1818-1827). За све то време заступао га је у Пакрацу његов намесник, потоњи карловачки митрополит а тада ораховачки архимандрит *Стефан Станковић*. - Он је 17 година провео у Пакрацу као наставник нове *богословске школе* и, - како рече његов сатрудник, доцнији пакрачки епископ Стефан Поповић, у својој објави од 10 августа 1841 о смрти Станковићевој, - он заиста беше: "нињешнаго тогоже (пакрачке епархије) сјващенства изображенија, прјамиј виновник..."

И владика Путник је главну своју пажњу обратио на образовање и просвећивање поверенога му свештенства, јер од тога, - како каже у једном свом циркулару 20 новембра 1810 - "самое народа благонравие и изображение происходит". Стога је одмах реорганизовао затечену стару "клерическу школу" и уредио је по обрасцу Карловачке богословије - да не би "вожди слепи слепцем били и от пастиреј иноверних поругајеми и поношајеми били". Одлучио је да рад у тој школи почне 1 фебруара 1809 год.; а 2 јануара и. г. позвао је, преко прота и свештенства, на упис све ученике који желе да приме свештенички чин. Сем тога одредио је, да у ту школу морају доћи и сви капелани и т. зв. вишечисљајеми или прекобројни, без парохија и капеланија, свештеници; а само они капелани могу бити ослобођени од похађања те школе, који своме надлежном проти даду писмену изјаву: да никада неће тражити, да буду постављени "на парохијалное благодјејаније". Најзад нагласио и то: да ће се у тој школи предавати "под непосредственим моим упуствованием".

Две године доцније Путник је при својој резиденцији у Пакрацу, основао и "*Сиротошашашелниј инсашашуш*", либо тако зовомиј *Конвикт-Алумнеј*" и обавезао све ученике свога "клерическог учили-

шча", да имају ступити у тај конвикт и доносити у њ.' одређену меру виктуалија и готовог новца, увек за два месеца у напред. Те године 1810, конвикт је отворен 10 децембра; а за будуће је одређено да школа и конвикт имају почињати сваке године 1 новембра. - Врло су интересантни детаљи о оснивању и уређењу тог конвикта, али се овде не можемо с њима забавити...

Лепо и разумно започети рад владике Јосифа на стварању што бољих услова за просвећивање будућих народних свештеника и учитеља прекинуо је, за кратко време, велики пожар у Пакрацу, који је 29 марта 1812 год. избио у спахијском двору, те је обухватио и уништио 43 дома, међу којима и епископску резиденцију, са свима њеним зградама, и новопокривену катедралну цркву. У позиву протама и свештенству, да му помогну достојно обновити изгореле објекте, епископ наглашава: "вливајте јелеј милосердија во свјетилник сеј славонскиј, да некако не угаситса свјешча сија сербскаја, вам досеље свјетло сијашујаша!"

Рад у школи могао је обновљен бити тек 1 децембра 1813 и опет у самој резиденцији. - Као минимум потребног знања за ступање у "клерическо училишче" захтевано је сада од кандидата да "поне (бар) в'чтении книг наших и в' писании добре настављени и искуси бити имут"; а 16 октобра 1820 тражено је, сем тога, већ и знање основног рачуна и малог катехисиса, писмено сведочанство о томе од учитеља који их је учио и "екстракт протокола крешчаемих", оверен од надлежног проте, јер ученици клеричке школе нису смели бити млађи од 18 година. - Тако је у Пакрацу, захваљујући ревносном настојању владике Путника и његова "мјестобљуститеља" или намесника Станковића, давно пре царског наређења и одобрења од 30 јануара 1822 год., већ више од 13 година, радила преуређена и за ондашње прилике врло добро организована богословска школа...

Путниково одељење у Епископској библиотеци у Пакрацу износи 102 броја, од 82-184. - И он је набављао дела по разним струкама; те се поред књига старих класика, теолошких и философских, налазе и историска и правна дела, као и дела о уметности, нумизматици и т. д.

Тако на пр. поред дела Тацитових и Плинијевих, налазе се дела Русоовљева, Лесингова, Ломоносова и Сумарокова; међу збиркама проповеди налазе и Кампаделијеве *Sermones moralis super totius anni, Zagrabiae 1770*; а међу философским делима је и рад нашег унијата Симеона Кукића - *presbytero dioecesis graeco-cathol. crisiensis: Philosophia critice elaborata I - VIII, Viennae 1815* и т. д.

И архијерејске посланице епископа Путника одају човека вишег културе, разумна и родољубива, те је велика штета за Пакрачку епархију, што је он, силом прилика, читав један деценију управљао и Арадском епархијом, која је тако много удаљена од Пакраца.

Његов намесник у Пакрацу, архимандрит Станковић, достојно га је заступао и, између остalog, успео је доста брзо да коначно униши и сваки траг унији, која се 1823 год. појавила у Ласовцу и Беденику, источно од Беловара у Вараждинском генералату, ради нетактичног поступка пароха Мојсеја Прерадовића, при градњи кулуком нове цркве у Беденику.

Станковић је 2 фебруара 1828 год. постављен за "дјејствителнаго администратора" упражњене Будимске епархије; а на место његово, за "епископског мјестобљуститеља" или "надзиратеља" Пакрачке епархије дошао је, у исто време, гомирски архимандрит Јосиф Рајачић, потоњи српски патријарх, - пошто је међутим и владика Путник из Арада прешао за администратора у Темишвар доцније изабран за епископа темишварског. Врло је интересантна опросна посланица архимандрита Станковића од 8 марта 1828 год. свештенству и народу Пакрачке епархије, међу којима је он провео пуних 19 година. У њој он, са пуно топлине и истинске љубави, између остalog, кличе: "С Богом ми убо остајте возљубљенаја и многопочитаемаја братие! Примите за указанују ми љубов и за вса ваша к мје благонаклонаја усердија искрењејше и чувствителњејше моје благодареније..." Моли их, за тим, ако је кога било ма чим увредио или озлобио, да не припишу то злој намери његовој или пристрасности, него природној људској слабости... и наставља: "Имајте мене во свјатих молитвах ваших, љубви же и памјатсванији и далше препоручена и незабвена, јакоже аз, из усердија,

благонаклоност и ревностнују љубов вашу прјамо особи мојеја, по всујду всегда радостно, утјешително и крајним мојим удоволствијем проповједати и на похвалу и славу вашу мојеже величаније превозносити буду..."

Администрација Рајачићева трајала је годину дана. - О његовој акцији у Пакрацу знамо врло мало. Свршавао је, у главном, само редовне послове; а 18 септембра 1828 године дао је свештенству упуство: како ће у будуће, према наређењу 23 члана Угарске дијете од 1827, све црквене матице по провинцијалу водити у два примерка и дупликат сваког 1 јануара послати надлежној жупанијској власти...

За епископа пакрачког, на место Путниково, постављен је 1829 **Георгије Хранислав**, раковачки архимандрит. - Он се је родио у Руми 1775; похађао је гимназију у Карловцима и Новом Саду, а довршио је 1797 у Великом Вараду. На философском и правном факултету у Пешти слушао је од 1798-1801. естетику, дипломатику и права, па је те науке продужио слушати и у Бечу од 1801-1804. За тим је био професор поетике, реторике и опште историје у Карловачкој гимназији од 1804-1812. Зајаконио се 1812, а замонашио 1816. Од 1813-1827 био је професор Карловачке богословије и нотар архиђеџезалне конзисторије и апелаторије. Као архимандрит манастира Раковца у Срему (од 1821) развио је примерну економију, па је тај рад наставио и у Пакрацу (1829-1839). Сем тога, владика Хранислав беше врло цењен и популаран црквени достојанственик, те су му појединци писали и оде, према оновременом обичају, а међу њима и Сима Милутиновић Сарајлија и познати Илирац Др Петар Јовановић. И сам Хранислав писао је и штампао, у млађим годинама песме и похвале. Тако на пр. "Цвет на гроб Јована Рајића" (1801) и др. 1808 штампао је први српски "Кохбух", под именом "Поварнаја књига" и штампао је такођер у Будиму. Нема сумње, да је и епископ Хранислав имао лепу личну библиотеку; али она није остала у Пакрацу, већ је пренесена у Нови Сад, када је владика 7. јуна 1839 премештен за епископа бачког, - где је и умро 22. јуна 1843 године.

Већ пре доласка владике Хранислава у Пакрац одустале су војне

власти по крајинама од своје раније забране, да се мале српске школе по крајишким селима отварају на терет крајишника, те је прво у Вараждинском генералату отпочело живо оснивање српских или "славено-српских" школа, а од 1830 год. и по Славонском генералату. За те школе потребни су били спремни учитељи и епископ је 16 октобра 1831 упутио циркулар протама у провинцијалу са напоменом: како је обавештен, да се по војним крајинама, према царском наређењу, на све стране подижу школе и да су недавно основане у Кукуњевцу, Бодеграју и Мажићкој кумпанији - у свему 4; за те школе потребни су учитељи, којих тамо нема, те он налази за најгодније, да се за ту учитељску службу пријаве и клирици из провинцијала, који су "теченије клеричких школ совершили" и код кућа бадава седе, очекујући време када ће моћи рукоположени бити. Стога нека прите позову такве клирике "без ухљебија", из свога протопопијата, нека им објасне корист коју ће имати за своју пастирску службу практичним вежбањем у методу обучавања и нагласе им, да ће епископ при одлучивању о молбама за рукополагање првенство дати онима који се приме учитељске службе и савесно је буду вршили... А у вези са том тенденцијом владика је већ нешто раније провео и извесне реформе у својој клиричкој школи тиме, што је у систем предмета, који су дотле у њој предавани увео и *иједагошку* и *мешодику*, у чијем се трећем одељку говорило детаљно "о должностјех учитеља" - о њиховом звању, својствима и владању. Апел владичин преко прата имао је дејство и од тада, упоредо са отварањем нових школа, јављало се све више клирика који су по неку годину пре рукоположења учитељевали, а по каткада вршили ту службу и после рукоположења, као ђакони или капелани...

За десет година епископовања владике Хранислава у Пакрачкој епархији успело се, настојавањем војних власти, да се не само у седишту сваке парохије, него и у по неким другим селима војних крајина, отворе српске основне школе тако, да је у доба одласка Хранислављева из Пакраца 1839 год. у четири крајишке протопрезвитерства било већ 63 школе "српскија нацији": у Градишком - 22, Нарћанском - 16, Северинском - 15 и Плавшиначком - 10; према свега 3 школе у остала три

провинцијална протопопијата: по 1 у Пакрачком - Пакрац, Пожешком - Градиште и Боровском - Слатина. А колики је то био напредак најбоље се види када се број српских школа (66) из 1839 упореди са бројем (6) из год. 1811; дакле за 28 година попео се број српских народних школа у Пакрачкој епархији од 6 на 66 и то искључиво у војним крајинама, које су 1811 имале само две школе (Велика Писаница и Нова Градишта), а 1839 већ 63; док у провинцијалу, за исто време, не само да није добијена ни једна нова школа, него је од раније 4 остало само 3, пошто је школа у Дарувару, у међу времену, престала радити...

У тим "славено-српским" или основним српским школама деца су се учила читати и писати по ондашњем књижевном славено-српском језику и правопису; читала су Часловац и Псалтир, а учила Катихисис и четири основна рачунска облика; сем тога вежбана су у малом, по негде и у великом, црквеном појању. Једино у Беловару помиње се 1836 год., међу школским научним предметима, и мала библијска историја поред катихисиса... - Од 1832 све су школе почивале 1 октобра, а завршавање рад 31 јула; док је раније школско време трајало од 1 новембра до 31 августа.

За ступање у клерикалну школу до сада је званично захтевано, да су кандидати са успехом свршили *нормалну* славено-српску или немачку школу; али је већ у ово доба долазило доста ученика и са свршеном немачком *штравијалном* школом у крајини, или са по којим разредом *гимназије* у провинцијалу (у Пожеги, Осеку, Загребу, Винковцима). С тога је епископ Хранислав 28 децембра 1835 год. позвао окружне протопресвитере, да упућују младиће који желе да ступе у свештенички чин, да сем нормалних школа свршавају и друге више школе "да во сих вјашчји успех в' науках и благонравију соторет и сице сили своја душевнија в' совершенство приводет"; а када после тога сврше и клерикалну школу следоваће им, према успеху и "вјашчшија препоруки, награжденије и одличије". У "клерикалном училишчу пакрачком", за време епископа Хранислава, предавани су у обе године или "теченија", како се онда говорило, ови предмети: "славенскаја граматика; историја благочестија и цркве христијанскија, нарочито же

восточнија; богословија пастирскаја и омилитика; теорија краснорје-  
чија славенскаго; катихитика; педагогика или наука воспитанија; мето-  
да учитељскаја; толкованије свјатих евангелији; богословија докматиче-  
скаја; полемика и богословија моралнаја; и најзад, црквеноје пјеније и  
правило".

Сем брига о школама епископ Хранислав обраћао је нарочиту  
пажњу и на дисциплину међу свештенством и на савесност у њиховој  
пастирској и учитељској служби. 10 новембра 1830 дао је детаљна упут-  
ства како се имају водити матице; а да би мастило било свима добро и  
подједнако послао је циркуларно свима свештеницима *реџејш* о спрове-  
ђању добrog црног мастила; 1 јануара 1832 одредио је, да је свештенст-  
во дужно, под строгом одговорношћу, обављати сваког дана јутрење,  
часове и вечерње; а 9 јануара исте године забранио је да парохијско  
мирско свештенство не сме носити црно већ прописано плаво одело,  
тако исто и појасеве; затим они свештеници који су одликовани црвен-  
им појасом не смеју носити појас светло црвене боје, што је искључиво  
право епископа, него загасито црвене боје; не смеју носити "бруст-  
флеку", нити дугих гајтана око врата и груди, са упадљивим дугметима,  
за ћепне сатове; исто тако забрањено је носити високе и сламне  
шешире, него ниске са широким ободом, али ни на тим ниским шеши-  
рима не сме бити "портаде" од црне свиле; забрањује се и пушење, а  
нарочито на лулу, и т. д.

Епископ Хранислав свратио је 1833 свештенству пажњу и на на-  
чин читања архијерејских празничних посланица. Он своју божићну по-  
сланицу назива: "Обикновеное архипастирское наставление клиру и нар-  
оду" и наређује, да се има прочитати у цркви "јасним гласом, не скоро, но  
вразумително од начала до конца, без всјакаго својега собственаго при-  
датка или отјатија смисла"; сем тога дужан је сваки свештеник да послан-  
ицу унапред неколико пута прочита, да не би запињао при читању. -  
Његове су посланице доста кратке и блиске народном схватању...

Када је премештен био на Бачку епархију, владика Хранислав је  
27 августа 1839 опростио се кратком посланицом са свештенством и  
народом и, попут Станковића, само без оне топлине и непосредне ис-

крености завршава: "Ашче тјелом от Вас и разлучајусја, не разлучајус-  
ја душеју. Во памјати души мојеја ви јесте и будете;" а затим моли, да  
приме његову срдачну благодарност за љубав и пажњу указану му даје  
им свој благослов "на овом и на оном свету" и обећава им, да ће се  
молити за њих свагда у молитвама својим...

Наследник Хранислављев на пакрачкој епископској столици био  
је *Стефан Поповић*, родом из Доситејева Чакова у Банату, који је дес-  
етак година провео у Пакрацу, уз архимандрита Станковића, као ћакон  
и професор богословије, а по том као конзисторијални бележник и про-  
фесор богословије у Вршцу. За епископа је посвећен 17 септембра 1839,  
а 17 октобра и. г. стигао је у Пакрац и преузео епископску власт.

Своме свештенству и народу у епархији Поповић се је приказао  
на један нов начин. Он је, наиме, 1 новембра 1839 г. разаслао нарочиту  
посланицу, којом поздравља свештенство и наглашује: како се велики  
део клира Пакрачке епархије састоји из његових "милих ученика", и  
како он сматра својом првом дужношћу да им саопшти "и самаја осно-  
воположенија, по коим високое звание наше во благо ваше и сози-  
дание правовјерних наших проходити намјераем" - да би га и сви они у  
томе помогли и тако "свјатиј ониј, имже друг о другу обвјазани јесми,  
сојуз вину тверд и ненарушен сохранили..." - Садржај посланице, са  
програмом архијерејског рада, показује врло разумна, праведна, добра  
срда, али и строга архијереја, који одлучно тражи реда и рада од свога  
свештенства, наглашујући узвишене дужности и тешке задатке њихове  
као прејемника Христових ученика, као учитеља и исповедника  
народних, и т. д.

Владика Поповић имао је да издржи многе тешке дане, од 1841  
до одласка свога 1843 из Пакрачке дијецезе на нову епархију у Вршац,  
због *уније* која се јавила у Дишнику - и опет на терену старе Марчанске  
епархије. Пакрачка консисторија, на име, није била довољно опрезна,  
па је на тражење војних власти и Бршљаничана, с којима је село  
Дишник сачињавало једну парохију, одобрила 1840 год. да се поруши  
стара црква укинутог манастира Бршљанца, која је била далеко у  
шуми, и од њена материјала да се сагради парохијска црква у селу

Бршљаници; а војне власти почеле су одмах силом да гоне на тај посао и Дишничане, Подгаричане и Прокопљане, који су протестовали против тога да им се руши стара светиња. Ови незадовољници, прогоњени од војних власти, обратили су се за заштиту епископу у Пакрац, али он, - нетачно извештаван од бршљаничког пароха Бирача, који је врло нетактично поступао са свима противницима рушења старе цркве, - није одмах схватио сву опасност која прети од ове народне узбуне и није, на време, ништа учинио да утиша народ. Сазнавши за народно огорчење у Дишнику и околним селима, агенти уније пожурили су своју акцију и већ током маја 1841 унијатски бискуп Смичиклас добио је писмене изјаве од 130 душа из поменутих села, да отступају од православља и прелазе на унију. Владика Поповић је врло болно осетио овај губитак пастве и помоћу митрополита Станковића, који га је тешко и храбрио, учинио је све да задржи даље ширење уније и поврати оне који су, из огорчења и да избегну казне за противљење властима, отступили од своје вере и примили унију. - Успео је одмах да задржи ширење уније или коначно повраћање дишничких унијат у православље могао је да изведе тек нови парох у Бршљаници Андрија Штековић 1853, за време епископа Стефана Крагујевића, када је отступило и последњих пет Дишничана од уније, те је велика унијатска црква, коју је унијатска пропаганда одмах у Дишнику саградила била, остала потпуно пуста...

Почетком 1843 Поповић је премештен за епископа у Вршац и 18 марта и. г. опростио се је са својим свештенством нарочитом посланицом, у којој је подвикао потребу: да свештенство живи у миру и љубави како међу собом тако и са народом јер, вели "те међусобице највећа су опасност по мир наше цркве и узрок су свих зала" ... - За време устанка угарских Срба против Мађара 1848-1849 год., владика Поповић је избегао у Срем и 21 јуна 1849 год. умро је од тифуса у селу Бежанији код Земуна.

Иако је само кратко време био на управи Пакрачком епархијом, епископ Стефан Поповић, полазећи за Вршац, оставио је 22 књиге Епископској библиотеци у Пакрацу (од бр. 185-206), већином богослужбеног и катихетичког садржаја на црквено-словенском, гр-

чком и румунском језику; а међу њима налази се и *Breviarium Romanum*, штампан у Венецији 1775; *Seb. Castellio, Sacrorum Dialogorum libri quartuor*, *Debrecini* 1748, и т. д.

На упражњену столицу пакрачких епископа митрополит Рајачић посветио је 23 априла 1843 Стефана Крагујевића, свога дугогодишњег сарадника, како у Далматинској тако и у Вршачкој епархији. - Крагујевић је рођен 28 децембра 1803 у Осеку, где је свршио српску школу од 2 разреда и гимназију од 6 разреда 1819; затим је слушао правне науке у Пожуну. Замонашио се је 1828 у манастиру Раковцу и као ђакон отишао је са новопосвећеним далматинским епископом Јосифом Рајачићем у Шибеник. Одатле је прешао у Вршац, када је Рајачић 1834 год. премештен за вршачког епископа; 1838 произведен је за хоповског архимандрита, а 1839 постављен је за старешину манастира Ходоша. Чим је Рајачић изабран за карловачког митрополита 1842 год., Крагујевић је именован генералним викаром Далматинске епархије и управљао је њоме све до свога постављања за пакрачког епископа 1843.

Крагујевић је инсталiran за епископа пакрачког из непознатих ми разлога, тек 18 априла 1848; те су проте у марту и г. позвале подручне им свештенике, да по прастаром обичају однесу или пошаљу *дар* епископу за ту свечаност. Тако је на пр. прата плавшиначки Теодоровић писао своме свештенству: "*да каждиј вас* ко увеличенију в' словје сушчеј слави принести *можущиј дар свој* в'здје приложеној назначеније својеручно в' пишет, и по том или сам в, Пакрац отправит или мије ради далшаго тамо отплатија благовремено пришлет..."

Опис ове инсталације дао нам је парох српско-капелски и protonамесник Лука Шешић у свом циркуларном протоколу. Он каже: да је том приликом парадирала чаглићка кумпанија, са музиком, и један ескадрон хусара; да је у јепископској башти приређен ручак за 250 особа; да су била и два изасланика од загребачког каптола, каноници Стефан Мојзес и Франц Шуфлај; да је Мојзес говорио код стола "изрјадно слово" о народној слози; да је увече био *бал* у резиденцији и да је на самом балу епископ добио хитан позив од митрополита, да се пошаљу народни пуномоћници у Нови Сад на збор против Мађара, који

су у Сомбору и Кикинди "свирепствујући" напали српске цркве и спалили црквене књиге, а нарочито протоколе, јер нису вођени, по налогу Мађарске дијете од 1838, на мађарском језику... Одмах је изабрано неколико изасланика за мајску скупштину у Нови Сад, али се сви изговорише да не могу да иду о своме трошку; те је у име свих послат само консисторијални фишкал Кушевић, снабдевен пуномоћима и путним трошком...

Крагујевић је одмах приступио акцији, коју је повео новоименовани бан Јелачић, да одржи мир и ред у земљи, а нарочито да сузбије мађарску пропаганду у Славонији, која је преко својих агената бунила "просте људе или поданике говорећи им, да су они Мађари а не Хорвати и Славонци, или да су њи сама мађарска господа от терета освободила (закон од 1848 о укидању кметства), а да њи хорватска и славонска господа опет под терете подврћи намеравају и да су у том послу Илирци (тобоже као противници народа) у Беч краљу ишли", и т. д. Владика је, на име, преко прота и свештеника, одмах обавестио свој народ о свему томе и енергично настојао, да се сва наређења банске управе најтачније и најсвесније извршују... Мало је само необично, што се Крагујевић, на позив пожешке жупаније од 1 маја 1848 год., да он у име "градомеђе пожешке" предводи депутатију новом бану и да јој буде говорник, није одазвао, изговарајући се да се спрема у Карловце; а када му је нови патријарх Рајачић из Карловаца 3 августа исте године писао: да је народ, који се на све стране бори за повратак изгубљених права, почeo роптати "не видећи преосвјаштенство Ваше у средини својој", и додао "повојом дакле овим, о сохраненију чести и имена Вашег искрено старажуји се, настојашчим позивам преосвјаштенство Ваше, да се овде што пре покажете и народ присуствијем Вашим успокоите", - одговорио је, с прилогом лекарског сведочанства, да не може доћи у Карловце, пошто је, већ од фебруара у лекарском неговању и да се мора целе године лечити"...

Доцније када се ситуација рапчистила, изашао је и Крагујевић из резерве и патријарх Рајачић, када је 19 јула 1849 полазио на позив царев у Беч, поставио је њега као свога заступника у архиђеџези; али

и тада Крагујевић се није настанио у Карловцима него у манастиру Грgetegу. После склопљеног мира са Мађарима владика је наредио 15 октобра 1849 год., да се држе свечана благодарења по свима црквама Пакрачке епархије; а 31 децембра и. г., на молбу Архиђеџезалне консисторије и "Високославног Правителства Војводине Сербије", позвао је своје црквене општине, да даровима у црквеним предметима помогну многобројне пострадале српске цркве у Бачкој и Банату за време борбе са Мађарима 1848-1849 год; што су оне и учиниле, дарујући, понајвише, само поједине делове црквеног одјејанија: стихире, епитрахиље, наруквице и појасеве.

По царевом наређењу од 16 априла 1853 год. и пакрачки је епископ, као и још три друга сиромашнија епископа, добио годишњу помоћ својој дотацији од 1300 фор. из Српских народних фондова; а укинут је дотадашњи прастари обичај узимања нарочитих такса од свештеника за *синђелије* или за документа о постављању свештеника као пароха на парохије, и наглашено је: да ће свако даље давање или примање каквих било такса за синђелије сматрати се као симонија и као такав преступ одмах најстрожи казнити.

За Крагујевићеве управе Пакрачком епархијом био је необично жив рад на подизању нових основних српских школа и на њихову реформисању под управом и надзором црквених власти. Видели смо већ, како је за време епископа Георгија Хранислава подигло се, до 1839 год., 63 српске школе по крајинским пропропресвитератима, док је у целом провинцијалу било само 3. Сада је главна пажња обраћена на провинцијал и већ до 1848 год. отворено је у њему 42 нове школе, те их је у свему било 45 (у пропропресвитерату Пакрачком - 8, Даруварском - 9, Трештеновачком - 5, Боровском - 16, Брачевачком - 4; по 1 у Миклеушкој и Загребу у пропропресвитерату Нарђанском и 1 у Болфану пропропрес. Плавшиначког). Сем тога повећао се број школа и у крајишким пропропресвитератима тако, да је на пр. у Нарђанском пропропреситетату место 16 школа из 1839, сада (1848) била 21 српска школа, и т. д.

У тим основним или *елементарним* словено-српским школама, како су се оне још обично звале, настава је текла већином по старом

начину, за две године, по Часловцу и Псалтиру; али је већ и тада било школа у којима се радило више и боље по новијим методама. То нам сведочи и једна "школска свједочба" од 10 септембра 1858 год, коју је издао пакрачки учитељ, доцније свештеник, Никола Ракић. У њој се каже:

"Да је Никола Димић, родом из Пакраца, православног исповједанија, 20 година стар, при мени доље потписаному теченијем *ширију* година, у 1846, 1847 и 1848, *иначину православно* овомјестно училишче приљежно похађао, за време то верло се добро понашао и у прописани предмети слједећи успјех учинио; као: у христијанској науки и хисторији свјашченој; у читању славенском, сербском, хорватском и њемецком; у писању славенском, хорвацком и њемецком; у рачуну устменом и писменом (све) - верло добро"; - и према томе "перво место међу 35 соученика свои заслужио је с овим сједочим".

Уз учитеља, ово школско сведочанство, потписао је и протонамесник пакрачки Јован Докторовић, као "мјестнији директор". - Учитељ је обично имао око 60 фор. годишње плате, слободан стан, нужни огрев и башту; а за појачке дужности у цркви, које су они обично редовно вршили, добијали су посебну награду, у износу око 12 фор. годишње.

29 децембра 1852 епископ Крагујевић је разаслао један циркулар своме свештенству, да што савесније помогне државне власти, које траже нужне статистичке и друге податке о српским народним школама, ради реорганизације школства уопште и отварања нових школа. У том акту владика налаже свештенству: "да у предстојећем важном делу овом, које се крећи милог рода нашег клони, возможну ревност и охоту без штедње труда вашег, поклоните и относећим се политичким властима у исполненију задатка њиовог точно и совјетно спомошћествујте..." А 29 априла 1854 год. наредио је протама "као котарским школским надзиратељима" и паросима "као месним школским равнитељима", да у својим годишњим извештајима нарочито изнесу: "шта су у смотрењу унутрашњег и спољашњег стања народних школа дјели, да се (то стање) побољша".

Владика Крагујевић радио је упоредо и на дизању нивоа вредности пакрачке *богословске школе*, коју су државне власти називале и *Педагоџијумом*, ради тога што је она давала и најнужније педагошко образовање својим слушаоцима. - Одмах чим је дошао у Пакрац он је одлучио, да се од 1844/5 год. место две године уведу три школске године и да се досадашњим научним дисциплинама дода и нов предмет о *шилу*; а 1860 год. наредио је, да се у богословску школу примају само ученици, који су свршили 4 разреда гимназије. Како је, мјеђутим, још недовољан број ученика са том квалификацијом јављао се у пакрачко богословско-учитељску школу, то је владика одредио, да се примају и кандидати са мањом квалификацијом, али ће они морати претходно годину дана провести у т. зв. "*предугошовиштељној класи богословског заведења*".

И питање школске зграде за богословију и гимназију, коју је намеравао отворити у Пакрацу, решио је владика Стеван повољно. Он је за то употребио један део новца Богословског-школског фонда, - који је 1783 основао владика Јосиф Јовановић - Шакабент, а боље уредио и развио епископ Кирил Живковић 1791 год., - и добровољне прилоге, које је добио у ту сврху од свога свештенства и народа. Грађење те зграде почело је у лето 1850, на купљеном месту јужно од катедрале, а коначно је довршена била 1853 год. Сем школа, владика је имао жељу, као што се види из његова прогласа од 28 априла 1850 год. за скупљање прилога, да у тој згради уреди "њекија клемти" и за одседање свештеника када дођу у Пакрац у консисторијалне седнице и иначе...

Брига о школама и о што бољем њиховом уређењу огледа се и у саставу библиотеке владике Крагујевића, која се налази у Епископској библиотеци у Пакрацу од бр. 207 до 289. Ту се, поред Русовљевих, Виландових и других дела, налази и Грефеов *Handbuch für Lehrer und Schulaufseher* (Leipzig 1850), Нимајеров *Handbuch für christliche Religions-Lehrer* (Halle 1829), Шенкова - *Theologiae pastoralis systema* (Ostrogon 1824) и т. д.

И Крагујевић, као и многи ранији пакрачки епископи, желео је да буде премештен на коју бољу војвођанску дијецезу, специјално у Темишвар; али му је ту могућност смрт претекла. - Он је умро у

Пакрацу 25 јануара 1864 год.

За администратора упражњене Пакрачке епархије уз "диурну" од 6 фор., на предлог будућег патријарха Самуила Маширевића, цар Фрања Јосиф I поставио је, одлуком од 2 маја 1864 год., **Никанора Грујића**, викарног епископа покојног патријарха Јосифа Рајачића; а исте године изабрао га је Синод и цар потврдио, 26 октобра, за пакрачког епископа. Међутим, његова инсталација обављена је тек 10 септембра 1867 год.; па је он после тога позвао свештенство, да објави нарочиту: како га је патријарх 25 априла и. г. огласио "за дејствителнага дијезезалнага епископа Богоспасајема епархији сеја..."

Владика Никанор био је ванредно популаран архијереј у целом аустроугарском Српству тога времена, и већ прва вест о постављању његовом за пакрачког епископа одјекнула је врло угодно, те су је окружни пропоресвители објавили свештенству као "за всјех нас воистину всерадостњејше објављеније".

Епископ Никанор Грујић рођен је 1 децембра 1810 у Липовој у Барањи. Гимназију је учио у Мохачу и Печују, где је свршио и философију и права. Ту се је истакао као песник и беседник, већ као шестошколац, 1833 год. Затим је свршио карловачку богословију 1840 и идуће године замонашио се у сремском манастиру Кувеждину. 6 децембра 1842 рукоположио га је митрополит Рајачић за ђакона, узео у свој двор и поставио за професора богословије; 26 маја 1846 постао је синђел, а 26 септембра 1848 произведен је за кувеждинског архимандрита, пошто се истакао као особити говорник на Мајској скупштини у Карловцима и на Свесловенском конгресу у Прагу. - После његовог одушевљеног говора на Мајској скупштини прогласио је народ митрополита Рајачића за српског патријарха. - Од 1850 - 1861 год. провео је Грујић као архимандрит манастира Крушедола и главни саветник и помоћник патријарха Јосифа, који га је 11 јуна 1861, и против воље већине епископа, посветио за епископа без епархије и узео за свога викара.

Када је 4 јуна 1864 дошао у Пакрац, као администратор епархије, нашао је владика Никанор резиденцију оронулу и опустошену. У својим мемоарима он каже: "Ни на што лећи ни на што сести... Покојни

епископ испоклањао је сестрама сестричини и брату све, штогод је било његово у кући..." - Помогли су му проте и некоји свештеници, те је цео двор и имање реновирао и уредио. Посао око тога завршен је био тек 1867 год., па се и зато није могла раније обавити његова инсталација...

Већ ускоро после устанка против Мађара 1848/9 год. отпочеле су државне власти у Хрватској и Славонији, да сузбијају српске националне конфесионалне школе, па да стварају **комуналне**, заједничке школе за српску православну и хрватску римокатоличку децу. И већ у доба долaska владике Никанора Грујића све српске школе по војним крајинама, а било их је око 70, биле су подржављене. Као српске вероисповедне остала су само школе у провинцијалу. Њих је 1864 год. било 36. По пропоресвитетима оне су овако размештене биле: у Пакрачком - 2, у Даруварском - 7, у Војинском - 20, у Брачевачком - 4, у Плавшиначком - 2 (Болфан и Дуга Река) и у Нарћанском - 1 (Загреб). Северински, Градишчи и Трештеновачки пропоресвитети имали су само опште српско - хрватске или државне комуналне школе, а ни једне српске вероисповедне.

Намесничко вијеће у Загребу покушавало је, на разне начине, да покомунали и све српске школе у провинцијалу: али се је томе, увек врло енергично, опро владика Никанор. Тако је он, на пр., 16 марта 1865 одговорио да не пристаје на укидање српске школе у даруварском Брестовцу и њено спајање "са тамошњом школом римокатоличком", поред осталог и стога "што Србски народни сабор у својим постулатима предлаже, да се православне основне школе смјешавити не могу, и да у њима свагда имају бити учитељи само православни". Из тих разлога одговорио је Намесничком вијећу 17 марта и. г., да не пристаје на отварање "мјешовите школе" у пожешком селу Ветову. А 20 јуна 1868, шиљући Намесничком вијећу молбу православног народа из села Кантаровца "да се из конкуренције римокатоличке учионе у Стражеману излуче и њихова дјеца не приморавају више похађати споменуту учиону, куд им је по негдашњој влади, без обзира на вјеријсповјест њихову и на то да су учионе народне управе вјеријсповјестне, заповеђено било шиљати их", Грујић је тражио: да Вијеће "правдољубљем својим осло-

боди од *насилнога најеривања дјеце православне вјероисповједи* ка похађању римске учионе у Стражеману и од чинимих овршбах исте православне проситеље заштити; а уз то, посредовањем славне Жупаније Пожешке, *учиону за младеж источног вјероисповједања* у Смольјановци чим прије могуће буде подигнути даде." - Истина, Грујић није тиме успео, да се у Славонији отвори и једна нова српска вероисповедна школа, али је задржао да се њихов број смањује све до закона "о пучким школама" од 1874 год., када су скоро све подржављене.

На основу одлуке угарског Министарства просвете од 13 септембра 1858 решило је Намесничко вијеће у Загребу 22 априла 1859 год., да се, по примеру српске препарандије у Сомбору у Угарској, подигне и у Пакрацу, као извесном центру Хрватске и Славоније, једна *српска учиштељска школа* - препарандија или учитељиште, како се у Загребу тада говорило. Као база те школе имала је да послужи српска *шриштапна школа* у Пакрацу, која је имала два учитеља, добила би још два и посебног катихету, па би претворена била прво у главну земаљску школу, а затим постепено у *прејарандију*. Смештена би била у преостале празне просторије новоподигнуте зграде богословске школе. Вијеће је позвало све православне консисторије и жупаније Хрватске и Славоније, као и војне крајине на том територију, да организују скупљање добровољних прилога за оснивање Препарандијског фонда, који треба да износи око 40 000 фор. Акција је на томе одмах отпочела, али је већ 1862 престала, када је у фонду било 11.044 фор. и 62 новч. - Државне власти не само да су охладнеле према тој акцији, него су јој сад већ одлучно противне биле, пошто су по новој просветној политици имале се укинути све вероисповедне и националне школе; а учитељи за комуналне државне школе имају се спремати по државним учитељским школама...

Ипак је ова акција, доцније, поред свих перипетија, за владике Никанора Грујића, довела до отварања српске препарандије у Пакрацу (1871), која и данас, као учитељска школа Краљевине Југославије, врши своју просветну мисију. А у прво време постојали су, место ње, само повремени педагошки курсови у Пакрацу, како нас уверава један

извештај о пакрачком богослову Љубомиру Болићу из 1867 год., за кога се каже, да је пре ступања у богословију свршио "*пуждовну прејарандију в' Пакраџе...*"

У смислу одлуке народног сабора од 1864/5 год. и Краљевског рескрипта од 1868 год. имала се је затворити, поред осталих, и богословија у Пакрацу; те је њена задња прва година била 1868/9, а коначно је ликвидирала, после испита треће године, 5 августа 1871 год. - Њени наставници били су свештеник пакрачки Никола Ракић и Михаило, од 1870 Мирон Николић.

**Михаило Николић**, јавља се први пут, као јавни радник у Пакрачкој епархији, 1865/6 школске године. Тада је он био учитељ "славено-серпске" школе у Дарувару и 13 јула 1866, као "клирик и дјетонаставник дароварскиј", поднео је епископу Никанору Грујићу ванредно лепо и пажљиво написану молбу за дозволу полагања парохијског испита, књижевним језиком и стилом онога времена, овако:

"Ваше Високопреосвјашченство Архијастију Милостивејши!

На Милост Високопреосвјашченства Вашега уповаја јемљу себје страхопочитанија полное дерзновение, Високопреосвјашченство Ваше всепокорњејше умолити, во јеже би ми испит консисторијалниј положити, всемилостивјејше дозволило.

Прочеје, Високој Архијерејској Милости одајасја, с' лобзанијем свјатија Десници, во глубочајшем страхопочитанији изумирају.

Вашего Високопреосвјашченства всенижајшији раб..."

Ова молба "клирика и дјетонаставника" Михаила одлучила је не само личну судбину његову, него у многом и целе Пакрачке епархије за више од пола века, кроз цело т. зв. Рескриптуално доба у историји Карловачке митрополије. Јер владика Никанор заволио је одмах овако претстављеног му младог, уредног и одушевљеног клирика и место да му даде парохију послао га је на даље школовање, довео за тим за професора богословије, увео у посао епархијски и постепено спремао за свога наследника...

Као професор богословије Михаило - Мирон Николић предавао је од 1868-1871 год., поред граматике, риторике и историје, још и

*црквену хронологију*, која пре њега у Пакрачкој богословији није предавана.

Владика Никанор, као народни љубимац, био је у комбинацији за патријарха на сабору 1864; али су епископи омели његову кандидатуру, јер је још био само епископ посвећен. Са народним вођима Др. Све-



Сл. 76: Никанор Грујић, седамнаesti пакрачки епископ (1864-1887).

тозаром Милетићем и Др Јованом Суботићем почeo сe разилазити идејно већ на расправном сабору 1865, када сe радило о новом црквено-народном устројству у духу демократских схватања и погледа; а дошао је у одлучан сукоб с њима на сабору 1869, заступајући енергично миш-

љење већине сабора, да патријарх има и даље бити de jure претседник сабора као што је и дотле био. Када је, за тим, 1872 примио сe администрације Карловачке митрополије, после смењивања са ње будимског епископа Арсенија Стојковића, који је држао сa тадашњим народним вођима, владика Никанор је изазвао тиме још веће нерасподожење против себе и на сабору 1874, после непотврђеног избора Стојковићева, није изабран он за патријарха, него романски епископ Прокопије Ивачковић, слаб и недорастао човек тако тешком и узвишеном задатку... После тога Никанор сe вратио у Пакрац, увређен и ојаћен; па је највећи део времена проводио сa књигама, учењем француског језика, превађањем и писањем; а главни део епархијских послова оставио је своме изабранику Мирону Николићу... - Умро је 8 априла 1887.

Као што смо већ поменули, владика Никанор сe врло рано истакао својим песничким и говорничким способностима. Писао је патријотске и сентименталне песме чистим језиком и у народном духу; а у доба аустријског апсолутизма, после угашеног мађарског устанка, штампао против апсолутизма под псеудонимима, разне пригодне и алегоричне песме. - Међу његовим песничким производима најзначајнији је епски спев "Свети Сава Немањић", штампан 1861. Био је противник Вукових реформа па је у својим "Примјетвама", штампаним 1852, оштро устао против његова превода Св. Писма Новог Завјета. Написао је "Увод у тумачење Св. Писма" и "Из живота светих угодника божјих" и обоје штампао у Новом Саду, 1882. Са француског је превео: "Приповетке мојој кћери" и "Савети мојој кћери" од моралисте Ж. Бујија и штампао у Новом Саду 1882 и 1883; где је 1886 издао и свој превод: "Два пријатеља" од Ле Сажа. Најзад, владика Никанор беше један од најбољих беседника и проповедника Српске цркве, те је оставило за собом врло много архијерејских посланица и беседа, од којих је један део штампан 1892, под натписом "Беседе Никанора Грујића". После смрти његове, објављена је његова "Автобиографија" (1904), која има знатну мемоарску вредност...

У Грујићевом одељењу Епископске библиотеке у Пакрацу има 672 књиге (од бр. 290-961) на српском, немачком, мађарском, латин-

ском, француском, руском, чешком и словеначком језику. - Ту су поред Платона, Софокла, Сенеке, Хораца, Виргила и Цицерона, Гете, Шилер, Шекспир, Хумболт, Жил Верн, Расин, Молиер, Скрибе, Легуве, Корнеј, Дима, Жираден, Бомарше, Иго, Бајард, Пикард, Волтер, Балзак, Сарду, Жорж Санд, Хомјаков, Челаковски, Водник и други. Сем тога у збирци се налазе и разне помоћне књиге за учење француског и чешког језика; зборници проповеди најугледнијих немачких и руских проповедника, дела Св. Отаца у петроградском, московском и казанском издању; часописи: "Православное обозрение" и "Церковниј Вјестник" од 1872 - 1879 год., разна филозофска, историјска и географска дела и путописи, и т. д.

Епископ Никанор Грујић дошао је на управу Пакрачке епархије непосредно пред расправни сабор од 1864/5 године, дакле, у доба када је отпочела систематска и енергична акција на новој реорганизацији целокупног српског народно-црквеног живота у Карловчкој митрополији. Зато он није ни предузимао ништа већег у правцу реформисања црквеног и народног живота у својој епархији, све до појаве т. зв. Краљевског рескрипта од 10 августа 1868 год., којим су уз извесне измене, потврђени саборски закључци о новом црквено-народном устројству угарско-хрватских Срба. Рад на томе послу почиње тек са 1869 год., према новим законским прописима и уредбама, које су једна за другомницале и створиле једно ново, т. зв. *Рескриптуално доба* у историји свих православних Срба Карловачке митрополије...

А како је то ново устројство спровођано, развијало се и уређивало црквено-народни живот у Пакрачкој епархији најбоље се може видети из живота и рада преосвећеног господина епископа Мирона Николића; јер се он појавио на послу црквено-народног, просветног и управног живота при епископском двору у Пакрацу, у исто време са оглашењем новога доба, путем прогласа Краљевског рескрипта од 1868. - Од тада, владика Мирон, скоро пуних двадесет година, као професор, јерођакон, синђел, протосинђел и архимандрит, све више и више, помаже епископу Никанору у целокупној управи епархијом; а после смрти његове, - 3 године (1887 до 1890) као администратор и већ 40 год-

ина као епископ пакрачки (1890) - ревносно управља бродом црквено-народног живота оних славонско-хрватских Срба, чија је историја, као што смо видели, необично карактеристична и пуна светлих подвига, у разним борбама за очување националне и верске индивидуалности српскога народа на северозападној периферији Југословенства, на коју је бачен трагичном судбином народа нашег у прошлости.

\* \* \*

При обради овог историјског прегледа Пакрачке епархије, служио сам се, сем разних монографија и штампаних извора по нашим и страним едицијама, мањом још необјављеним и непознатим изворима из 83 цркве и 69 парохијских званица Пакрачке епархије, која сам лично походио; а затим из архива и ризница манастира Ораховице, Лепавине и Пакре; из Архива Пакрачке епархије и Карловачке митрополије, Беловарско - крижевачке жупаније, Надбискупије и Југославенске Академије у Загребу; и најзад, из Архива Дворске коморе у Бечу и Ратних савета у Бечу и Грацу.

За фотографију развалина пакрачког средњевековног града, кога више нема, готске цркве Св. Ане, код Бастваја и цркве у Торњу, захвалан сам господину Ђури Сабо, директору и претседнику поверенства за чување историских и уметничких споменика у Загребу.

## ПОГОВОР

(1930 - 1995)

**Д**о Другог светског рата Пакрачко владичанство, на чијем је челу угледни и умни епископ Мирон (Николић), у духовном погледу непрекидно узрасла. Формирањем Загребачке епархије 1930. године изузет је Бјеловарски протопрезвитеријат и припојен новоустројеној епископији.

Током Другог светског рата (1941-45) Пакрачка епархија доживела је прави духовни геноцид: уништене су 54 цркве, а знатно оштећена 21. Манастири Ораховица и Пакра су опљачкани, а потом спаљени. Девет свештенослужитеља овог владичанства је страдало. Црквено-уметничке драгоцености и друга историјска сведочанства током рата 1941-45. године пљачкају се и уништавају: страдале су 73 архивске целине и 66 црквено-општинских и манастирских библиотека.

Од 1947. до 1951. године Пакрачком епархијом администрира митрополит загребачки др Дамаскин (Грданички). Избором (1949) Емилијана Маринковића за викарног епископа Марчанске епархије, решава се и питање овог владичанства. У почетку је владика Емилијан помагао митрополиту Дамаскину, а 12. јуна 1951. године изабран је за епископа пакрачког и 9. септембра исте године, устоличен је у Пакрацу. Време владике Емилијана јесте време духовне и градитељске обнове ове мученичке епархије. У његово време и његовим залагањем обновљени су бројни храмови који су страдали од усташа у Другом светском рату (Окучани, Нова Градишча, Јасеновац). Заслугом владике Емилијана 1959. године Пакрачкој епархији је враћен стари назив Славонска. Епископ Емилијан је преминуо 1981. године и сахрањен је у Саборној цркви Свете Тројице у Пакрацу.

Од 1981. до 1985. године Славонском епархијом администрацира епископ северинско-лапавински, односно митрополит загребачки, Јован (Павловић). У његово време почело је 1983, а окончано 1985. године, враћање црквено-уметничких и других историјских драгоцености Пакрачке епархије из загребачких музеја и библиотека које су опљачкане од стране хрватских усташа током Другог светског рата.

Од 1985. године епископ славонски је Лукијан (Пантелић). Овај архијереј наставио је обновитељску делатност својих предходника; подигнуте су нове цркве у Славонским Броду, Славонској Пожеги и још неким местима, а многе су обновљене. У време обележавања 300 година од Велике сеобе Срба под патријархом Арсенијем III Чарнојевићем 1990. године, у Владичанском двору у Пакрацу обновљена је стара "Епископска књижница" и Ризница Славонске епархије.

Дошао је рат 1991-95. године и потомци црквенорушитеља из Другог светског рата наставили су дело својих предака - дедова и очева, и срушили 32, а знатно оштетили 17 српских православних цркава. Епископски двор у Пакрацу, један од најстаријих дворова (1732), опљачкан је, гранатиран и демолиран. "Епископска књижница", једна од највреднијих националних библиотечких целина, опљачкана је и делом уништена. Иста судбина задесила је и преображену епархијску Ризницу. Саборна црква Свете Тројице је исто тако опљачкана и спаљена, а гроб владике Емилијана пред православни Божић 1996. године миниран је. У Пакрацу су уништени (минирани и спаљени) сви објекти српске православне цркве - укупно осам. Континуитет духовног геноцида је потврђен. Срушене су до темеља цркве у Новој Градишци (ово је четврто рушење српског православног храма у овом месту за последњих 250 година), Славонском Броду (срушен и у прошлом рату), Бијелој, Доњој Обријежи, Кукуњевцу, Кућанцима, Сирачу, Трњу и још неким местима. Поред храмова срушено је и 20 парохијских дома и других црквених здања, а седам је знатно оштећено.

Поред унишавања храмова као молитвених станишта уништена је и жива Црква овог древног владичанства. На хиљаде и хиљаде православних Срба Славонске епархије насиљно је изгнано крајем 1991. године, а мајски погром 1995. године представља кулминацију; хрватска војска и остале паравојне снаге, снагом моћног оружја, од артиљерије до

авијације, прогнали су или побили и последње православне житеље Западне Славоније.

Данас (1996), ово историјско владичанство скоро је замрло; православни Срби Мале Влашке, односно Забрђа и Старе Славоније, прогнани су или су страдали, а незнатни преостали део изложен је преверавању и тихој асимилацији. На целом простору Славонске епархије постоји само седам свештеника, један монах (манастир Ораховица) и две монахиње и две искушенице (манастир Света Ана). Колики је број српских православних житеља остао на својим вековним огњиштима, нико поуздано не зна, али сутра ће их бити још мање.

## РЕЧ О АУТОРУ

Радослав Грујић рођен је 29/17. јуна 1878. године у Земуну где је завршио основну школу и реалку. Карловачку богословију завршио је 1899. године. Исте године оженио се и рукоположио за свештеника. Као млад свештеник Радослав Грујић наставља своје усавршавање: професорско-катихетски испит полаже 1900, а 1901. године стручно-парохијски. Накнадно полаже све гимназијске предмете и 1904. године бива постављен за професора катихету у Великој гимназији у Бјеловару, где остаје до 1914. године. Упоредо је студирао право у Бечу и дипломирао је 1908. године са државним испитом из римског, канонског и словенског права. Философске науке студирао је у Загребу где је дипломирао 1911. године. На истом факултету одбранио је докторску дисертацију 1919. Снагом воље и великом упорношћу, овај угледни српски свештеник је за седам година завршио, обављајући редовне професорске дужности у гимназији, и два факултета, објавио је 69 радова међу којима се посебно истиче његова **Апологија српског народа у Хрватској и Славонији и његових главних обележја**. Ово дело написано је 1909. године у рекордном времену као одговор државном тужиоцу на оптужницу подигнуту против 53 Србина на "велеиздајничком процесу". Када је почeo Први светски рат, Грујић је већ септембра 1914. године затворен као велеиздајник. Наредне године је пуштен и интерниран у кућни притвор, а потом премештен у Госпић.

После две године, поново је враћен у Бјеловар. По завршетку рата прелази 1919. године у Београд, где је био најпре професор у Другој гимназији, а потом професор Богословије Свети Сава. На том положају затекао га је 1920. године избор за професора националне историје на новооснованом Философском факултету у Скопљу. У овом граду Радослав Грујић је провео најплодније године свог научног рада. Основач је Скопског научног друштва чији је председник био од 1921. до повратка у Београд 1937. године Године 1925. покреће и уређује "Гласник Скопског научног друштва" који се сврстava међу наше најбоље научне часописе између два рата. Основач је и управник Музеја Јужне Србије. Покретач је "Зборника за историју Јужне Србије и суседних земаља."

На позив Српске Православне Цркве проф. др Радослав Грујић долази у Београд за редовног професора историје Српске Православне Цркве на Богословском факултету. Упоредо ради на обнављању Музеја Српске православне цркве. Српска академија наука и уметности бира га 1939. године за свог дописног члана.

Свакако, свој највећи историјски улог протојереј Радослав Грујић дао је у Другом светском рату када је радио на забрињавању српских избеглица и када је 1942. године из фрушкогорских манастира пренео у Београд у Саборну цркву мошти српских светитеља: светог кнеза Лазара из манастира Врдника /Раваница/, светог Стефана Штиљановића из Шишатовца и светог цара Уроша из Јаска.

Непосредно по завршетку Другог светског рата, прота Грујић је на новом историјском задатку; ради на идентификацији црквено-уметничких и других историјских предмета који су током рата опљачкани из српских цркава и манастира на подручју НДХ и пренети у загребачке музеје и библиотеке. Требало је за кратко време пописати и вратити вагоне црквених, црквено-уметничких и других историјских предмета који су током рата опљачкани из српских цркава, манастира и осталих српских здања на простору НДХ.

После рата, протојереј-ставрофор др Радослав Грујић доживео је бројна понижења, прогоне и увреде и то углавном од својих млађих колега, заговорника и поборника комунистичке идеологије. На измаку 1944. године Суд части Универзитета у Београду га, под редним бројем 1, опту-

жује да је за време рата сарађивао са окупатором. Овај Суд части донео је коначну одлуку 3. априла 1945. године када је "одлучио да др Радослава Грујића, професора Теолошког факултета, казни удаљавањем са Универзитета". То није био крај комунистичком бестијању. Одлуком Одбора IV насеља НО Рејон I, септембра 1945. године др Радослав Грујић је избрисан са списка и "лишен српске националне части". Те послератне године проф. Грујић је углавном у библиотеки. Редовно је одлазио и у Српску академију наука и уметности, посебно у Археолошки институт.

Уморан од свега, нарушеног здравља, проф. др Радослав Грујић умро је на Хвару 25. маја 1955. године у 77. години живота. Допремљен је у Београд и 1. јуна и сахрањен на Новом гробљу. Опело је обавио патријарх Викентије са дванаест свештеника и два ђакона. Поред бројних пријатеља и поштовалаца, последњем испраћају др Радослава Грујића присуствовало је и девет српских архијереја. У организацији Музеја Српске православне цркве земни остаци протојереја Радослава Грујића и његове жене Милице пренети су 11. новембра 1992. године у манастир Гргетег и сахрањени на такозвану "Таблу".

**Мр Слободан Милеуснић**  
Управник Музеја СПЦ

# I. Пакрачки протопревзитерат.

Протоизвест.	Број парохије и места	Име парохије и места	Године				1809		1839		1869		1899		1929	
			1702 1734 1759 1779				до- мова	ду- ша								
			Домова													
I	1	Бастаји Велики	40	20	40	29	121	1139	34	453	49	471	90	556	144	799
	2	Бастаји Мали	—	—	—	—	—	—	15	143	24	212	34	230	37	250
	3	Брђани	—	—	—	—	—	—	—	—	19	198	33	260	58	319
	4	Вреска Гоња	30	13	17	21	—	—	21	229	35	280	52	341	88	480
	5	Вреска Доња	—	—	—	—	—	—	7	60	5	58	12	65	23	135
	6	Добра Кућа	4	3	6	7	—	—	54	430	56	438	78	423	84	567
	7	Кореничани	39	18	31	42	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
II	1	Ћурчићка	—	—	15	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	2	Боња	10	9	10	14	116	947	16	168	22	211	46	287	60	328
	3	Борци	20	20	24	36	—	—	38	54	59	598	104	758	167	920
	4	Задње	—	4	5	7	—	—	10	105	13	148	16	175	22	253
	5	Марковци	8	7	10	17	—	—	20	269	27	279	63	423	77	528
III	1	Пакрани	18	15	20	28	—	—	31	311	56	332	61	322	72	442
	2	Боломаче	6	9	11	10	98	836	8	96	9	62	9	61	14	74
	3	Брестовиц	—	8	12	13	—	—	12	84	11	89	11	93	20	104
	4	Бусново	—	6	10	12	—	—	10	105	10	107	8	115	29	138
	5	Вилићело	11	—	8	8	—	—	3	60	6	38	7	58	10	59
	6	Гучани	14	12	27	22	—	—	20	276	21	240	30	241	52	256
	7	Дежекви	9	11	15	15	—	—	12	176	14	98	15	120	23	100
	8	Облаћковац	7	8	10	8	—	—	9	77	11	111	15	130	31	159
	9	Општинац	—	7	10	12	—	—	14	143	15	185	16	172	31	192
	10	Павловци	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	6
	11	Скендеровци	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8	54
IV	1	Закорење	—	—	—	—	—	—	6	70	7	35	10	45	—	—
	2	Липа	6	7	8	10	—	—	—	—	—	—	—	—	1	3
	3	Даћановци и Виљини	—	—	8	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	4	Брестовиц	27	30	40	54	111	106	48	446	41	276	30	198	36	195
	5	Имсовци	—	—	20	25	—	—	33	317	53	416	58	322	71	468
	6	Кончаница	—	12	25	32	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	7	Расошке	—	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	8	Шибовац	—	—	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	9	Буџе	—	—	—	—	151	2716	18	271	—	—	5	21	3	10
	10	Бјелажи	—	12	6	10	—	—	16	183	19	291	49	383	67	449
	11	Бранејци	—	11	10	18	—	—	27	371	38	409	72	499	107	623
	12	Булићи	—	13	7	10	—	—	10	226	14	238	42	259	55	314
	13	Грђевица	—	10	5	10	—	—	8	147	10	135	21	162	35	227
	14	Јаковци	—	9	7	8	—	—	—	147	17	149	31	151	29	211
	15	Котурић	—	16	2	—	—	—	4	127	10	99	11	116	21	178
	16	Кричке	14	—	6	8	—	—	12	142	17	211	32	243	45	315
	17	Ожејовци	—	—	10	16	—	—	—	—	25	234	43	228	51	404
	18	Поповци	—	—	5	7	—	—	8	215	12	159	24	145	29	167
	19	Промеље	—	—	8	14	—	—	17	278	18	226	34	236	44	273
	20	Рогуље	—	—	8	11	—	—	8	162	9	182	21	170	38	297
	21	Тисовац	—	16	14	12	—	—	13	234	17	193	29	192	37	264
	22	Цикоте	—	8	17	18	—	—	19	286	24	266	37	267	47	287

Протојерејанат.	Број парохије и места	ИМЕ ПАРОХИЈЕ И МЕСТА	Године				1809		1839		1869		1899		1929	
			1702	1734	1759	1779	Домова	до- мења	ку- ша	до- мења	ку- ша	до- мења	ку- ша	до- мења	ку- ша	
VI	1	Ветово	—	11	12	9	9	136	19	100	10	69	14	82	20	85
	2	Лукач	—	—	—	2	1	5	—	—	—	—	3	18	4	17
	3	Томиновци	21	15	17	16	14	173	16	130	11	69	13	90	14	80
	4	Хрњац	8	10	16	15	13	124	11	75	9	51	8	45	10	52
	5	Тисинци	7	12	10	10	7	76	8	54	8	56	10	72	15	61
	6	Цигленник	10	16	16	18	19	190	16	126	16	138	22	157	39	210
	7	Поречје	4	14	12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	8	Белишевци	12	11	16	8	7	76	6	73	6	28	—	—	—	—
	9	Митровача	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	5	—	—	—
VII	1	Градиште Бегтемшко	—	34	60	47	50	466	48	503	57	424	77	542	131	757
	2	Бијелач Велики	12	12	15	11	12	136	11	115	15	104	15	92	28	134
	3	Дубока	15	25	12	14	16	156	18	217	26	197	41	270	63	403
	4	Ивановци	—	7	11	8	8	136	9	116	13	122	13	139	35	199
	5	Кутјево	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	4	20	—
	6	Латиноци	17	26	36	25	30	26	29	251	29	190	29	157	41	295
	7	Пореч	4	14	12	8	—	—	—	—	—	—	—	—	9	35
	8	Вучевци	8	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	9	Чаглин	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
VIII	1	Граовљани	—	26	27	52	100	1196	48	331	51	577	111	687	181	1066
	2	Дереза	21	19	18	2	—	—	27	197	35	300	70	433	102	800
	3	Сирач	57	32	50	48	—	—	16	97	22	148	18	91	14	88
	4	Миљановац	—	—	18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	5	Мажила же	—	—	—	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
IX	1	Дарувар трг	—	—	—	—	121	1444	24	137	16	103	17	77	59	347
	2	Батињани Под- борски	24	25	30	36	—	—	39	480	50	469	151	767	171	117
	3	Вуковије Бат.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8	—	—
	4	Врбовац Подбор.	9	8	10	13	—	—	17	170	18	163	34	221	52	321
	5	Дарувар Горњи	51	40	50	64	—	—	30	380	28	319	41	365	74	408
	6	Дарувар Доњи	—	—	—	—	—	—	34	284	25	284	40	214	38	278
	7	Иваново Поље	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	27	179	—
X	1	Дољани	22	18	25	28	88	505	25	230	21	174	37	325	50	307
	2	Голубињак	10	10	10	17	—	—	19	145	11	77	9	85	17	110
	3	Кип	12	9	11	13	—	—	12	135	16	139	28	191	40	234
	4	Миљановац	19	20	18	14	—	—	17	270	16	140	24	177	38	260
	5	Шибовац	7	10	10	9	—	—	11	65	11	82	14	115	24	177
XI	1	Загреб	—	—	—	—	16	175	16	183	20	189	—	883	142	6035



Протојереји.	Број парохије и места	ИМЕ ПАРОХИЈЕ И МЕСТА	Године				1809		1839		1869		1899		1929	
			1702 1734 1759 1779				до- мова	ду- шава								
			Домова													
XVI	1	Пака	—	—	20	33	25	179	21	204	26	176	40	176	40	231
	2	Боројевци	—	14	—	7	6	34	5	34	9	37	6	41	10	55
	3	Доброгошће	—	16	15	17	16	122	13	100	16	119	17	123	33	192
	4	Имбројенци	—	—	5	7	6	34	6	36	11	61	8	44	11	84
	5	Мигаловци,	17	15	20	28	30	207	28	274	28	169	25	159	44	279
XVII	1	Пожега Славонска	—	—	—	—	11	51	24	109	40	130	58	186	61	583
	2	Александровац	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	18	217
	3	Бзеница	18	14	13	14	13	105	8	48	7	28	10	50	13	50
	4	Блајако	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	14
	5	Бресница	18	10	11	10	11	86	8	75	9	47	10	57	11	63
	6	Бук	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	7
	7	Видовци	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	4
	8	Врховци	7	8	12	13	20	172	27	197	39	290	40	332	79	357
	9	Завршје	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	29
	10	Коморица	—	—	—	—	4	30	4	19	4	16	4	17	3	14
	11	Комушина	6	7	17	19	18	168	19	150	20	145	34	180	40	188
	12	Копривница	6	7	15	10	10	69	9	50	9	39	8	46	13	69
	13	Лазе	20	25	26	24	16	187	18	200	28	225	38	260	60	308
	14	Липа	6	7	8	10	—	—	6	70	7	35	10	45	14	49
	15	Михаљевци	—	—	—	7	—	—	—	—	—	—	—	—	11	60
	16	Плетерница	5	6	6	5	4	38	3	97	3	16	4	17	5	35
	17	Ресник	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
	18	Сулковци	—	—	—	1	—	—	4	31	6	23	10	34	8	30
	19	Фрњевци	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	5
	20	Шкрабутник	—	—	—	—	17	122	16	120	13	97	24	144	44	227
		Сјечанци	—	15	20	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		Пакленик	—	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
XVIII	1	Пакрац	—	75	—	120	191	1412	65	317	71	276	82	390	110	472
	2	Јапага	—	17	16	13	—	—	22	122	11	56	22	158	34	170
	3	Крагуј	—	10	15	20	—	—	26	310	27	270	45	371	8	383
	4	Клиса	—	22	25	29	—	—	24	194	15	111	20	135	24	124
	5	Липник	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10	89	20	106
	6	Омановац	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	42	16	130
	7	Прекопакра	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	18	—
	8	Шеовица	—	16	25	26	—	—	24	319	28	216	74	441	125	618
XIX		Босанци	—	—	—	—	—	—	—	—	216	—	—	—	—	—
		Сурдари-Крагуј	—	10	15	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		Скендеровци	—	24	23	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	1	Смольановци	13	11	13	7	92	1046	6	52	7	84	9	101	14	103
	2	Братуљи	7	10	10	10	—	—	8	117	9	116	11	114	23	172
	3	Врховци Гор.	7	8	8	11	—	—	11	206	18	268	40	294	46	270
X	4	Кантровци	9	7	8	10	—	—	13	132	15	125	19	174	35	214
	5	Клиса Пожешка	13	4	6	8	—	—	3	54	3	29	9	67	8	67
	6	Лучинци	8	8	5	3	—	—	—	—	—	—	9	9	9	82

ПРОВОДАНИ.	БРОЈ ПАРОХИЈЕ И МЕСТА	ИМЕ ПАРОХИЈЕ И МЕСТА	ГОДИНЕ				1809		1839		1869		1899		1929	
			1702	1734	1759	1779	ДОМОВА	ХОМОВА								
	8	Њежин	13	—	6	8	—	—	3	49	6	56	8	76	14	118
	9	Оздаљковци	13	11	13	7	—	—	7	63	7	83	11	82	20	113
	10	Ољаси	8	13	19	14	—	—	12	164	16	142	27	174	44	239
	11	Перенци	12	30	17	14	—	—	12	102	14	100	16	126	32	194
	12	Пољанска	—	6	5	5	—	—	4	41	6	28	6	40	12	88
	13	Сврзигаће	4	9	9	10	—	—	9	93	10	87	14	102	22	200
	14	Торњ Пожешки	—	—	—	—	—	—	3	21	2	13	2	6	5	18
<b>ПРАВИКИ</b>																
	XX 1	Слобоштина	14	26	22	19	101	1075	21	195	22	188	33	247	51	355
	2	Брђани	12	30	18	17	—	—	15	124	15	112	19	143	35	201
	3	Вранић	10	8	12	9	—	—	10	91	9	98	11	83	17	105
	4	Кујник	13	16	16	14	—	—	13	166	18	169	24	187	39	220
	5	Миливојевци	—	—	10	3	—	—	5	69	5	69	11	86	15	119
	6	Мртвовласи	13	5	10	4	—	—	4	25	5	39	7	53	9	64
	7	Орљавац	16	6	1	3	—	—	3	40	5	49	9	66	10	80
	8	Пасиковци	—	—	15	11	—	—	12	94	10	92	15	151	31	197
	9	Подсече	10	7	14	15	—	—	14	180	15	114	22	171	36	225
	10	Црљенци	—	7	11	9	—	—	9	78	12	101	13	128	25	167
	11	Цигеровци	10	13	9	15	—	—	4	32	3	11	—	—	10	76
		Дедина Клиса	13	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	XXI 1	Торњ	—	18	28	28	81	831	28	296	34	162	25	157	59	360
	2	Батињани	—	21	20	28	—	—	29	223	26	151	34	233	60	363
	3	Обријек	—	25	25	32	—	—	26	307	36	216	66	394	86	583
		Бошњаци	—	—	—	—	—	—	—	5486	—	—	—	—	—	—
<b>ПАКРИ</b>																
	XXII 1	Трештеновци	—	21	36	24	16	100	13	76	10	76	12	89	38	188
	2	Грање	9	7	10	—	6	63	6	68	9	56	18	122	31	148
	3	Еминовци	—	—	36	—	1	7	1	11	1	13	1	17	5	27
	4	Јакшић-Чакотин	—	30	41	37	30	321	28	247	23	189	35	236	44	247
	5	Лакушије	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	4	1	1
	6	Новоселци	—	—	13	—	1	13	1	14	1	5	2	14	3	24
	7	Текић	—	10	7	8	5	49	5	40	2	15	1	14	6	29
	8	Трапари	9	7	13	9	5	34	3	21	3	21	5	53	12	71
	9	Церовац	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		Михаљевци-турмић	—	9	12	—	6	48	6	44	8	40	10	53	—	—
		Раисавци	—	—	—	—	—	—	—	—	1	5	—	—	—	—
		Романовци	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—
		Шумановци	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—
	XXIII 1	Уљаник	11	42	40	70	103	1191	70	775	45	493	78	533	105	555
	2	Говеђепоље	—	16	15	35	—	—	30	137	26	230	34	207	44	260
	3	Крештеловац	—	30	20	32	—	—	30	331	20	255	19	125	18	99
	4	Срећани Српски	25	27	20	29	—	—	20	105	20	127	13	74	22	109
	5	Тројевљава	5	24	31	38	91	795	27	166	20	03	1	118	40	280
	6	Антуновац	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	14	—
		Бошњаци	—	—	—	—	—	—	—	5144	—	—	—	—	—	—



## II. Војински протопрезвитерат.

Протојераријат.	Број парохије и места	ИМЕ ПАРОХИЈЕ И МЕСТА	Године				1809		1839		1869		1899		1929		
			1702	1734	1759	1779	домова	домова									
							ло- мова	лу- ша									
I	1	Борова Сукоњска	—	24	37	70	71	430	188	1611	73	15	86	450	97	482	
	2	Буданица	—	18	21	28	3	236	—	—	18	153	27	55	32	181	
	3	Грачина	—	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	35	285	
	4	Пчелић	—	22	34	49	55	446	—	—	70	437	84	454	103	582	
	5	Резовац	—	12	17	19	21	162	—	—	23	138	31	168	5	20	
	6	Сукоње	—	—	—	—	—	—	—	1	15	2	16	28	148	—	
	7	Чемерница-Овчара	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	40	214	
	8	Хаџиево (Справковић)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	80	328	
II	1	Брачевци	—	15	27	35	13	1075	33	235	47	222	75	370	92	360	
	2	Бучје	—	11	1	15	—	—	18	12	25	122	28	170	29	141	
	3	Острошинци	—	—	10	18	—	—	20	177	20	113	18	148	2	182	
	4	Подгорач	—	—	—	—	—	—	1	16	11	54	5	20	6	36	
	5	Пољорје	—	20	25	32	—	—	27	201	3	245	36	218	66	379	
	6	Потиљани	—	—	9	1	—	—	13	108	36	156	35	185	35	125	
	7	Разбоиште	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	23	18	52	
	8	Кућанци и Прилатинци	—	8	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	9	Будимци	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	10	Прилатинци	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
III	1	Буковица Горња	—	30	21	2	7	174	93	939	24	171	26	128	26	13	
	2	Буковица Доња	—	30	29	17	24	201	—	—	28	200	46	210	76	535	
	3	Брезик	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8	88	
	4	Буковица Нова	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	23	
	5	Виљево Горње	—	8	12	16	19	170	—	—	2	208	44	29	47	199	
	6	Козице	—	—	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	7	Алесандровац	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	39	194	
	8	Балинци	—	3	18	33	34	243	—	—	20	110	32	184	—	—	
IV	9	Клаџевићи	7	17	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	1	Вировитица	—	6	—	—	—	9	51	—	54	8	89	3	24	11	307
	2	Ада	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	60	284	
	3	Бјелановац (Ст. Буковица)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	27	17	
	4	Брезови поље	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9	58	
	5	Дијелка	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	82	10	
	6	Зринь-Терезино- поље	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	38	154	
	7	Катинка	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10	55	
	8	Нетеча Округ- љача	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	19	127	
V	9	Рит	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9	51	
	1	Војин	25	5	3	39	52	515	115	1187	83	610	97	705	150	823	
	2	Бокане	6	5	12	18	16	23	—	—	33	184	30	165	38	249	
	3	Кузма	8	4	1	18	22	254	—	—	26	284	32	245	65	302	
	4	Маџуте	6	20	30	26	22	293	83	856	39	369	47	339	70	461	
	5	Поповец Војин- ски	4	9	19	21	23	226	—	—	45	255	44	308	42	403	
	6	Ћералије	1	15	7	14	15	233	—	—	25	2.0	36	323	118	656	





Протекторат <sup>*</sup> Број парохије и места	ИМЕ ПАРОХИЈЕ И МЕСТА	Године				1809		1839		1869		1899		1929		
		1702	1734	1759	1779	домова	душа									
		Домова														
XVI	1 Мељани Доњи	—	14	16	18	31	189	110	984	15	122	22	122	20	81	
	2 Бистрица	—	10	12	17	24	177	—	—	40	204	32	193	37	180	
	3 Бели Јарац	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7	28	
	4 Кусоњи Доњи	—	8	20	35	22	59	—	—	15	123	33	169	34	180	
	5 Кусоњи Горњи	—	8	20	35	22	224	—	—	20	204	34	258	43	261	
	6 Југово Поље	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13	68	
	7 Пецка	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7	28	
	8 Цабуна	—	20	30	40	44	365	—	—	30	348	58	323	63	275	
XVII	Лукавац	6	13	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	Радосавац	—	6	4	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	Миклеуш	7	25	35	40	32	272	89	661	28	225	54	257	40	231	
	Красковић	—	15	8	—	25	226	—	—	37	251	49	230	72	403	
	Петровац	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	99	99	
	Хумљани	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	27	
XVIII	Чачинци	10	10	17	21	23	184	—	—	27	189	41	214	61	291	
	Чојлук	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	28	
	Поточани	—	15	8	36	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	Михољац Горњи	—	30	25	44	46	447	84	787	38	440	73	485	127	516	
	Зидина	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8	43	
	Занош	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	28	
XIX	Капинци	—	10	11	26	25	250	—	—	27	248	47	260	58	252	
	Новаки	—	12	16	24	19	169	—	—	8	66	13	68	13	67	
	Шпанијат	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	76	390	
	Набрђе Велико	—	32	30	50	53	406	55	485	65	448	87	505	90	729	
	Брезница Ђак.	—	15	15	29	26	194	22	139	22	126	23	113	21	120	
	Кућанци Ђак.	—	8	9	13	11	130	11	114	15	87	18	96	21	126	
XX	Набрђе Мало	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	29	
	Преслатинци	—	—	—	—	5	4	34	4	35	5	17	2	14	1	9
	Придворје	—	—	6	5	3	28	3	19	3	14	—	—	—	—	
	Ђаково	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	7	43	—	—	
	Вароши	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
B	Обрадовци	—	—	—	—	8	71	117	860	12	62	15	89	29	142	
	Баре	—	10	30	9	29	188	—	—	27	223	26	150	32	243	
	Зденчи	—	11	6	6	7	57	—	—	5	39	4	16	4	13	
	Купови	—	9	30	31	45	323	—	—	52	247	45	291	46	303	
	Предријево	5	16	23	28	25	191	—	—	36	165	22	111	30	181	
B	Магдановац	—	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	

Прогоражд	Број парохије и места	ИМЕ ПАРОХИЈЕ И МЕСТА	Године				1809		1839		1869		1899		1929	
			1702	1734	1759	1779	Домова	до- мова	ду- ша	до- мова	ду- ша	до- мова	ду- ша	до- мова	ду- ша	
Б о к и к и и	XXI 1	Ораховица	—	72	40	35	32	272	170	1375	41	290	69	286	83	470
	2	Дузлук	—	—	30	32	36	329	—	—	31	251	38	271	50	346
	3	Кокоћак	9	18	18	21	20	202	—	—	18	175	27	196	37	241
	4	Крања	6	—	10	16	16	209	—	—	16	131	21	133	35	233
	5	Пиштана Горња	13	30	20	21	28	350	—	—	24	248	38	241	46	338
	6	Пиштана Долња	13	30	20	33	39	340	—	—	31	218	29	118	46	259
Б о к и к и и		Ријечани	—	—	19	25	20	127	—	—	—	—	—	—	—	—
	XXII 1	Поучије	—	25	27	29	100	813	33	24*	46	362	51	406	87	486
	2	Боровик	—	20	13	13	—	—	—	—	27	161	34	196	23	149
	3	Розмајеровац	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7	57
	4	Слободна власт	—	22	24	28	—	—	26	255	27	196	19	222	51	274
	5	Ченково	—	12	23	17	—	—	26	218	34	167	41	238	65	354
		Меројевић—Доброгоштани	—	16	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		Сиљеник	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		Граница	—	—	—	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Б о к и к и и		Варош	—	—	2	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	XXIII 1	Слатина Подравска	—	48	50	82	73	545	150	1237	134	783	192	739	205	1014
	2	Бакић	—	27	20	40	21	153	—	—	18	160	24	137	39	249
	3	Козице	—	28	9	13	13	109	—	—	20	190	23	125	34	190
	4	Липовац	—	6	9	24	22	166	—	—	18	95	24	139	32	159
	5	Јасен	—	—	1	—	9	67	—	—	—	—	—	—	—	—
Б о к и к и и		Лукавац	6	13	24	23	31	275	—	—	42	346	61	322	87	435
	XXIV 1	Смуде	7	26	12	19	18	182	135	1570	23	160	22	172	48	211
	2	Кометник	9	16	24	27	11	233	—	—	54	594	64	622	121	911
	3	Нанковци	—	15	10	9	9	116	—	—	16	110	15	136	36	268
	4	Секулинци	17	24	35	42	43	647	—	—	66	367	76	733	162	968
Б о к и к и и	XXV 1	Суха Млака	21	26	22	50	624	78	831	64	574	106	510	115	532	
	2	Црнац	20	21	23	30	251	—	—	23	136	20	88	17	102	



Програмат.	Број парохије и места	ИМЕ ПАРОХИЈЕ И МЕСТА	Године				1809		1839		1869		1899		1929		
							до- мова	ду- ша									
			Домова														
V	1	Градишча Ст.			20	13	100	2	7	1	12	5	14	6	13		
	2	Варош Горњи															
	3	Варош Долњи	25	31													
	4	Варош Нови				13	68	8	27	7	66	11	65	14	84		
	5	Ускоци						27	251	28	266	54	250	45	217		
		Врбашка															
		Богићевци Дол.	29	30	38	23	202	34	228	34	230						
		Горице			6	18	28	190	19	95							
		Драгалић			5												
		Свињар			10												
VI	1	Гређани			67	67	78	743	73	622	86	609	162	866	219	1137	
		Дубовац					31	192	27	153							
VII	1	Давор (Свињар)	10	16	24	27	168	24	160	26	119	25	121	8	31		
		Петровосело Ст.				21	142	21	152	23	155	26	172				
		Пакленик			8												
VIII	1	Клокочевик	20	42	39	32		34	364	42	338	98	485	137	849		
	2	Бицкосело						1	13	1	8	1	6	1	6		
	3	Врховина			2			1	9	1	8	8	70	18	150		
	4	Гарчин								2	9	1	2	1	7		
	5	Задубравје										2	14	1	2		
	6	Јешевик	5	28	6	8		7	52	8	52	16	89	17	121		
	7	Кордушевци	10	18	16			14	74	18	98	20	100	30	258		
	8	Пољанци	6	14	12	7		8	89	13	80	16	69	13	99		
	9	Селна		2	6			7	55	10	68	17	81	14	112		
	10	Трњани	14	24	26	24		23	166	34	244	52	339	58	404		
	11	Шушњевци	13	12	19	20		16	65	21	113	17	109	30	247		
IX	1	Кобаш		65	49	71	68	501	60	403	59	390	75	346	90	494	
	2	Бановци							1	1					9	84	
	3	Бебрина													36	295	
	4	Бечиц													1	9	
	5	Бучје					1	8	1	6	1	4	1	7	6	30	
	6	Дреновац	3	2	3	32	4	34	4	29	9	42	12	62			
	7	Дубочац	7	5	3	22	2	12	1	0	3	21	4	24			
	8	Живике	10	7							2	5	1	2			
	9	Збјег	12	9	7	6	26	5	26	5	22	5	21	4	29		
	10	Кујник			1	5	2	17	2	11	4	17	9	61			
	11	Кути												4	28		
	12	Лужани			2			4	33	4	32	10	62	42	23		
	13	Малино										3	14	27	157		
	14	Нова Капела						1	10	2	10	2	19	4	51		
	15	Ориовац			2	7	1	3	1	7	2	8	3	18			
	16	Причац		7	8	64	9	49	9	48	10	51	8	53			
	17	Радовање									1	14	2	14			
	18	Ратковица	23	21	19	18	146	18	158	19	188	40	198	53	262		
	19	Слатиник			7	67	6	51	5	4	35	239	70	368			
	20	Ступник			3	18	3	20	5	29	11	102	22	112			
	21	Цигленик			2	18	2	11	2	12	6	42	10	46			
	22	Шумеће							1	1			1	9			
		Канижа											1	5			
		Бјели брег										2	11				
		Свињар (Давор)			16												

Протојерејств. Број парохије и места	ИМЕ ПАРОХИЈЕ И МЕСТА	Године				1809		1839		1869		1899		1929	
		1702		1734		1759		1779		домова		душа		домова	
		домова		душа		домова		душа		домова		душа		домова	
X	1 Кукучевача	34	50	72	71	603	70	458	76	515	225	1126	285	1762	
	2 Брезине	15									4	30	6	39	
XI	1 Ловска	25	20	24	26	230	27	284	29	262	75	457	92	670	
	2 Бујавица	8	8	14	14	131	15	186	17	187	49	269	58	400	
	3 Грабовац Нови	5	8	13	15	159	15	187	16	164	33	215	48	322	
	4 Субоцки град	30	30	36	47	469	48	580	49	460	132	862	172	1201	
XII	1 Медарци	22	31	27	24	187	22	150	25	240	57	310	70	551	
	2 Богићевци Доњи	29	30	38	23	202	34	228	34	30	56	265	66	435	
	3 Горице	6	18	28	190	19	95	18	131	28	156	32	249		
	4 Драгалић	5	4	6	6	44	4	26	4	16	2	7	7	72	
	5 Трнава	23	23	32	24	197	28	200	28	177	61	378	80	528	
	6 Цлагавина Шуметљица	11	28	28	25	255	21	183	21	170	30	167	33	196	
XIII	1 Млака	—	18	25	28	194	26	494	51	650	27	744	172	900	
	2 Јобланача	12	18	21	21	135	22	294	35	384	73	355	56	366	
XIV	1 Окучани	210	24	28	37	208	41	242	52	309	88	410	94	573	
	2 Бенковац	—	22	24	26	235	26	218	27	236	61	321	73	452	
	3 Дубовац	—	23	25	27	192	27	153	29	169	46	268	61	452	
	4 Косовача	8	12	17	12	76	13	91	16	113	20	94	21	153	
	5 Цаге	—	19	20	21	165	20	147	22	164	51	300	58	375	
XV	1 Радић Доњи	38	40	44	48	249	60	521	65	550	118	778	184	1138	
	2 Боровац	—	8	10	9	104	10	114	14	180	76	505	102	550	
	3 Војарица	—	—	—	2	11	3	27	2	14	7	39	15	68	
	4 Голеша	24	35	20	32	232	28	292	20	327	68	418	76	448	
	5 Јазавица	—	—	1	6	55	10	79	9	108	25	137	34	89	
	6 Липовљани	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	8	
	7 Новска	—	—	—	—	—	5	18	3	16	9	43	24	163	
	8 Пакленица	—	6	36	40	297	41	373	43	397	85	541	109	713	
	9 Раић Горњи	—	—	13	13	115	15	154	17	161	45	266	61	376	
	10 Рожданик	—	—	—	3	41	3	16	2	12	3	13	5	42	
XVI	1 Ратковац	29	31	27	22	203	22	166	23	152	50	231	62	362	
	2 Жуберковац	3	15	15	15	148	13	127	13	149	30	155	32	204	
	3 Сиртић	38	32	31	28	258	29	261	31	245	62	339	95	476	
	4 Ширинци	8	9	11	10	125	10	127	12	145	25	178	34	231	

Н о в о г р а д и м и к и	Протојереј.	Број парохије и места	ИМЕ ПАРОХИЈЕ И МЕСТА	Године				1809		1839		1869		1899		1929	
				1702	1734	1759	1779	Домова	до- мова	ду- ша	до- мова	ду- ша	до- мова	ду- ша	до- мова	ду- ша	
XVII	1	Рогочи		16	18	24	26	393	25	330	28	335	70	438	93	49	
	2	Бијела Стијена		6	9	9	—	—	6	44	6	33	6	45	8	38	
	3	Бобаре		7	8	8	8	99	8	96	8	115	23	154	27	183	
	4	Голеши		—	—	—	22	253	17	225	18	267	66	407	90	490	
	5	Љештани		5	9	8	7	66	7	37	8	48	9	76	20	111	
	6	Скендеровци		24	24	23	20	287	20	270	22	242	65	399	34	218	
	7	Трнаковац		7	16	11	7	65	8	71	9	112	20	140	18	147	
	8	Цапргинци Рађеновци и Милисавци		12	16	19	15	178	14	165	16	111	22	168	27	201	
XVIII							20										
	1	Суботска		35	—	42	40	236	43	433	50	285	105	582	154	852	
	2	Јагма		14	—	17	15	129	16	148	17	129	47	270	57	327	
	3	Корита		6	—	9	10	124	11	134	14	143	37	213	46	298	
	4	Ливађани		19	—	19	15	155	14	123	17	119	27	172	38	202	
	5	Чаглић		18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
XIX		Кричке Доње		24	—	—	36	230	18	190	22	180	42	296	—	—	
	1	Топоље Ново		—	20	45	37	260	36	273	44	201	53	287	74	346	
	2	Андијевци		—	—	—	—	—	—	—	2	23	3	21	10	26	
	3	Врпоље		—	—	—	—	—	—	—	2	64	11	67	12	86	
	4	Копаница		—	—	1	2	1	1	3	1	4	1	3	1	1	
	5	Нови град		—	4	5	1	5	—	2	6	2	88	6	32	2	7
	6	Оприсавци		—	—	—	—	—	—	—	1	3	2	8	—	—	
	7	Свилај		—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	4	1	2	
	8	Среданци		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	4	—	
	9	Стризивојна		—	—	—	—	—	—	—	1	27	2	13	8	27	
XX	10	Чајковци		—	—	1	1	4	42	3	44	4	19	1	5	3	14
		Сикиревци		—	—	—	—	—	—	1	4	—	—	—	—	—	
		Ђаково		—	—	—	—	—	—	—	2	15	—	—	—	—	
	1	Чаглић		18	—	31	26	134	24	271	27	234	60	451	114	589	
	2	Бјелановац		8	—	17	16	134	16	151	18	155	31	192	39	231	
	3	Буковчани		—	—	6	7	71	9	114	10	124	20	126	34	14	
	4	Ковачевац		16	—	18	15	166	15	141	17	177	52	231	53	323	
	5	Кричке Горње		24	—	34	—	—	16	161	17	181	55	289	110	780	
	6	Скендеровци		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	48	231		

#### IV Беловарски протопресвитељат

Протоиереват. Број паро- хије и места	ИМЕ ПАРОХИЈЕ И МЕСТА	Године				1809		1839		1869		1899		1929		
		1732	1755	1764	1779	Домова	до- мова	ду- ша								
VII	Вараждин					3		81		75	1	30	5	124	7	127
	Виница															1
	Вратишњец														1	3
	Дубрава														1	1
	Златар														1	2
	Коториба														1	4
	Кланећ														1	1
	Краљевац Доњи														1	2
	Крапина														3	3
	Лепоглава														1	3
	Лендава Доња														1	1
	Љутомер														1	1
	Мароф Нови														1	4
	Миховљан														1	4
	Мајерје														1	2
	Муршћак														1	1
	Мур. Субота														1	2
	Ормож														1	1
	Петријанец														1	4
	Судовец														1	1
	Страхонинец														1	1
	Трговиште Хралић														6	6
	Жељезна Гора														1	2
	Чаковац					3									3	35
	Штригова														1	3
	Кањижа Велика								8	63	4	27	5	19	—	—
V	Војаковац	182	50	45	35	33	512	34	430	47	553	206	739	144	604	
	Иванец	—	—	—	6	5	62	5	45	3	51	8	42	8	34	
	Клоштар	—	—	—	9	8	128	8	160	8	157	31	270	41	319	
	Осјек	—	—	20	19	17	387	16	310	31	327	86	563	108	443	
I X	Вукопије	280	40	72	69	63	624	71	566	68	488	147	854	227	981	
	Кањишка Ива	—	—	—	2	3	8	—	—	—	—	—	—	—	—	
X	Грђевач Велики	220	40	41	45	43	330	48	414	47	534	77	466	104	344	
	Грбавац	—	—	—	21	21	165	23	212	22	234	24	129	31	137	
	Јасеновача Вел.	—	—	—	11	8	61	6	69	6	79	9	71	15	76	
	Павловача	—	80	—	40	37	346	44	366	41	383	47	359	73	323	
XI	Грубишнопоље	135	50	63	39	71	580	71	593	75	748	117	679	162	855	
	Рашеница	—	50	34	27	27	279	33	356	35	325	50	423	82	587	
	Растоловац	133	—	—	26	26	256	27	317	27	306	48	340	76	448	
	Иваново Село	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7	3	
	Тројеглава	—	—	44	13	14	125	17	140	18	143	24	128	24	167	

Претпразници.	Број парохији и места	ИМЕ ПАРОХИЈЕ И МЕСТА	Године				1809		1839		1869		1899		1929		
			1732		1755		1764		1779		Домова		Дома- шева		Ду- ша		
			Дома- шева	Ду- ша													
ХІІ	1	Иванјевград	—	—	—	—	6	11	59	14	68	14	41	6	21	3	10
	2	Гуњани	—	2	—	2	2	29	2	33	2	22	5	12	3	10	
	3	Граберје	—	6	6	5	3	42	3	47	4	52	14	73	23	89	
	4	Деановац	—	—	10	10	7	102	2	32	9	104	22	89	22	74	
	5	Дерешани	—	11	—	10	4	49	4	47	5	53	7	46	7	52	
	6	Иванјев Клоштер	—	—	—	7	11	59	10	52	8	17	2	7	3	9	
	7	Кријак	—	14	15	12	11	100	9	113	18	126	35	122	17	48	
	8	Прињаровец	—	—	—	—	—	—	1	11	2	13	1	6	2	7	
	9	Цагинац	—	2	—	2	1	15	1	18	1	15	5	25	6	19	
	10	Ширинец	—	5	3	3	3	30	6	122	4	21	4	21	5	21	
	11	Шумећани	—	12	16	14	8	108	6	116	13	130	25	112	15	73	
	12	Окешинец	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2	
	13	Шаранпов	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	5	
VIII	1	Зденци Вел.	155	80	71	72	63	648	52	526	51	512	58	347	77	339	
	2	Зденци Мали	—	40	24	30	24	208	33	264	33	301	37	221	40	193	
	3	Орловац	—	—	30	14	15	163	21	204	21	177	19	123	19	100	
XIV	1	Капела Српска	—	40	23	26	22	269	23	351	25	293	60	306	62	237	
	2	Брезовљани	—	—	6	6	4	84	4	79	6	71	15	78	9	46	
	3	Вукшинац	—	—	12	9	6	55	8	96	8	123	30	154	37	128	
	4	Жавница	—	—	4	1	1	29	1	21	1	24	7	35	8	29	
	5	Иванчани	—	—	15	14	13	162	13	186	13	184	49	232	59	176	
	6	Коритна	—	—	10	8	9	100	9	111	9	145	27	115	23	95	
	7	Реметинац	—	—	3	5	4	58	4	48	4	39	11	51	11	51	
	8	Св. Иван Жабља	60	30	9	11	8	61	5	66	5	61	13	42	16	49	
	9	Стари Глог	—	—	5	6	6	75	7	95	7	98	24	120	27	114	
	10	Хајајновац	—	—	8	8	6	86	8	81	8	100	28	158	28	110	
	11	Хагањ	—	—	4	3	3	64	3	72	4	80	18	91	17	70	
XV	1	Копривница	—	—	15	18	24	76	6	55	10	26	9	69	48	171	
	2	Дрье	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	6	
	3	Жадала	—	—	—	—	1	—	—	—	1	3	1	2	—	3	15
XVI	1	Пстеранец	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	2	Леград	—	—	—	3	—	12	—	—	—	—	1	2	—	—	—
	3	Вараждин	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2	—	—	—	—
	4	Сигетац	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	4	—	—	—	—
	5	Крижевци	—	—	—	—	5	18	3	14	4	41	4	29	52	104	—

Преторијат.	Број парохије и места	ИМЕ ПАРОХИЈЕ И МЕСТА	Године				1809		1839		1869		1899		1929	
			1732 1755 1764 1779				домова	длу-ша								
			М	К	К	К	домова	длу-ша								
II	XVII 1	Лепавина	—	—	—	3	4	23	—	—	8	61	7	43	14	72
	2	Батиновац	—	—	17	7	8	116	8	130	11	224	45	242	44	205
	3	Брањска Вел.	—	—	5	6	3	48	7	136	12	154	19	97	24	86
	4	Брањска мала	—	—	4	6	3	50	7	136	1	1	12	98	12	49
	5	Грабичани	—	—	—	3	6	57	5	68	5	82	11	67	15	61
	6	Ладислав	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	5	2	10
	7	Миличани	—	—	—	6	1	.13	1	10	1	12	5	29	5	20
	8	Поганец Мали	—	57	25	8	6	72	6	76	8	88	24	120	25	116
	9	Соколовац	—	—	10	13	12	112	13	149	18	236	48	247	78	330
	10	Сријем	—	—	—	—	1	12	1	17	1	20	4	18	8	49
	11	Сесвете Вел.	70	—	10	18	13	206	14	266	24	319	74	356	42	162
	12	Сесвете мале	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	15	67
	13	Царевдар Рушевац	—	—	—	—	1	7	1	2	—	—	—	2	—	4
III	XVIII 1	Ликовчани	—	11	—	13	10	92	11	197	24	223	56	256	65	221
	2	Бешлинци	—	—	—	—	—	—	1	10	2	4	2	7	1	4
	3	Босиљево	—	7	—	7	7	73	4	44	5	63	16	56	15	60
	4	Грабовница	—	7	—	5	15	57	5	55	5	55	12	66	9	53
	5	Дереза	—	5	—	5	3	33	3	34	6	35	9	36	9	30
	6	Драгићевци	—	8	—	6	5	30	5	61	8	64	14	52	11	47
	7	Звековци	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	2	3	—	—
	8	Крижици	—	3	—	2	2	15	2	21	3	28	11	43	9	42
	9	Маринковци	—	13	—	12	15	206	20	271	39	377	89	341	68	268
	10	Милашевци	—	—	—	3	—	61	6	67	10	63	13	59	12	40
	11	Обрешка	—	2	—	2	2	22	1	16	1	26	3	13	3	11
	12	Опћевац	—	3	—	2	—	—	1	11	1	8	1	2	3	15
	13	Паланчани	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2	—
	14	Чазма	—	—	—	5	—	—	—	—	6	23	2	21	7	18
	15	Стара Марча	162	230	—	4	43	3	20	8	40	9	38	8	36	—
	16	Марчани	—	8	—	6	5	66	4	96	8	67	22	81	16	64
	17	Пријаворец Гомани-Цигани Мостари Дабци	—	—	—	—	—	—	1	11	2	13	1	6	3	11
IV	XIX 1	Милеушка	—	84	—	39	42	592	47	444	70	565	133	733	170	830
	2	Влаиничка	—	—	—	3	—	—	1	11	5	26	6	48	5	34
	3	Володер	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2	2	8	3	23
	4	Кутиница	—	—	—	14	14	235	18	243	22	257	53	284	70	352
	5	Подбрђе	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	11	2	13
	6	Поповача	—	—	—	4	4	43	3	26	2	12	3	20	3	29
	7	Српско Селиште	—	—	—	27	25	254	27	227	36	288	75	315	75	482

Б е л о в а	ИМЕ ПАРОХИЈЕ И МЕСТА	Године				1809		1839		1869		1899		1929	
		1732	1755	1764	1779	домова	душа								
	Протојерејант.	Број парохије и места													
XXI	Мучна Велика	86	40	7	4	20	164	20	197	20	241	55	351	78	365
	Врховац	—	—	5	6	5	42	5	40	5	54	16	76	19	34
	Грдак	—	—	—	7	6	63	6	58	7	9	24	129	30	141
	Пауновац	—	—	—	5	3	43	3	44	3	44	15	60	14	55
	Прињавори	—	—	—	—	3	29	3	42	3	53	17	90	28	137
	Ријека	—	—	7	7	20	183	18	181	20	235	43	270	62	286
	Голубанска	135	—	8	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Поповљани	—	—	—	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Побрђани	—	—	9	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Сегећани	—	—	5	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Судари	—	—	8	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Пављани	—	—	6	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
XXII	Нарта	—	74	39	47	44	379	51	681	58	764	74	584	146	565
	Блатница	—	—	6	6	4	72	5	87	5	80	19	84	14	52
	Кодарево село	—	—	10	14	15	185	16	236	21	346	30	251	58	235
	Ламинац	—	—	—	—	8	62	10	83	6	108	15	50	9	42
	Утискани	—	—	8	4	6	43	4	73	5	76	13	69	9	37
	Кмети	—	—	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
XXIII	Новосељани	—	—	7	8	7	84	9	103	14	115	17	112	25	191
	Вишњевац	—	—	—	4	4	18	4	35	3	33	5	33	5	34
	Гргинац	—	—	7	7	7	76	7	94	8	110	25	138	26	122
	Дикленица	—	—	22	6	4	35	3	34	4	61	20	100	23	145
	Ждралови	144	—	13	16	19	198	21	195	21	200	37	178	44	216
	Ивановчани	—	—	14	5	3	19	3	12	2	13	4	16	3	21
	Купиновац	85	70	18	8	7	60	7	68	7	93	16	113	28	130
	Летичани	—	—	8	8	9	80	8	118	9	93	20	127	32	151
	Магленча	—	—	—	—	—	—	—	—	1	24	4	17	5	25
	Марковац	—	—	15	13	7	76	6	72	8	89	15	83	14	70
	Плавнице Горње	—	—	7	9	5	39	6	81	6	105	24	111	38	148
	Пресла	—	45	12	15	11	79	12	119	11	97	17	100	14	69
	Прокљувани	—	—	3	7	5	51	5	58	5	64	16	71	12	77
	Томаш	—	—	4	3	4	25	3	32	2	21	9	54	24	140
	Ђурловача	—	—	5	5	4	64	4	34	4	41	11	66	10	40
	Патковача	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Липова	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Б е л о в а	Пављани Нови	—	—	—	—	5	55	9	84	15	122	26	101	24	152
	Брезовача	—	—	13	15	18	165	19	213	25	231	34	129	30	103
	Галовац	—	120	34	20	19	225	22	285	33	443	65	276	94	436
	Кокинац	—	—	7	4	3	51	4	52	7	70	14	52	12	55
	Кореново	153	—	23	29	37	403	35	432	50	574	108	505	106	517
	Обровница	—	—	7	8	8	93	11	142	14	194	41	184	40	165
	Пављани Стари	—	—	15	15	14	168	15	209	18	234	47	224	58	242

Протојераријат	Број парохије и места	Име парохије и места	Године				1809		1839		1869		1899		1929		
			1732	1755	1764	1779	домова	хоз- мева	дома- шна								
И	XXIV	Паштијак	102	50	58	36	24	250	28	264	23	220	29	178	34	136	
		Беговача	—	—	10	12	10	112	11	157	10	158	24	183	34	172	
		Гарешница	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	18	12	40	
		Зденчац	—	—	—	—	10	6	89	7	94	7	72	15	86	14	68
		Млинска	—	—	43	34	25	262	26	277	27	272	42	259	57	259	
		Оштри Зид	—	—	—	10	7	8	58	8	89	6	74	22	118	22	109
		Поповац	210	70	27	30	26	230	31	379	31	332	91	455	79	329	
К	XXV	Кметски	—	—	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		Палешник	—	—	—	—	—	—	—	—	3	9	—	—	—	—	
		Ператовица Вел.	—	80	37	26	20	230	22	278	25	316	81	569	158	877	
		Гаково	—	30	23	20	15	129	15	143	17	197	45	321	76	468	
		Дапчевица Вел.	—	—	64	20	18	157	24	255	25	268	59	449	137	667	
		Дапчевица Мала	—	—	—	13	13	146	12	137	14	163	31	256	75	401	
		Лончарица	—	—	—	19	14	135	14	152	15	169	31	218	55	322	
Р	XXVI	Ператовица Мала	—	—	—	8	7	67	12	117	14	145	27	227	75	299	
		Тополовица	—	—	27	22	18	132	20	176	19	214	30	246	56	313	
		Писаница Вел.	400	400	100	83	85	661	107	708	102	969	93	512	153	642	
		Бачковица	—	—	18	18	16	108	21	199	22	278	63	508	102	556	
		Брзаја	—	—	13	12	9	91	10	88	10	106	22	147	34	176	
		Грђевац Мали	—	—	26	17	20	247	22	223	22	301	70	386	95	445	
		Зрнијска	—	—	27	22	22	298	26	289	26	334	46	265	89	555	
В	XXVII	Ковачица Гор.	—	—	30	30	24	307	30	264	31	315	60	327	83	388	
		Ковачица Дол.	—	—	31	27	24	275	23	212	26	235	27	141	23	122	
		Писаница Мала	—	—	20	18	14	158	16	131	16	141	25	123	21	92	
		Сибеник	—	—	15	1	13	121	15	61	14	218	42	262	61	395	
		Цремушина	—	—	16	13	13	146	13	149	14	224	41	260	67	349	
		Чађавац	—	—	15	15	12	121	17	217	17	230	35	236	61	344	
		Полом	—	—	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Б	XXVIII	Плавшинци	135	120	15	17	14	92	13	127	34	175	48	199	41	170	
		Баковчица	—	—	5	5	3	53	5	67	11	106	17	27	17	65	
		Боровљани	—	—	—	11	10	93	9	83	12	104	21	110	21	90	
		Вирје	—	—	7	2	9	2	15	2	14	4	16	3	13		
		Влаислав	—	—	10	15	13	112	13	137	16	172	48	200	55	246	
		Глоговац	—	—	19	15	13	67	10	111	13	100	20	96	16	64	
		Дијелови	—	—	11	13	13	94	12	123	14	136	24	94	17	65	
		Ђурђевац	—	—	13	4	15	1	8	3	11	1	6	2	4		
		Јаворовац	—	—	15	16	13	118	11	119	17	179	48	249	50	208	
		Једушевац	—	—	10	13	11	70	10	71	11	105	19	165	21	95	
		Нови Град	—	—	—	2	—	—	—	—	1	4	2	11	2	8	
		Срдинци	—	—	14	15	12	113	10	132	18	158	31	165	33	123	
		Молве	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	5	
		Калиновац	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	1	2	
		Кладари	—	—	6	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		Лебине	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	

Протојерејски Број па- рочије и места	ИМЕ ПАРОХИЈЕ И МЕСТА	Године				1809		1839		1869		1899		1929	
		1732 1755 1764 1779				домова	душа								
						домова	душа								
XXVIII	Поганиц Вел.	110	72	19	22	20	246	21	279	29	358	107	674	130	597
	Грабичани Вел.	—	—	6	7	7	95	8	13	8	132	37	204	37	185
	Иванац	—	—	11	9	13	123	12	140	14	172	36	250	40	185
	Прикос	—	—	7	8	10	126	13	118	13	137	19	169	29	135
	Радељево село	—	—	17	8	7	87	7	128	7	124	29	170	36	169
	Расинница	—	—	10	11	11	90	10	121	11	112	29	205	34	181
	Рибњак	—	—	7	6	6	78	6	100	8	134	31	219	36	173
	Ријека Дуга	—	—	12	21	14	271	16	374	28	500	116	562	93	446
	Ријека Копривничка	—	—	—	13	12	137	12	160	11	175	37	241	57	237
	Грдак	—	—	—	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
XXIX	Ровиште	145	120	10	20	14	148	12	126	11	81	15	74	16	71
	Доманкуш	—	—	5	3	3	28	3	40	3	56	9	67	17	62
	Драганићи	—	—	5	5	3	22	4	58	5	57	14	65	23	101
	Жабјак	—	—	12	11	11	123	11	146	11	204	28	12	29	9
	Кобасичари	—	—	10	12	10	88	11	123	11	144	57	155	41	16
	Ковачевци	—	—	7	10	8	72	7	73	6	72	26	12	36	157
	Какинци	—	—	6	4	6	69	6	94	6	125	27	128	33	128
	Краљевци	—	—	9	10	10	122	10	146	11	187	35	191	41	181
	Подгорци	163	60	11	15	16	179	19	281	25	248	74	347	98	388
	Предавци	—	—	—	1	7	110	7	69	7	161	18	115	18	87
	Тук	—	—	14	15	13	176	13	214	15	274	55	239	54	177
	Скуцани	—	—	7	—	6	55	7	80	7	63	14	69	18	76
	Станићи	—	—	7	8	5	48	5	66	5	92	20	76	12	52
	Старчевљани	—	—	3	8	3	31	2	26	2	34	7	33	5	22
	Кмети	—	16	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
XXX	Радованец	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Шаговина	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Липничани	—	—	6	13	6	93	—	—	—	—	—	—	—	—
	Решковци	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Калајџије	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Поповићи	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Ново Место	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	3	—	—

Претпредставник.	Број парохије и места	ИМЕ ПАРОХИЈЕ И МЕСТА	Године				1809	1839	1869	1899	1929		
			(1732)	(1755)	(1764)	(1779)							
			Домова		до- мова	душа	до- мова	душа	до- мова	душа	до- мова		
Б е л о в а р с к и	XXXI	Сјеверин	153	40	25	26	30	257	31	296	29	344	
		Кашљавац	—	—	13	15	12	115	14	148	10	121	
		Оравовац	—	43	18	15	15	121	15	121	1+	13	
		Пупелица	103	—	14	14	13	121	12	120	12	127	
		Равнеш	—	—	11	12	13	109	17	155	19	105	
		Рача Стара	—	—	10	10	8	56	4	41	4	58	
		Циглена	—	—	—	—	—	—	—	—	4	18	
		Патковац-Самарица	—	—	5	10	5	38	5	22	2	16	
		Даутан	—	—	3	3	2	17	—	—	—	—	
											5	19	
Б е л о в а р с к и	XXXII	Средице Горње	56	19	19	14	182	15	176	27	230	51	312
		Јакоповац	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
		Капела	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	8
		Клоштар Паулин	—	—	3	6	83	3	34	5	56	18	117
		Мости Доњи	—	—	—	1	5	1	3	1	1	1	1
		Мучна Мала	—	—	12	13	111	7	73	7	72	44	184
		Повелич	—	—	7	6	52	6	62	6	75	19	98
		Широко село	—	6	—	—	—	6	72	9	115	10	129
		Пољанчани	—	—	5	5	68	7	89	9	108	25	127
		Худовљани	—	—	2	5	52	—	—	3	20	5	31
Б е л о в а р с к и	XXXIII	Тврда Ријека	—	—	3	—	—	3	49	4	34	13	51
		Ровнштанци	—	—	—	—	—	2	24	—	—	—	—
		Сриједска	130	50	26	28	24	207	26	26	26	370	44
		Берек	—	—	24	12	4	57	8	113	10	143	17
Б е л о в а р с к и	XXXIV	Кривча	—	—	—	10	10	65	1	90	8	70	8
		Поток	—	—	7	7	68	7	107	9	130	21	83
		Кмети	—	—	10	—	—	—	—	—	—	—	—
Б е л о в а р с к и	XXXIV	Ступовача	—	—	79	90	90	1011	97	1034	112	897	—
		Кутина	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9
		Шартовац	—	—	23	14	10	90	8	95	10	128	—
Б е л о в а р с к и	XXXV	Трешњевица Мала	120	100	24	19	—	125	14	104	13	122	22
		Грабровница	—	—	15	16	—	52	7	48	6	53	4
		Дињевац	—	—	5	—	—	25	3	39	2	14	1
		Питомача	—	—	—	3	—	11	5	20	4	14	1
		Риђњачка	—	—	34	16	14	145	13	117	14	136	30
		Трешњевица Вел	—	—	51	46	—	333	37	46	40	393	66
		Клоштар Козаревац	—	—	—	2	2	9	1	5	—	—	1
Б е л о в а р с к и	XXXVI	Турчевић Поље	123	—	35	26	30	287	51	476	56	584	106
		Јасенаш		—	39	39	42	357	46	543	52	485	93
		Диаковац		64	40	36	20	185	—	—	—	—	147
													998

IS NI II 1635  
010007320

---

Др Радослав Грујић  
**ПАКРАЧКА ЕПАРХИЈА**

---

**Уредник**  
Мр Слободан Милеуснић

**Предговор и поговор:**  
Мр Слободан Милеуснић

**Лектор:**  
Слопенка Газикаловић

**Коректор:**  
Славица Лазић

**Издаје:**  
Музеј Српске Православне Цркве,  
Београд, Краља Петра Првог 5

**Припрема:**  
**АРС\*АРТ**

**Штампа:**

ГРАФИПРОФ,  
Београд

**Тираж:**  
1000

CIP - Каталогизација у публикацији  
Народна библиотека Србије, Београд

281.961 (497.13)

СПОМЕНИЦА: о српском православном  
владичанству пакрачком. - Београд: Музеј  
Српске Православне Цркве, 1996 (Београд:  
). - 225 стр.: илустр.; 20 цм.

Тираж: 1000. - Стр. 5-8.: Предговор/ Слободан  
Милеуснић.

А) Пакрачка епархија  
ИД - 47216396

UNIVERZITET U BEOGRADU  
FILOZOFSKI FAKULTET



IS NI

II 1635



010007320

COBISS 0